

Ijtimoiy-huquqiy jurnal

HUQUQ va BIRCH

ISSN 2010-5436

№2/2020

«ЛИСОН УТ-ТАЙР»

МОҲИЯТИ

БОЛА АСРАБ ОЛИШ

ҳуқуқий меъёрларимиз
замон талабига мосми?

ТИББИЁТ КОДЕКСИ

керак(ми?)

ҲУҚУҚИЙ
МАДАНИЯТ

таназзулининг чегараси

БОЛА АСРАБ ОЛИШ
 ҳуқуқий
 меъёрларимиз
 замон тала-
 бига мосми?

18

ЭКОЛОГИЯ
КОДЕКСИ
 хориж
 амалиёти
 ва тақрибий
 лойиҳа

24

МУКАММАЛ
ҚОНУНЛАР
 тараққиёт
 гарови

32

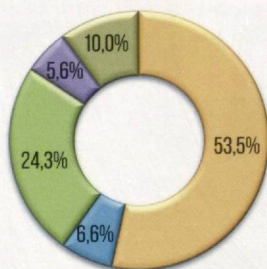
«ЛИСОН УТ-ТАЙР»
 моҳияти

2

ҲУҚУҚИЙ
МАДАНИЯТ
 таназзулининг
 чегараси

10

Мақтаб ҳудудида сигарет чекиб
 турган вояга етган фуқарони
 кўрсангиз, қандай йўл тутасиз?

- Сигарет чеккан кишига танбеҳ бераман
- ИИВ ходимларига мурожаат қиламан
- Мақтаб раҳбариятига хабар бераман
- Бу ҳолатга эътибор бермайман
- Жавоб беришим қийин

Бугун Латвия – антикоррупциявий таълим тизими олий ўқув юртларида ҳам, мактабларда ҳам яхши йўлга қўйилган мамлакат сифатида намуна бўла олади.

Буни мамлакатда коррупцияга қарши курашиш тизимида муносиб ўрин тутувчи Латвия мустақил ўқув маркази фаолияти мисолида ҳам кўриш мумкин.

КОРРУПЦИЯГА
ҚАРШИ
КУРАШИШДА
 Латвия
 тажрибаси

36

ТИББИЁТ КОДЕКСИ
 керак(ми?)

40

ДУНЁ ВА БИЗ

«ЭЛЕКТРОН ЖИНОЯТ ИШИ»

ижобий
ва салбий
жиҳатлар

66

ТАНИБ ОЛИШ УЧУН КЎРСАТИШ

жиноят
процессида унга
оид процессуал
қоидаларнинг
такомиллашиши

52

ШАХСИЙ БОЖХОНА КЎРИГИ ва инсон ҳуқуқлари

56

ЧАТ

Дунё сенинг
ақлинг билан
ўлчанмайди

58

МОЗИҒА НАЗАР

Муассислар:
Ўзбекистон Республикаси
Адлия вазирлиги,
Бош прокуратураси,
Конституциявий суди,
Олий суди

Таҳрир кенгаши:
Русланбек Давлетов
Нигматилла Йўлдошев
Бахтиёр Мирбобоев
Козимджан Камиллов

Бош муҳаррир:
Аслиддин Алмардонов

Таҳрир ҳайъати:
Акбар Тошқулов
Бахтиёр Исаков
Светлана Ортиқова
Ҳаёт Шамсутдинов
Шерзод Рабиев
Нодирбек Салаев

Дизайнер:
Азамат Жуманиёзов
Навбатчи муҳаррир:
Ҳидоят Жўраева

Муқова учун лойиҳа муаллифи –
Фарход Абдурасулов.

Журнал саҳифаларида
ЎЗА фотосуратларидан фойдаланилган.

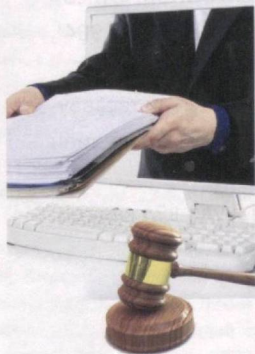
«НУQUQ ва BURCH» ижтимоий-ҳуқуқий журнали
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида 2012
йил 13 июнда 0251-сонли гувоҳнома билан рўйхатга
олинган. Журнал 2006 йил март ойдан чиқа
бошлаган. Ойда бир марта чиқади.

Нашр индекси: 902. Сотувда келишилган нарҳда.
Журнал саҳифаларида чоп этилган материаллардан
фойдаланилганда «НУQUQ ва BURCH» ижтимоий-
ҳуқуқий журналидан олинди деб кўрсатилиши шарт.
Таҳририят тақдим этилган мақолаларни тақриз
қилиши ва қайтариш мажбуриятини олмаган.
PR белгиси билан берилган мақолалар тижорат
мақолалари ҳисобланади.

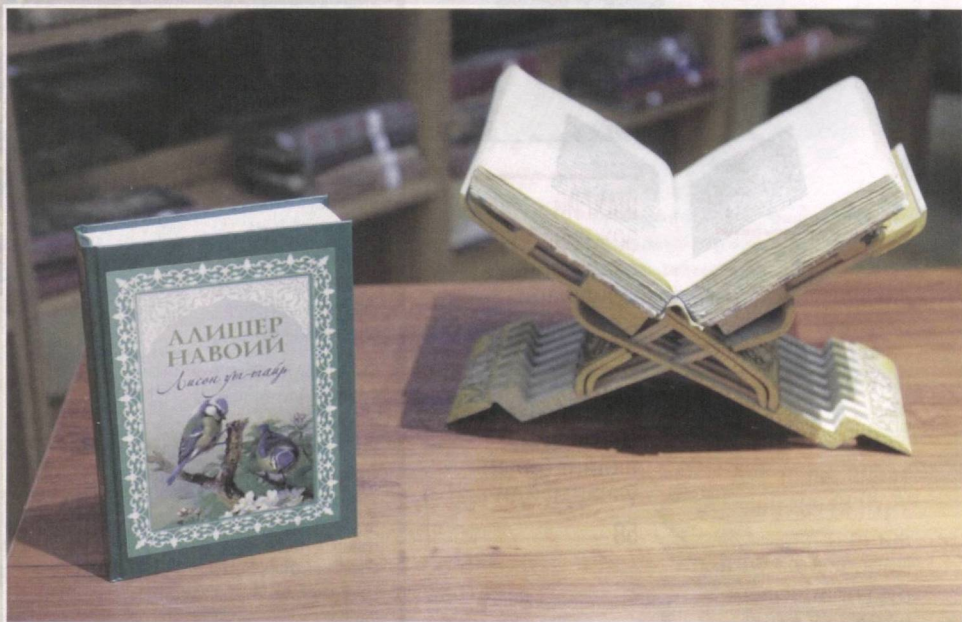
Таҳририят манзили:
100115, Тошкент шаҳри, Чилонзор кўчаси, 29-уй.

Телефонлар:
Ижодий бўлим: (71)277-04-23, (71) 277-04-51.
Обуна бўлими: (71) 277-04-26; Бухгалтерия: (71) 277-04-72
web-site: www.huquqburch.uz;
e-mail: info@huquqburch.uz

f facebook.com/huquqburch.uz
Telegram telegram.me/huquqburch.uz
Журнал 28.02.2020 йилда босмахонага топширилди.
Қоғоз бичими 60x84 1/8. Офсет усулида босилди.
Шартли 8 б.т. Буюртма №847. Адади: 4060.
«Колорпак» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Элбек кўчаси, 8-уй.

«Лисон ут-тайр» МОҲИЯТИ

Алишер Навоий умрида 6 та дoston ёзган. 5 таси унинг «Хамса»сидан жой олган. «Хамса»ни у 42 – 44 ёшларида, яъни 1483 – 1485 йиллари битган. «Лисон ут-тайр» – 6-дostonи. Уни умрининг охириги йилларида, аниқроғи, ҳижрий 904¹, милодий 1498/99 йили, яъни 57 – 58 ёшларида яратган.

Албатта, ҳаммамизнинг ҳам Навоий дostonлари ҳақида озми-кўпми тасаввуримиз бор. Лекин уларнинг ҳар бири хусусида чуқурроқ билиш ҳеч кимга зиён келтирмайди. Қайтанга, бу китобхонни асарни ўқишга ундайди.

Бир дoston моҳиятини англаб етишда савол-жавоб усули жуда қўл келади. Шунинг учун биз ҳам шу йўлни маъқул кўрдик.

¹«Лисон ут-тайр»нинг охириги бобида шоир:
*Йил тўқуз юз ўтмиш эрди доғи тўрт, –
Ким улуснинг кўнглига солди бу ўрт*

(Алишер Н а в о и й. Мукамал асарлар тўплами. 20 томлик. 12-т. – Тошкент: Фан, 1996. – 302-б. Бундан кейин шу нашрдан олинган парчаларнинг саҳифаси қавсда бериб борилади), – деб ёзади.

«Лисон ут-тайр» қандай қисмлардан таркиб топган?

Достон 193 бобдан иборат. Ҳажман 3598 байт, яъни 7 196 мисра. Албатта, «Лисон ут-тайр» – Навоийнинг энг кичик достони. Бироқ бу жиҳатдан «Хамса»даги достонлардан кескин фарқ қилмайди. Яъни 3 988 байтли «Ҳайрат ул-аброр»дан 390, 3 622 байтли «Лайли ва Мажнун»дан эса бор-йўғи 24 байтгина кам, холос. 5 782 байтли «Фарҳод ва Ширин» ҳамда 5 008 байтли «Сабъайи сайёр» – ўртача, 7 215 байтли «Садди Искандарий» эса йирик ҳажмдаги достонлар ҳисобланади.

Шуни қайд этиб ўтиш керакки, бу жиҳатдан «Лисон ут-тайр» – ўзига доминанта бўлган 4 838 байтли «Мантиқ ут-тайр»дан 1 240 байт кам. Демак, Навоий маъно-мазмунни имкон қадар ихчам тарзда ифодалаш йўлини тутган.

Композицион жиҳатдан асар 4 қисмдан иборат:

1. Кириш – 13 боб (1 – 13-боблар).
2. Қушлар сайри билан боғлиқ асосий сюжет – 156 боб (14 – 169-боблар).
3. Лирик қахрамон муножоти – 19 боб (170 – 188-боблар).
4. Хулоса – 5 боб (189 – 193-боблар).

Шартли равишда, «Кириш» деб атаганимиз қисмда Тангри таолога тавҳид-ҳамд (1-боб), муножот-ҳамд (2-боб), Мухаммад(с. а. в.)га васф-наът (3-боб) ва меърожна-наът (4-боб), Абу Бакр таърифи (5-боб) ва ҳикоят (6-боб), Умар Форук таърифи (7-боб) ва ҳикоят (8-боб), Усмон таърифи (9-боб) ва ҳикоят (10-боб), Али таърифи (11-боб) ва ҳикоят (12-боб), Фаридиддин Аттор таърифи (13-боб) бериледи.

Асосий қисм кескин драматик ҳолат тасвири билан бошланади. Бир куни «гулистону бешау баҳри биёбон қушлари» бир манзилга жам бўлишади. Лекин уларнинг жойлашишларида ҳеч қандай тартиб-интизом, қонун-қоида, адолат-ҳақиқат бўлмайди. Ҳеч кимнинг ўрни мавқеига мос эмас. Масалан,

зоғ булбулдан юқори ўтириб олган. Қушларнинг беҳунари ҳунарлисидан баландроққа ўрнашган. Хуллас, орада низо чиқади. Ҳеч ким ҳеч кимга қулоқ солмайди. Охири *адолат ўрнатиш учун бизга бир одил подшоҳ керак* деган хулосага келишади. Шунда Худҳуд уларга Симуғ деган одил подшоҳ борлиги, унинг олдига бориш кераклигини айтди. Кейин уни обдон таърифлайди. Унинг олдига учишни қаттиқ тарғиб қилади. Бунинг учун 10 та қуш (*Тўти, Товус, Булбул, Қумри, Каклик, Тазарв, Дуррож, Кабутар, Шоҳбоз, Шунқор*) ни алоҳида-алоҳида таърифу тавсиф қилиб, уларнинг кўнглини олади-да, Симуғ сари парвозга даъват этади.

Кейин қушларнинг ҳаммаси Симуғ сари учеди. Йўл азоби айримларига қаттиқ болади. Шунда улар бир жойга қўнишни илтимос қилишади. Азоб чеккан қушлар бир-бир уэр айта бошлайди. Жами 14 қуш (*Тўти, Товус, Булбул, Қумри, Кабутар, Кабқи дарий, Тазарв, Қорчиғай, Шунқор, Бургут, Қуф, Хумой, Ўрдак ва Товуғ*) бирин-кетин Худҳудга ўз узрини айтади. Булардан тенг ярми, яъни 7 таси (*Тўти, Товус, Булбул, Қумри, Кабутар, Тазарв, Шунқор*) Худҳуддан таърифу тавсиф эшитган қуш эди. Худҳуд таърифу тавсиф қилган 3 қуш (*Каклик, Дуррож ва Шоҳбоз*)-гина уэр айтмайди. Худҳуд уэр айтган ҳар бир қушга мантиқли жавоб бериб, сўзи тасдиғи учун биттадан ҳикоят ҳам келтиради. Фақат *Товуғ* уэрига жавобдан кейин ҳикоят йўқ, холос. Эҳтимол, бу, нимадир бўлиб, муаллифнинг эсидан чиқиб қолгандир. Чунки, очигини айтганда, шу ерда асардаги қатъий симметрия қоидаси бузилгандек бўлган.

Шундай қилиб, асарда жами 19 қушнинг номи келтирилади, холос. Булардан бири, яъни Симуғ сюжетда бевосита иштирок этмайди. У Худҳуд тилидан ҳар тарафлама таърифланади, ҳамма унга интилади. Энг фаол қуш – Худҳуд.

Қушлар уэрларига яхшигина дамқи эшитганларидан кейин Худҳуддан Симуғ билан ўзлари ўртасидаги нисбат ҳақида ба-тафсилроқ маълумотга эга бўлиш учун са-

вол беришади (74-боб). Худхуд батафсил жавоб айтиб (75-боб), тасдиғига 2 та (76 – 77-боблар) ҳикоят ҳам келтиради. Бу ерда муайян қуш тилга олинмайди.

Шу тариқа қушларда яна қайтадан ўз парвозларини давом эттириш иштиёқи пайдо бўлади. Улар йўл кайфиятини Худхуддан сўрашади ва қониқарли жавоб олишади (78-боб). Ишқ йўли моҳиятини обдон тушунтириш учун Худхуд ҳаётини мисол сифатида Шайх Санъон ҳақидаги ҳикоятни келтиради (79-боб).

Бу – дostonдаги ҳажман энг катта боб. У – 515 байт(1053–1567-байтлар)дан иборат. Ва асар ҳажмининг нақд 14,31 фоизини ташкил этади. Агар қолган 3083 байтни қолган 192 бобга бўлсак, ўртача 16,06 байтдан тўғри келади. Ёки жами 3 598 байтни жами 193 бобга бўлсак, ўртача 18,64 байтдан тўғри келади. Шайх Санъон ҳақидаги боб – дostonдаги боблар ўртача ҳажмидан 27,63 марта, қолган байтларнинг 192 га бўлингандаги ўртача ҳажми кўрсаткичидан эса 32,07 карра катта. Баъзи олимлар буни «дoston ичра дoston» деб баҳолашган. Бу – жуда тўғри.

Дoston таҳлиллари кўрсатадики, қушлар сайри билан боғлиқ асосий сюжет ҳам иккига бўлинади. Шунинг учун биз бу ҳикоятни «Лисон ут-тайр»нинг «олтин ҳалқаси» деб ҳисоблаймиз². Ана шундан кейинги бобларда Худхуддан бошқа бирор қушнинг оти тилга олинмайди. Чунки айнан ана шу ҳикоятни эшитгандан кейин қушлар чинакам сўфийга айланади – улар қалбига ишқ учқунни тушади:

*Ишқ олди қўлларидин ихтиёр,
Шавқ ўтидин бўлди барча беқарор (135).*

Шу тариқа қушлар иккинчи бор учишга тушади. Бу гал шундай завқ-шавқ би-

лан учадиларки, йўлни худди бир чақмоқдек босиб ўтар, бир ҳамла билан ғарбдан шарққа етар эди:

*Қатъ этарлар эрди йўл андоққи барқ,
Ғарбдин бир ҳамла аларга эрди шарқ
(135).*

Лекин яна муаммо келиб чиқади. Ҳар ким ўзича учар, ҳар водийда бир хавф пайдо бўлар, айримлар тўдадан чиқиб кетар, заифлашар, адашар, йўлда ортда қолар эди. Хўллас, яна бир бор йўлбошловчига муҳтожлик пайдо бўлган эди, чунки, ахир, сурувни бир чўпон бошқармаса бўлмайди-ку:

*Қўйниким, сув, ўтқа бошқармас шубон,
Ул сурукин айлагил зоеъ гумон (136).*

Шунда қушлар Худхуддан ўзларига йўлбошлик қилишни сўрашди. У: «Йўқ, мен билганимча йўлга бошлайман, лекин бу вазифани бўйнимга олсам, ўртамизда фарқ пайдо бўлиб қолади, шундан қўрқаман», – деб буни рад қилди. Бошқа қушлар эса бунга лаёқатли эмас, «жамъи жахул» (137), яъни «жоҳилият тўдаси» эди. Нима қилиш керак? Ноилож, қуръа ташлашади. Қуръа ҳам келиб Худхудга тушади. Худхуд иложсиз қолиб, йўлбошликни бўйнига олади. Чунки бошқа баҳона тополмайди. Кейин барча қушлар уни пир тўтиб, байъатига қўл беради:

*Чун анга кўп эрди боридин билик,
Байъатига бердилар борча илик (137).*

Тасаввуф амалиётидаги муридларнинг пирга қўл беришини биламиз. Бу – шунинг қушлар рамзидаги айнан тасвири.

Шундан кейин кетма-кет 23 қуш (81-, 84-, 87-, 90-, 93-, 96-, 99-, 102-, 105-, 108-, 111-, 114-, 117-, 120-, 123-, 126-, 129-, 132-135-, 138-, 141-, 144-, 147-боблар) тасаввуфнинг турли назарий-амалий масалалари юзасидан Худхудга савол беради. Демак, аналогия жиҳатидан хонақоҳ тарбияси бошланди. Пир ўларга маънили-мантиқли жавоблар қайтарар экан, ҳикоятлар ҳам келтириб, на-

² Бу масала ушбу сатрлар муаллифининг қуйидаги мақоласида батафсилроқ ёритилган: О л и м С. «Лисон ут-тайр»нинг «олтин ҳалқаси» // Тафаккур, 2001, № 1. 34–47 б.

зарий-тасаввуфий талқинларини ҳаётӣ мисоллар билан далиллаган бўлади.

Энди асарда ҳеч бир қўшининг оти йўқ, улар «*бир қуш*» деб қайд этилади, холос. Чунки ишқ йўлида ҳамма сўфий – тенг. Орада бир боргина «*бир қуш*» эмас, «*қушлар*» (83-боб) савол сўрайди, холос.

Шундан сўнг 7 водий сифати баёни бошланади. Шаклан Худҳуд қушларга шу водийлар хусусиятларини таърифлайди. Қушларни бу босқичларни босиб ўтишга тайёрлайди. Лекин шу пайтгача навоийшуносликда бу водийларнинг жойлашиши горизонтал маънода тушунилган. Аслида, асар моҳияти бу водийларни вертикал маънода тушунишга ундайди.

7 водий куйидагилардан иборат: Талаб (истак), Ишқ (Ҳақни севиш), Маърифат (Ҳаққа яқинлашиш), Истиғно (ҳамманинг тенглиги), Тавҳид (Ҳақ, яъни борлиқнинг ягоналиги), Ҳайрат (бор-йўқлик, кеча-кундузни фарқламай қолиш), Фақру фано (йўқлик).

Асарда қушларнинг жами тўрт карра парвоз қилиши ниманинг рамзи?

Асар воқеасига диққат қилсак, қушларнинг жами тўрт бор парвоз қилганига гувоҳ бўламиз:

Биринчи парвоз Худҳуднинг қушларни Симурғ ҳақида дастлабки маълумотни айтганидан кейин амалга ошади.

Иккинчи парвоз Худҳуднинг Шайх Санъон ишқ ҳақидаги ҳикоятини айтиб берганидан кейин амалга ошади.

Учинчи парвоз қушларнинг қуръа ташлаб, Худҳудни ўзларига раҳнамо қилиб сайлаганлари, унинг байъатига қўл берганларидан кейин амалга ошади. Худҳуд бир этиб танланганидан кейин қушлар учиб, илгари ҳеч бир қуш қаноти етмаган («*қатъ этмаган*») водий бошига келишди. Унинг охири кўринмас эди. Қушлар бир-бир Худҳудга ана шу машаққатли йўл ҳақида саволлар беришди. Жами 23 қуш бир-бир савол беради. Худҳуд бу саволларнинг ҳар бирига алоҳида-алоҳида жавоб бериб, фикрлари исботи учун биттадан ҳаётӣ ҳикоят ҳам келтиради. Кейин у етти водийга таъриф беради (149-, 151-, 153-, 155-, 157-, 159-, 161-боблар).

Дастлабки 6 водий таърифидан кейин биттадан ҳикоят ҳам келтирилади (150-, 152-, 154-, 156-, 158-, 160-боблар). Фақат 7-водий – Фақру фано таърифидан кейин 4 та ҳикоят келтирилади (162-, 163, 164-, 165-боблар).

Тўртинчи парвоз Худҳуднинг 7 водийни таърифлаб бўлганидан кейин амалга ошди. Аmmo мақсадга фақат 30 қушгина етиб борди.

Бу рамзиёт замирида ҳам теран маъно бор. Бу парвозларда, бизнингча, тасаввуфдаги *шариат*, *тариқат* ва *ҳақиқат* босқичларига ишора мавжуд. Биринчи парвоз шариат,

иккинчи ва учинчи парвоз – тариқат, тўртинчи парвоз – ҳақиқат рамзи.

Энди бир ўринли мулоҳаза ўртага тушари: нима учун шарият ва ҳақиқат босқичлари рамзи сифатида биттадан, тариқат рамзи сифатида эса икки парвоз қаламга олинди? Бунинг аниқ-тиниқ сабаби бор. Иккинчи парвоз тариқат йўлини пирсиз босиб ўтиш иложи йўқлигини исботлашга хизмат қилган. Учинчи парвоз эса бевосита Худҳуд пирлигида кечади. Чунки қушлар иккинчи парвоз охирида ўзларига пир танлашди. Бу ҳам бежиз эмас. Тарихда пирсиз ҳам тариқат йўлига кириб, ўзбошимчалик билан руҳий тарбия топишга уринганлар, риёзатлар чекканлар

бўлган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис»да Мавлоно Биноийга айнан шундай айб қўяди: «...*Фақр тарийқин ихтиёр қилди ва риёзатлар ҳам тортти, чун пири ва муршиди йўқ эрди, ўз бошича қилгон учун ҳеч фойда бермади. Эл таъну ташниидин Ҳирийда туролмай, Ироққа борди. Андин дағи ушбу ранг овозалар йиборди*». Иккинчи парвоз сўнгиде қушлар пирга эга бўлишди. Қушларнинг тўртинчи парвози эса бевосита ҳақиқат босқичи эканига ҳеч кимда ҳеч қандай шубҳа бўлмадлиги керак. Чунки айнан шу парвоз сўнгиде қушлар ўзлари *Симурғ* («си» – ўттиз, «мурғ» – қуш) эканини сезди, яъни фанодан бақога ўтди – руҳан Ҳаққа қовушди.

Муҳаммад (с. а. в.) – дoston бoш қаҳрамонларидан бирими?

Диний манбаларда, хусусан, меъроҷнома асарларда ёзилишича, Муҳаммад (с. а. в.) меъроҷ кечаси Жаброил (а.) раҳнамолигида Буроқ отига миниб, еттинчи осмонгача кўтарилдилар. Еттинчи осмонга етганларида Жаброил (а.): «*Бу ёғиға бизга ҳам, Буроқ отига ҳам йўл йўқ. Рафраф кўмагида бу ёғиға ўзингиз парвоз этасиз*», – дейди. Саккизинчи ва тўққизинчи қават осмонга ўзлари учадилар. Тўққизинчи қаватда Аллоҳ таоло билан икки қош яқинлиги («қобу қавсайн») даражасидаги масофада хос суҳбат бўлиб ўтади.

Фаридиддин Аттор етти водийни танлагани бежиз эмас. Сўфийлар меъроҷга муносабатда, шартли равишда, Муҳаммад(с. а. в.)ни – соликка, Жаброил(а.)ни эса – пирга ўхшатишади. Шундан келиб чиқиб, «Мантик ут-тайр» ва «Лисон ут-тайр» мантиғига кўра, сўфий пири раҳнамолигида руҳини етти қават осмонгача кўтариши мумкин. У ёғи фақат Муҳаммад пайғамбар(с. а. в.)гагина насиб этган, холос. Етти қават осмонга етган руҳ фоний бўлади. Фоний бўлмай туриб эса бақога етиб бўлмайди.

Ҳаёт – дунё ва охиратдан иборат. Инсон жисм ва руҳдан ташкил топган. Оддий одамлар дунёни – бирламчи, охиратни – иккиламчи деб билади. Шунингдек, аксар кишилар фақат жисм эҳтиёжларини қонди-

FERİDÜDDİN ATTAR

Mantiku't Tayr

- KUŞ DİLİ -

риш билан умр ўтказади. Сўфийларнинг бу масалаларга қараши эса – бунинг тескари-сидан иборат: улар бу дунёга «*ёлғончи дунё*», охиратга «*ҳақ дунё*» деб қарайди, *руҳни жисмга эмас, аксинча, жисмни руҳга бўй-сундириш керак* деб ҳисоблайди.

Етти водийни босиб ўтиш орқали қушлар амалда жисмларини руҳга айлантиради. Бунда, табиийки, Мухаммад (с. а. в.) маёқ, яъни намуна вазифасини ўтаганлар. *Симурғ* – асарда Тангри таоло рамзи, албатта. Аммо *Симурғ* сари йўл Мухаммад (с. а. в.) меърожи орқали ўтади.

Бу таҳлилларимиз янги бир хулосани илгари суриш имконини беради: демак, «Лисон ут-тайр», худди «Мантиқ ут-тайр» каби, ўзига хос бир меърожнома асар ҳисобланади ҳам.

Асарнинг бош қаҳрамонлари – кимлар?

Асарнинг биринчи бош қаҳрамони – *Симурғ*. Чунки қушларнинг бош мақсади унга етишдан иборат. Худҳуд ҳам фақат ва фақат унинг таърифини қилади, водийлар ҳам – фақат ва фақат унга олиб борадиган йўл босқичларидан иборат.

Иккинчи бош қаҳрамон – кўриб ўтилганидек, Мухаммад пайғамбар (с. а. в.). Табиийки, Мухаммад пайғамбар (с. а. в.) «Лисон ут-тайр»да *Симурғдан* кейин турадиган бош қаҳрамон ҳисобланади.

Учинчи бош қаҳрамон – Худҳуд. У тасаввуфдаги пир, яъни муршиди комил рамзи. Бу – асардаги энг фаол тимсол. Шу ўринда тасаввуфда Навоий таъкидлаган 3 шартни эшлаш ўринли. Биринчиси – истеъдод. Иккинчиси – пир. «*Бепир машав, агар хоҳӣ амонӣ, агар бошӣ Искандарӣ замонӣ*», – деган тожикча нақл бор. Яъни: «*Тинчлик-омонлик истасанг, агар замонанинг Искандари бўлсанг ҳам, пирсиз юрма!*» – дегани бу. Учинчиси – пир билан мурид ниятининг мувофиқлиги.

Тўртинчи бош қаҳрамон – дostonнинг лирик қаҳрамон муножотидан иборат 19 боб(170 – 188-боблар)ида намоён бўлган лирик қаҳрамон тимсоли.

Асарнинг персонажлари – кимлар?

«*Асарнинг персонажлари*» деганда биз юқорида санаб ўтилган бош қаҳрамонлардан ташқари бўлган тимсолларни кўзда тутишимиз. Шу маънода дoston персонажлари иккига – қушлар тимсоллари ва инсонлар тимсолларига бўлинади.

Дostonдаги қушлар тимсоллари, *Симурғ* билан *Худҳуд*ни ҳам қўшиб ҳисоблаганда, 31 та. Бироқ, олдинроқда кўриб ўтилганидек, бу иккаласидан ташқари, 17 қушнинг номи тилга олинади. Шунга қарамай, мантиқан, *Симурғ* билан *Худҳуддан* ташқари, яна 29 қуш иштирок этган деб ҳисоблаш лозим.

Энди яна бир нозик масалага аниқлик киритиш керак. Дostonнинг «*Қушларнинг Фано водийсининг ниҳоятидин бақо мулкидин нишон топмоғлари*» деб номланган 166-бобида бир диққатталаб нуқта бор. Бобнинг қисқача мазмунини айтиб ўтайлик.

Худҳуднинг етти водий ҳақидаги талқинларини эшитгандан кейин қушларнинг барчаси тушундики, бу – мушқул иш, у айни жамоа қўлидан келадиганга ўхшамайди. Ҳаммаси ноумид бўлди. Ҳатто кўрққанидан уларнинг кўпи ўлди ҳам, қолганлари эса ҳайрат билан йўлга равона бўлди:

*Балки чун бу ишга воиқф бўлдилар,
Ваҳмдин ул дам кўпи худ ўлдилар.
Фоний ўлғоч ваҳми жон ўлғонлари,
Тутти йўл ҳайрат била қолғонлари
(259 – 260).*

Аммо йўл осон эмас эди, мақсадга жуда оз қисмигина етди:

*Охир ул-амр ул гуруҳи зордин,
Ранж тортардин суруж афғордин
Еттилар мақсадга, аммо осру оз,
Тан аро юз сўзу жон ичра гудоз (260).*

Чунки йўл азобига чидаш беролмай кўплари ўлди:

*Баъзи ул қушлардин ўлдилар ҳалок,
Баъзи йиттилар³ бўлуб кўп дарднок
(260).*

Оқибатда юз минг қушдан юз туман ранж тушга айланганлари, яъни ўттизтасигина охиригача қанот қоқди:

*Оқибат юз минг тумандин неча қуш, –
Ким аларга юз туман ранж ўлди туш,
Ўрдилар ўттуз қуш ул ерда қанот,
Танларида қолмай ойини ҳаёт (260 – 261).*

Қушларнинг не учарга қувватлари ва не кўнарга тоқатлари қолган бир маҳал кўтилмаганда иззат элчиси («човуши») пардадан нигоҳ ташлаб, уларнинг кимлигини сўради:

*Не учарга ёр ўлуб қувватлари,
Не кўнарга дард аро тоқатлари.
Пардадин ногоҳ иззат човуши,
Жилва қилди уйлаким давлат қуши.
Кўрди ул мабхўти хайли хастани,
Юз балият ториға вобастани.
Сўрғоли қилди алар ҳолини майл,
Деди: «Оё не жамоаттур бу хайл?..» (262).*

Шу саволга жавобда ҳам қушлар, аслида, йўлга чиққанлар «неча юз минг» бўлганию, шундан фақат 30 тасигина етиб келганини айтишади:

*Неча юз минг тобеъу хайлу ҳашар, –
Ким онинг сониди ожиздур башар,
Бўлдилар зоеъ, қўюб бу йўлда юз,
То бу даргаҳға етиштук биз ўтуз (263).*

Демак, асардаги воқеа тасвири мантиқиға биноан фикрланса, Ҳудҳуднинг даъвати билан парвоз қилиб, йўлга чиққан қушлар сони одам ҳисобига етолмайдиган даражада кўп эди. Шунинг учун, шартли равишда, Ҳудҳуд билан бирга униб, мақсадга эришган қушларнигина персонажлар сирасига киритамиз.

Бир нарсани алоҳида таъкидлаш керак. «Юз минг туман» қушдан фақат 30 тасигина мақсадга етгани замирида ҳамма ҳам чинакам, Ҳаққа етган шайх бўла олмаслигини таъкидлаш ётибди. Навоийнинг «Насойим

ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват» тазкирасида Мўхаммад(с. а. в.)дан бошланган тасаввуфнинг XV аср охиригача бўлган даврда ўтган таниқли пирлари ҳақида маълумотлар йиғилган. Бундан, шартли равишда, ўтган ана шу 9 аср мобайнида бор-йўқи 812 шайх ўтган экан деган хулоса келиб чиқади. Ҳолбуки, бу йўлга кирганлар, айни борада юксак даражаларга эришишга интиланлар бундан бир неча қарра кўп бўлган, албатта. Биринчидан, ҳамма ҳам тасаввуф йўлига кирмайди. Бу хос кишилар йўли ҳисобланади. Иккинчидан, бу йўлга кирганларнинг ҳаммаси ҳам асл мақсадга эриша олмайди. «Лисон ут-тайр»да худди ана шу ҳолатга сўянилан. Бу – дostonга «Мантиқ ут-тайр»дан ўтган жиҳатлардан бири.

Дostonда лириклик ва эпиклик нисбати қандай?

Адабиёт асарлари субъект, яъни муаллиф билан объект, яъни тасвирланаётган воқелик ўртасидаги ўзаро нисбатга қараб турларга ажратилади. Субъект бирламчи бўлиб, объект иккиламчи бўлса, «лирика», объект бирламчи бўлиб, субъект иккиламчи бўлса, «эпос» ва объект субъект иштирок этмаган ҳолда кўрсатиб берилса, «драма» дейилади.

Бироқ эпик асарда лирик тасвир ҳам муҳим ўрин тутса, у аралаш, аниқроғи, лиро-эпик турга киритилади. Шу маънода Навоийнинг 6 дostonдан ҳам – лиро-эпик асар. «Хамса»даги 5 дostonдан 4 тасида эпиклик лирикадан устун туради. Бу бешликда лирика эпикликдан устун келадигани – биргина «Ҳайрат ул-аброр». Чунки уни мавзулар, яъни 20 мақолат бошқаради. Ҳар бир мақолатда бир муайян мавзу кўйилиб, у фалсафий-мушоадавий асосда талқин этиб берилган. Келтирилган ҳикоятлардагина эпиклик бор. Бироқ ана шу «Ҳайрат ул-аброр» ҳам лириканинг устунлиги жиҳатидан «Лисон ут-тайр»га тенг кела олмайди. Чунки бу 20 мақолатда ҳам муаллиф кўпроқ ақл-та-

³ Нашрда «этилар» бўлиб кетган, бунда маъно чиқмайди. Биз «йиттилар», яъни «йўқолиб қолдилар» тарзида тузатиб кўчирдик. Ваҳоб Раҳмонов ҳам бу сўзни тўғри ўқиб, ўзи тайёрлаган нашрда уни «иттилар» тарзида ёзишни маъқул топган (Қаранг: Алишер Навоий и. я. Лисон ут-тайр (Насрий баёни билан). – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. – 230-б.).

факкурга бўйсунди, ҳис-туйғуга эмас. «Лисон ут-тайр»да эса ҳиссиёт шу қадарки, ҳатто шоир қушлар баҳонасида амалда ўз кўнгли дардини ифодалайди.

Навоий ўз ишқини тараннум этадиган асар ёзганми ёки бу шоирнинг армони бўлиб қолганми?

Шоир «Лисон ут-тайр»нинг Шайх Санъон ҳақидаги 79-боби охирида лирик чекинни қилиб:

*Бир неча кун умрдин топсам амон,
Шарҳи ишқим назм этай бир дoston*
(135), –

деб ёзади. Айрим олимлар шу байтга сўяниб: «*Навоий ёшлиғида қай бир қизни севган, ёши улғайганда у ҳақда махсус дoston ёзмоқчи бўлган, ammo бу режаси амалга ошмай қолган*», – деган ҳулосага келишган⁴. Бу – мутлақо хато. Ўз ишқи ҳақида ёзмоқчи бўлган дostonи – айнан шу «Лисон ут-тайр» эди. Демак, шоирнинг бу орзуси армон бўлиб қолмаган.

Бу даъво қуруқ бўлмаслиги учун асарнинг ўзидан уч ишончли далил келтириш мумкин.

Биринчи далил. Келтирилган байтдаги «*бир неча кун*» сўзлари гап айнан «Лисон ут-тайр»ни тугатиб олиш ҳақида кетаётганидан далолат беради. Чунки, биринчидан, ҳали асарнинг яна 114 боби битилмаган, иккинчидан, дoston сўнгидан шоир ўзининг ҳам, худди қушлар каби, етти водийни босиб ўтишини муножот тарзида ёзиб кетишни режалаштирган эди.

Иккинчи далил. «*Фоний*» тахаллусини қўллашни мантиқан асослаган бобда:

*Ким бу дафтар назмидин кулли мурод,
Чунки муржеъ майли эрдию маод.
Мунда фоний бўлмай иш ўлмас тамом,
«Фоний» ондин топти назмим ихтимом*
(300), –

деб ёзади. «*Муржеъ*» сўзи «*мурожаат*»нинг бирлигини англатади. Кимга мурожаат қил-

моқчи? Албатта, Яратганга. «*Маод*» луғатларда «*қайтадиган жой*» деб берилади. Қайтадиган жой ҳам – Аллоҳ даргоҳи. Демак, муаллифнинг дostonни ёзишдан «*кулли муроди*», яъни асосий мақсади – Тангри таолога мурожаат қилишдан иборат экан.

Учинчи далил. Дostonнинг 170-бобидан лирик қаҳрамон, яъни шоир ўз қалбини бўшатишга ўтади. Кейин ҳар бир водий тариқида муножотлар (175-, 177-, 179-, 181-, 183-, 185- ва 187-боблар) битади. Тангри таолога мурожаат қилиб ёзилган асарлар эса адабиётшунослигимизда «*муножотнома*» дейилади. Демак, «Лисон ут-тайр» – Навоийнинг умрининг сўнгги даврида битган муножотномаси ҳам. Бу муножотномада, албаттаки, лирик қаҳрамоннинг Тангри таолога ишқи баён этилган.

«Лисон ут-тайр»ни дунёвий талқин этиш ҳам мумкинми?

Бадиий асарни муаллиф ёзади, лекин уни қандай тушуниш ва талқин этиш – китобхоннинг иши. Бироқ бир қатъий қоидага амал қилиш керак: ҳар қандай талқин учун матн асос бўлиши шарт. Матнга мос келмайдиган ҳар қандай талқин – фалат, яъни хато.

«Лисон ут-тайр» рус тилига тўлиқ шеър, инглиз тилига эса насрий таржима қилинган. Рус ва инглиз ўқувчисининг ислом тасаввуфи ҳақидаги тасаввурлари қанчалигини хаёлга келтириш мумкин. Дунёвий маънода тушунганда, «Лисон ут-тайр» ўқувчига бош, асл, бирламчи мақсадга этиш йўлида инсон қандай қилиб асосий бўлмаган, иккинчи даражали мақсадлардан воз кечиш йўлини кўрсатади. Агар кимки бу дунёда ўзини ўстириб, бошқалардан бир бош баландроқ поғонага кўтарилган бўлса, билинги, у биринчи даражали мақсадга этиш учун иккинчи даражали мақсадлардан воз кечиш йўлидан юрган. «Лисон ут-тайр» шунга ўргатади.

Шунинг учун ҳам бу дoston – жуда буюк асар.

Султонмурод ОЛИМ,

филология фанлари номзоди,
Ўзбекистон Республикаси халқ таълими аълочиси

⁴ Бу ҳақда қаранг: Ўзбек адабиёти тарихи. Беш томлик. 2-т. – Тошкент: Фан, 1977. – 331-б.

Ҳуқуқий маданият таназзулининг чегараси

Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти 2019 йилнинг июнь-октябрь ойларида ҳудудий адлия органлари билан ҳамкорликда «Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтиришнинг долзарб масалалари» мавзусида социологик тадқиқот ўтказди. Унда Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоятлар ва Тошкент шаҳридан 1871 нафар респондент қатнашди. Анкеталаш услуби орқали йиғилган ахборот умумлаштирилди ва таҳлил қилинди.

Тадқиқот натижаси муаммоларни танқидий таҳлил қилиш, ҳуқуқий маданият соҳасидаги айрим инқирозий аломатларга тавсиф беришни тақозо этади. Зеро, қуйида санаб ўтиладиган муаммолар умуммиллий даражага кўтарилишга улгуриб, фуқаролар, давлат органлари ходимлари ва кўплаб раҳбарлар фаолиятида бирдай кузатилмоқда.

Қонунга иккиламчи восита сифатида муносабатда бўлиш

Ҳаётимизнинг ҳеч бир жабҳаси йўқки, қонун-қоида билан тартибга солиб бўлмас. Бироқ маълум бир низоли вазият ёки манфаат илинжи пайдо бўлди дегунча айрим фуқаролар вазиятни ўзбошимчалик билан «тезроқ», «осонгина», ҳатто «куч ишлатиб» ҳал этишга уринмоқда. Бу қонунни билмасликни эмас, балки уни била туриб ноқонуний йўлни танлашга мойилликни англатади. Буни мавзуга оид янгиликлар мисолида ҳам кўриш мумкин.

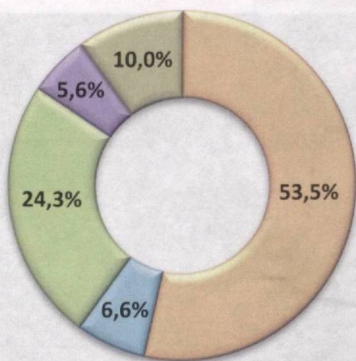
Хусусан, айрим шахсларнинг соғлиқни сақлаш тизими ходимлари хизматидан норози бўлиб, уларга тажовуз қилаётгани ижтимоий тармоқларда кенг муҳокамаларга сабаб бўлмоқда. Бундай ҳолларда ривожланган давлатлардаги каби белгиланган тартибда шикоят ёзиш ўрнига, баъзи юртдошларимизнинг ғайриқонуний йўлни танлашини узоқ йиллар давом этган ҳуқуқий тарбиядаги нуқсонлар оқибати ва оммавий маданиятнинг салбий таъсири десак хато бўлмайди.

Ҳуқуқни иккиламчи билиб, уни назар-писанд қилмасликнинг жамиятимиздаги қўламини аниқлаш учун респондентларга кундалик шароитларда ҳуқуқ нормаларига қанчалик риоя этишига доир бир қатор саволлар берилди. Жумладан, «Мақтаб худудида сигарет чекиб турган вояга етган фуқарони кўрсангиз, қандай йўл тутасиз?» деган саволга респондентларнинг 53,5 фоизи сигарет чеккан кишига танбех беришини,

24,3 фоизи мақтаб раҳбариятига хабар беришини, 6,6 фоизи ИИВ ходимларига мурожаат қилишини, 5,6 фоизи бу ҳолатга эътибор бермаслигини, 10 фоизи эса жавоб бериши қийинлигини билдирган (1-жадвал). «Хиёбонда (паркда) спиртли ичимлик истеъмол қилиб турган кишини кўрсангиз, қандай йўл тутасиз?» деб сўралганда, респондентларнинг 27,7 фоизи спиртли ичимлик истеъмол қилаётган кишига танбех беришини, 21,5 фоизи хиёбон раҳбариятига хабар беришини, 18,5 фоизи ИИВ ходимларига мурожаат қилишини, 12,8 фоизи бу ҳолатга эътибор бермаслигини, 19,4 фоизи эса жавоб бериши қийинлигини билдирган (2-жадвал).

Келтирилган икки натижанинг таҳлили шуни кўрсатадики, тўрт йилдирки жамоат жойларида тамаки чекиш ва спиртли ичимлик ичиш тақиқи бўйича маъмурий жавобгарликка тортиш вазифаси ички ишлар ходимларига юклатилганига қарамай, фуқаролар ушбу нормани иккиламчи билиб, ўзлари танбех беришни лозим деб билишмоқда. Шунингдек, мақтаб худудида сигарет чекиш респондентлар учун оғирроқ ҳуқуқбузарлик деб кўрилгани сабабли бу ҳолда респондентларнинг хиёбондаги ҳуқуқбузарликка (27,7 фоиз) нисбатан кўпроқ (53,5 фоиз) якка ташаббус кўрсатишга мойиллиги аниқланмоқда. Таъкидлаб ўтиш жоизки, бундай ҳолатларда ҳуқуқни қўловчи органларга хабар бериш ҳуқуқбузарнинг жазога тортилишини таъминлайди ва гувоҳни таваккалчилик билан ўзини хатарга қўйишдан асраб қолади.

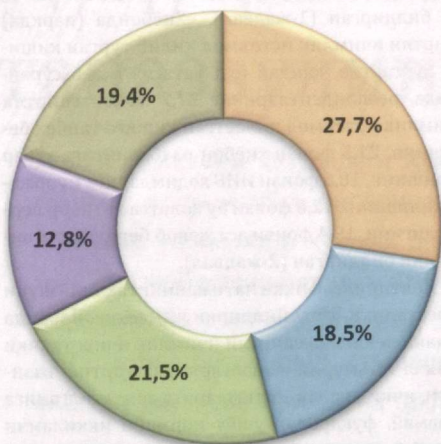
1-жадвал. Мақтаб худудида сигарет чекиб турган вояга етган фуқарони кўрсангиз, қандай йўл тутасиз?

- Сигарет чеккан кишига танбех берман
- ИИВ ходимларига мурожаат қиламан
- Мақтаб раҳбариятига хабар берман
- Бу ҳолатга эътибор бермайман
- Жавоб беришим қийин

2-жадвал. Хиёбонда (паркда) спиртли ичимлик истеъмом қилиб турган кишини кўрсангиз, қандай йўл тутасиз?

- Спиртли ичимлик истеъмом қилаётган кишига танбеҳ бераман
- ИИВ ходимларига мурожаат қиламан
- Хиёбон раҳбариятига хабар бераман
- Бу ҳолатга эътибор бермайман
- Жавоб беришим қийин

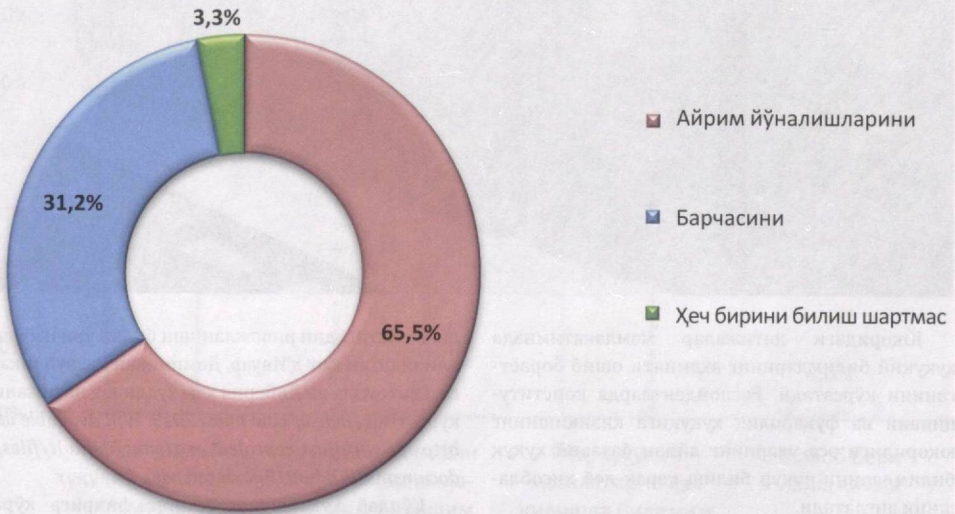
Қонунларни яхши билмаслик

Барчага маълумки, қонунни билмаслик жавобгарликдан озод этмайди. Бироқ ҳуқуқий саводхонлик нафақат жавобгарликка дучор бўлмаслик учун, балки ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қонун билан белгиланган қўшимча афзалликлардан фойдаланиш ёки жамият ва давлат олдидаги ўз мажбуриятларини сидқидилдан бажариш учун ҳам керак бўлади. Яъни, ҳуқуқий билимларни ўзлаштириш учун туртки сифатида қонун олдидаги кўркув эмас, балки уни билишдан рағбат топиш жамият ва давлат ривожига учун кўпроқ аҳамият касб этади.

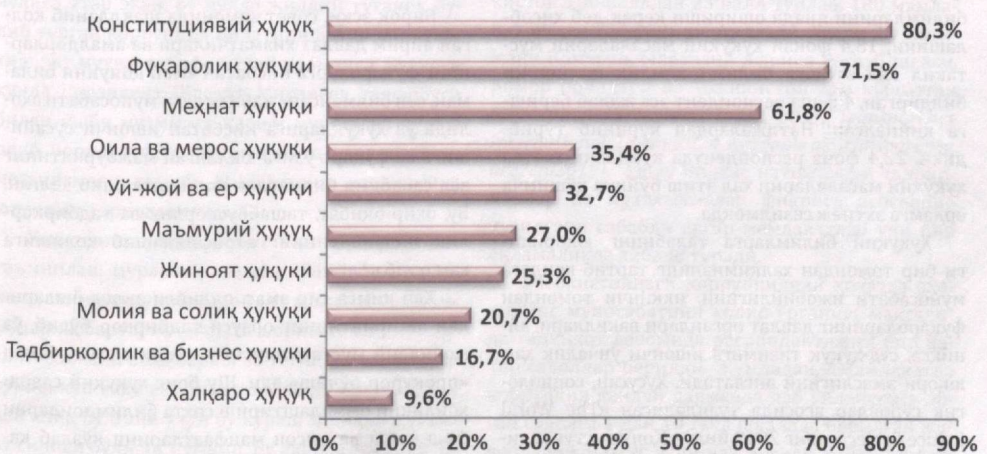
Ўтказилган социологик тадқиқот натижалари аҳолида ҳуқуқий билимларни ўзлаштиришга нисбатан эҳтиёж кучли эканини кўрсатмоқда. Жумладан, ҳуқуқ тўғрисида хабардорлик мақсадга мувофиқлиги бўйича савол сўралганда респондентларнинг 65,5 фоизи айрим йўналишларини, 31,2 фоизи ҳуқуқнинг барча соҳаларидан хабардор бўлиш лозимлигини, 3,3 фоизи эса ҳеч бир ҳуқуқ соҳасини билиш шарт эмас, давлат идоралари қонун доирасида иш юритса шунинг ўзи етарли деб ҳисоблаши маълум бўлди (3.1- ва 3.2-жадваллар).

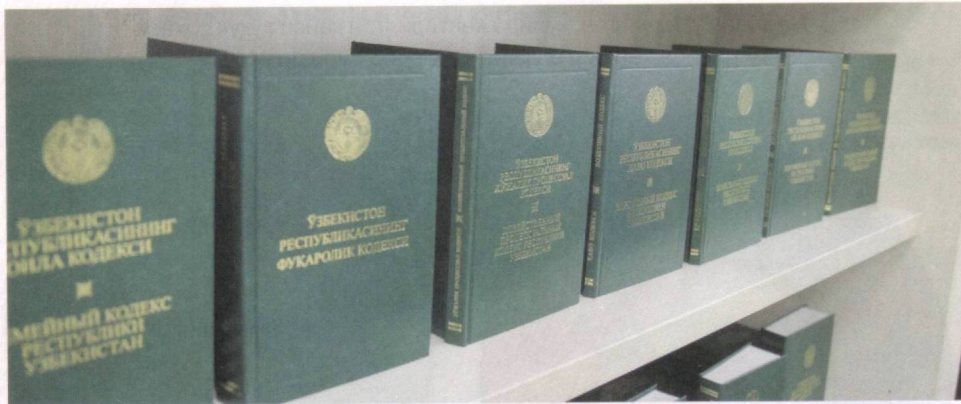
3.1-жадвал. Сизнингча, қуйида келтирилган қайси ҳуқуқ соҳаси тўғрисида ҳар бир фуқаро хабардор бўлиши керак?

3.2-жадвал. «Айрим йўналишларини» деб жавоб берган 65,5 фоиз респондент танлаган ҳуқуқ соҳалари улуши*

*Респондент бир нечта жавобни белгилаши мумкин

Юқоридаги натижалар мамлакатимизда ҳуқуқий билимларнинг аҳамияти ошиб бораётганини кўрсатади. Респондентларда конституциявий ва фуқаролик ҳуқуқига қизиқишнинг юқорилиги эса уларнинг айнан базавий ҳуқуқ билимларини чуқур билиш керак деб ҳисоблашгани аниқланади.

Шунингдек, респондентларга ҳуқуқий билимларидан қанчалик қониқиб қолганини аниқлаш мақсадида берилган саволга 18,6 фоиз респондент ҳар қандай ҳуқуқий масалани ишонч билан ўзи мустақил ҳал эта олишини, 58,9 фоизи ҳуқуқий билимлари етарли даражада, бироқ билимларини янада ошириши керак деб ҳисоблашгани, 18,4 фоизи ҳуқуқий масалаларни мустақил ҳал этишга билими камлик қилишини билдирган, 4 фоиз респондент эса жавоб беришга қийналган. Натижалардан кўриниб турибдики, 22,4 фоиз респондентда кундалик ҳаётда ҳуқуқий масалаларни ҳал этиш бўйича қўшимча ёрдамга эҳтиёж сезилмоқда.

Ҳуқуқий билимларга талабнинг юқорилиги бир томондан халқимизнинг тартиб-қоидага муносабати ижобийлигини, иккинчи томондан фуқароларнинг давлат органлари вакиллари, айниқса, суд-ҳуқуқ тизимига ишончи унчалик ҳам юқори эмаслигини аниқланади. Хусусан, социологик сўровлар асосида тузиладиган «The World Justice Project»нинг 2019 йилги Қонун устуворлиги индексида Ўзбекистон ўз ўрнини олдинги йилга нисбатан 2 поғона яхшилаганига қарамай, 126 давлат ичида 0,46 балл билан 94-ўринни эгалла-

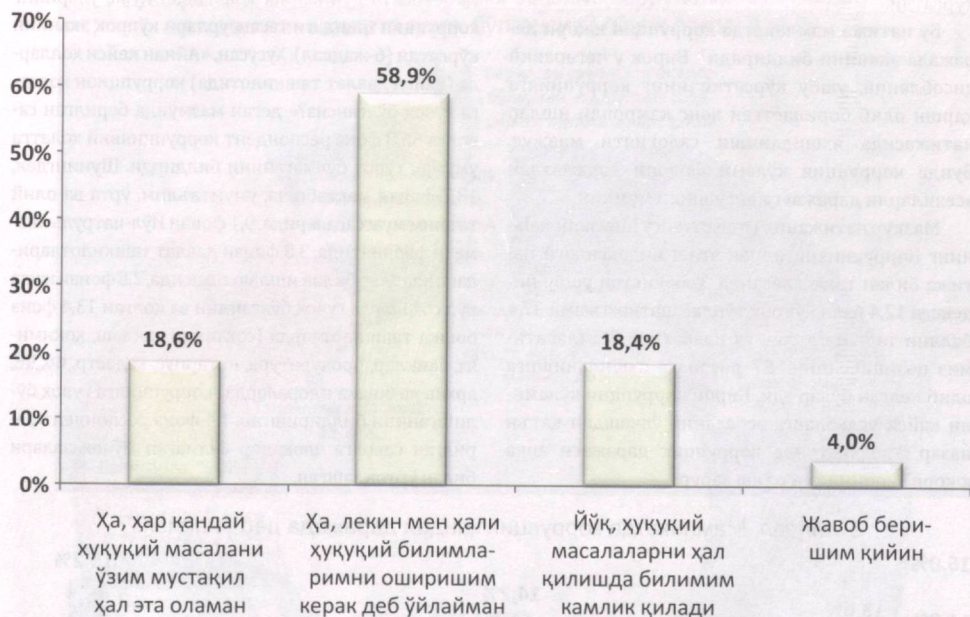
ди. Ўз иқтисодий ривожланиши билан ўрناق бўла олмайдиган Кот д'Ивуар, Доминикан Республикаси, Гватемала ва Либерия ҳам худди шу натижани кўрсатган (*Rule of Law Index 2019. WJP. Available at: <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/ROLI-2019-Reduced.pdf>*).

Кўплаб ҳуқуқшуносларнинг фикрига кўра аҳоли ҳуқуқий билимларни мукамал билиши асло шарт эмас. Чунки оддий фуқаро учун ҳуқуқий масалалар доим ҳам вужудга келмайдими. Шунинг учун ҳуқуқий маданият тарғиботи аввало давлат идоралари хизматчиларида юксак бўлиши зарур.

Бироқ эски, совет замида шаклланиб қолган айрим давлат хизматчилари ва амалдорларнинг фуқароларга нисбатан «мен қонунни биламан, сен билмайсан» қабилидаги муносабати аҳолида ўз ҳуқуқларига нисбатан ишончи сусайишига ва фуқаро ўзига юкланган мажбуриятнинг асл сабабини билмасдан қолишига олиб келган. Бу, охир-оқибат, ташаббускорлик ва тадбиркорлик маданиятининг атрофиялашиб қолишига ҳам олиб келган.

Ҳеч кимга сир эмас, олдинги авлод ёшларидан аксариятининг орзуси тадбиркор бўлиб, ўз молиявий мустақиллигига эришиш эмас, балки «прокурор бўлиш» эди. Шу боис ҳуқуқий саводхонликни оммалаштириш сохта билимдонларни фаш этиш ва инсон манфаатларини кўзлаб қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижроси тўлиқ таъминланиши учун бугунги кундаги энг тўғри йўл сифатида танланмоқда.

4-жадвал. Ҳуқуқий билимларингизни етарли даражада деб биласизми?

Коррупциявий амалиётга хайрихоҳлик

Мамлакатимиз янгиланиш ва ривожланиш йўлига ўтар экан, бу йўлда жиддий тўғаноқ бўлиб турган коррупция иллатини бутунлай йўқотиш энг муҳим вазифа бўлиб қолмоқда. Бугунги кунда Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан ушбу муаммога қарши муросасиз кураш олиб борилаётгани, коррупцияга қарши илғор механизмлар жорий этилаётгани натижасида ютуқларга эришилмоқда.

Ушбу механизмларнинг самарадорлигини таъминлаш мураккаб жараён бўлиб, бу масаланинг ечими ҳуқуқий маданият соҳасидаги муаммоларни бартараф этишга бориб тақалади. Вазиятга илмий баҳо бериш ва тегишли чораларни кўриш кўп вақт ва меҳнат талаб қилиши олдиндан аниқ бўлгани учун бу кураш ҳақиқий қатъият синови бўлиши мумкин. Бу даврда эса коррупция мамлакат имижини ва халқаро рейтинглардаги ўрнига салбий таъсир ўтказишда давом этади.

Мисол учун, «Transparency International» халқаро нодавлат ташкилоти томонидан тузилган Коррупцияни идрок этиш индексида Ўзбекистон 100 баллдан 25 балл тўплаб, 180 мамлакат ичида 153-ўринни эгаллади. Худди шу натижани Камерун, Марказий Африка Республикаси, Комор ороллари ва Тожикистон ҳам кўрсатган (*Corruption Perceptions Index. 2019. Transparency International. 23 Jan. 2020. Available at: transparency.org/cpi2019*). Ушбу индекс натижалари тадбиркорлар ва мутахассислар фикрига асосланиб тузилгани сабабли аксар мамлакатлар уни бир ёқламликда айблаб туради.

Ўзбекистондаги коррупциявий ҳолатга аҳолининг муносабатини холис ўрганиш мақсадида тадқиқот давомида респондентларга бир қатор саволлар берилди. Жумладан, «Мамлакатда коррупция қандай даражада деб ўйлайсиз?» деган саволга 1 дан 10 гача шкалада берилган жавобларни махсус формула орқали қайта ишлаш асосида Аҳолининг коррупциявий ҳолат идрок индикатори тузилди (5-жадвал).

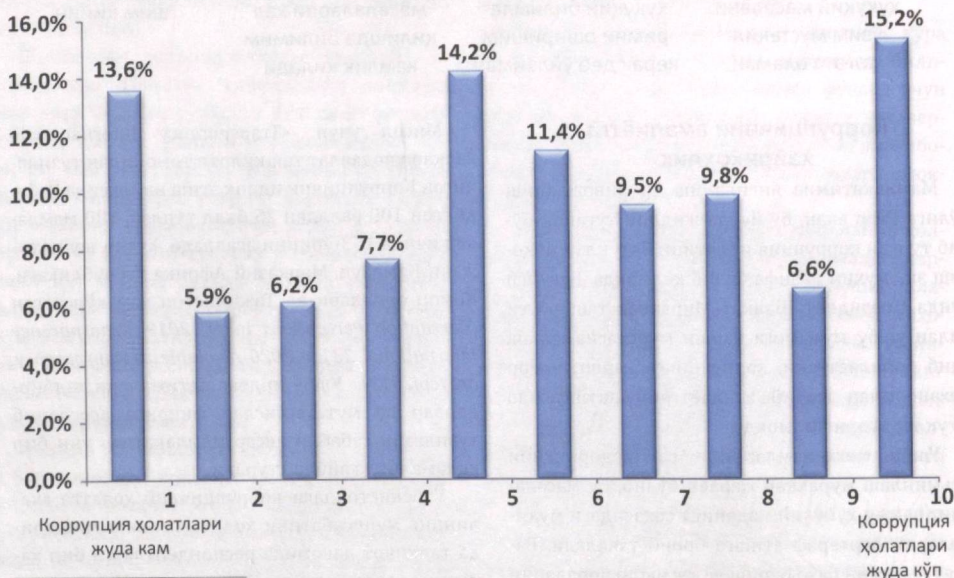
У 100 баллик шкаладан 62,6 даражадалигини кўрсатди.

Бу натижа мамлакатда коррупция юқори даражада эканини билдиради³. Бироқ у чегаравий ҳисобланиб, ушбу кўрсаткичнинг коррупцияга қарши олиб борилётган кенг қамровли ишлар натижасида яхшиланиши салоҳияти мавжуд. Бунда коррупция кўлами «юқори даража»дан «сезиларли даража»гача тушиши мумкин.

Мазкур натижани «Transparency International»нинг Коррупцияни идрок этиш индексидаги натижа билан таққослаганда, Ўзбекистон ушбу индексда 12,4 балл кўпроқ тўплаб, натижа жами 37,4 баллни ташкил этган, ўз навбатида, мамлакатимиз позициясининг 57 поғонага яхшиланишига олиб келган бўлар эди. Бироқ коррупция кўламини қайси услубларга асосланиб ўлчашдан қатъи назар, Ўзбекистонда коррупция даражаси анча юқори эканини тан олиш зарур.

Тадқиқотлар респондентларнинг коррупцияга бевосита дуч келиш ҳолатидан кўра, уларнинг коррупция ҳақидаги тасаввурлари кўпроқ эканини кўрсатди (6-жадвал). Хусусан, «Айнан қайси ҳолларда (қайси давлат ташкилотида) коррупцион ҳолатга гувоҳ бўлгансиз?» деган мазмунда берилган саволга 55,8 фоиз респондент коррупциявий ҳолатга умуман гувоҳ бўлмаганини билдирди. Шунингдек, 13,7 фоизи мактабгача, умумтаълим, ўрта ва олий таълим муассасаларида, 9,1 фоизи Йўл-патруль хизмати фаолиятида, 3,8 фоизи давлат ташкилотларидаги кадрлар билан ишлаш соҳасида, 2,8 фоизи жуда кўп соҳаларда гувоҳ бўлганини ва қолган 13,4 фоиз бошқа ташкилотларда (соғлиқни сақлаш, ҳокимият, банклар, прокуратура, нотариус, кадастр, ФХДЁ, архив ва бошқа идораларда) коррупцияга гувоҳ бўлишганини билдиришган. 1,4 фоиз респондент берилган саволга алоқадор бўлмаган мулоҳазалари билан ўртоқлашган.

5-жадвал. Мамлакатда коррупция қандай даражада деб ўйлайсиз?

³ Аҳолининг коррупциявий ҳолат идрок индикаторида қуйидагича туркумлаш бўйича баҳо берилади:

20 дан паст – коррупцион ҳолатлар деярли учрамайди, аҳоли ўртасида коррупциявий муносабатлар бўйича айрим маълумотлар мавжуд;

21-40 – коррупция ҳолатлари кам учрашига қарамасдан, у аҳоли учун айрим ноқулайликлар яратлади;

41-60 – коррупция кўлами сезиларли даражада, давлат ва жамият ҳаётида кўп соҳаларда, иқтисодиётнинг баъзи тармоқларида кузатилади;

61-80 – коррупция юқори даражада, давлат ва жамиятда кўпчилик масалалар коррупцион йўл орқали ҳал этилади;

81-100 – коррупция ўта юқори, коррупцион амалиёт давлат ва жамиятда қонун ўстуворлиги тамойили ўрнини тўлалигича эгаллаган.

Бола асраб олиш ҳуқуқий меъёрларимиз замон талабига мосми?

Маълумки, 2019 йил 30 декабрь куни Олий Мажлис Сенатида бўлиб ўтган Одам савдосига ва мажбурий меҳнатга қарши курашиш миллий комиссияси мажлисида Ўзбекистонда фарзанд асраб олишнинг қийинлиги ва бу жараёндаги қоғозбозликлар чақалоқ савдоси жиноятлари сонининг ошишига сабаб бўлаётганлиги таъкидланган эди.

Дарҳақиқат, васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан фарзандликка бериш тартиби мураккаб ҳамда кўп ҳужжатлар талаб қилинади. Мазкур масалалар юзасидан Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти миллий ҳамда хорижий давлатлар қонунчилигини таҳлил қилди. Ўзбекистон Республикасида фарзандликка олиш Оила кодекси ва Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 апрелдаги 171-қарори билан тасдиқланган «Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида»ги низом билан тартибга солинади.

Мазкур қонун ҳужжатларини ўрганиш натижасида бир қатор ҳуқуқий бўшлиқлар ва камчиликлар мавжудлиги аниқланди. Демак:

БИРИНЧИДАН:

«Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида»ги низомнинг бир қатор нормалари Оила кодексига белгиланган қоидаларга тўғри келмайди. Жумладан, Оила кодексининг 151-моддасига кўра фарзандликка олиш болани фарзандликка олишни истаган шахсларнинг (шахснинг) аризасига биноан васийлик

ва ҳомийлик органларининг фарзандликка олишнинг асослилиги ва фарзандликка олинаётган бола манфаатларига тўғри келиши ҳақидаги ҳулосаси ҳисобга олинган ҳолда суд томонидан амалга оширилади.

Бироқ «Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида»ги низомнинг 3-бандида фарзандликка олиш болани фарзанд-

ликка олишни хоҳлаган шахсларнинг аризасига ва васийлик ва ҳомийлик органлари тавсиясига кўра туман, шаҳар ҳокими қарори билан амалга оширилиши белгиланган.

Бунинг натижасида қайси орган томонидан фарзандликка олишни расмийлаштириш, шу жумладан, фарзандликка бериш ҳақида қарор қабул қилиш масаласида тушунмовчиликлар келиб чиқмоқда.

ИККИНЧИДАН:

Оила кодексининг 152-моддасида вояга етган эркак ёки аёл фуқаролар фарзандликка олувчилар бўлиши мумкинлиги белгиланган бўлиб, мазкур талаблар фарзандликка олувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини тўла даражада ҳимоя қила олмайди. Бошқача айтганда, фарзандликка олувчи шахсларга қўйиладиган талаблар қайта кўриб чиқилиши керак. Бунда уларнинг ёши чегараси, оилавий ҳолати ҳам ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқ.

Бу борадаги хорижий давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, Жанубий Кореяда турмуш қурмаган шахсларнинг болаларни фарзандликка олиши тақиқланган. Фарзандликка олган ота-оналар эса 25-45 ёш оралиғида бўлиши лозим. Шунингдек, эр-хотин олий маълумотли, никоҳ тузилган даврдан бошлаб камида уч йил ўтган бўлиши ҳамда ўтган давр мобайнида бир мартадан ортиқ ажрашмаган бўлиши талаб этилади.

Германияда ҳам болани эр-хотинлар биргаликда фарзандликка олишлари мумкинлиги белгиланган бўлиб, фарзандликка олувчиларнинг ёшига нисбатан ценз ўрнатилган (аёллар учун – 21 ёш, эркеклар учун – 25 ёш). Суд амалиётига кўра болалар кўпроқ 35-40 ёшдан ошмаган эр-хотинларга фарзандликка берилади.

АҚШда амалдаги тартибга биноан, эр-хотиннинг турмуш қурганига камида икки йил бўлган бўлиши лозим. Агар турмуш қурмаган эркек ва аёл фарзандликка олиш бўйича мурожаат қилган бўлса, уларнинг ёши 25 ёшдан кичик бўлмаслиги керак.

Хитойнинг 2007 йил 1 майдан бошлаб кучга кирган «Фарзандликка олиш тўғрисидаги қоидалари»га кўра фарзандликка олувчиларнинг ёши 30-50 ёш оралиғида бўлиши лозим. Болалар ўзаро никоҳда ҳамда мазкур никоҳда икки йилдан бери яшаб келаётган ва аввал икки мартадан ортиқ никоҳдан ажрашмаган шахсларга фарзандликка берилди. Ўзаро никоҳда бўлмаган якка шахсларга, шунингдек, тана оғирлиги белгиланган меъёрдан ортиқ бўлган шахсларга фарзандликка бериш тақиқланади.

УЧИНЧИДАН:

Васийлик ва ҳомийлик масалалари бўйича алоҳида махсус ваколатли органнинг мавжуд эмаслиги ва меҳрибонлик уйлари устидан етарлича назорат ўрнатилмаганлиги сабабли нохуш ҳолатлар кузатилмоқда.

Хорижий давлатларнинг бу борадаги тажрибасига қарайдиган бўлсак, Беларусда фарзандликка олинган болалар ҳисобини юритиш халқ таълими бошқармалари (бўлимлари) ва Халқ таълими вазирлигининг

Фарзандликка олиш миллий маркази томонидан амалга оширилади, ҳудудларда марказнинг вакиллари иш олиб боради.

Германияда эса аҳолиси олти миш минг ва ундан ортиқ бўлган ҳар бир шаҳар (туман)да болалар ва ёшлар масалалари билан шуғулланадиган ҳамда кенг ваколатларга эга бўлган махсус органлар (Jugentum) ташкил этилган. Ушбу орган таркибида васийлик ва ҳомийлик масалалари бўйича кенгаш мавжуд бўлиб, болаларнинг мактабдан ташқари таълим олиши ва болалар уйлари билан боғлиқ турли масалалар бўйича иш олиб боради.

Маълумот учун: 2018 йилнинг май ойида Фарғона вилояти Марғилон шаҳридаги 1-меҳрибонлик уйида аниқланган ҳолатларга кўра мазкур меҳрибонлик уйининг бир қатор раҳбар ва масъул ходимларига нисбатан жиноят иши қўзғатилган. Жиноят ишига муассасанинг 10 нафар ходими айбланувчи тариқасида жалб этилган. Уларга нисбатан ЖКнинг 110, 115, 127, 129 ҳамда 167-моддалари билан айб эълон қилинган.

ТЎРТИНЧИДАН:

Фарзандликка олиш тизими очiqлиги ва шаффофлигини таъминловчи қондалар белгиланмаган. Хусусан, фарзандликка олиш учун ҳужжатларни масофадан туриб топшириш, фарзандликка олиш мумкин бўлган болалар тўғрисида маълумот олиш имконияти яратилмаган.

Ушбу масала юзасидан хорижий давлатлар қонунчилигига мурожаат қиладиган бўлсак, Россияда фарзандликка олиш масалалари ҳукуматнинг 2000

йил 29 мартдаги 275-қарори билан тасдиқланган «Россия Федерацияси ҳудудида болаларни фарзандликка олишга бериш ва уларнинг яшаш шароитлари ҳамда фарзандликка олганлар оиласидаги тарбияси устидан назоратни амалга ошириш қондалари» билан тартибга солинган бўлиб, унда фарзандликка олиш масалаларида электрон ахборот алмашиш тизимидан фойдаланиш бўйича бир қатор нормалар келтирилган.

АҚШда Конгресс қарорига мувофиқ фарзандликка олувчиларга керакли ахборотни излаб топишга ёрдам бериш мақсадида Фарзандликка олиш бўйича миллий ахборот палатаси ташкил этилган. Палата фарзандликка олувчилар учун брошюралар, буклетлар ва бошқа материаллар тайёрлаш, уларни тарқатиш, агентликларга мурожаат қилиш бўйича маълумотлар бериш каби вазифалар билан шуғулланади.

БЕШИНЧИДАН:

Режалаштирилмаган ҳомила натижасида туғилган болалардан улар туғилган вақтдаёқ воз кечishi ёки улар бир ёшга тўлмасданоқ сотишга уриниш ҳолатлари кўп кузатилмоқда.

Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Тергов департаменти тақдим этган статистик маълумотларга кўра чақалоқларни сотишга уриниш бўйича 2018 йилда 25 та, 2019 йилнинг саккиз ойи мобайнида 23 та жиноят иши кўзгатишган.

Маълумот учун: Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги тақдим этган маълумотларга кўра 2018 йил ва 2019 йилнинг 6 ойи мобайнида туғруқ комплексларида фуқаролар 211 та ҳолатда ўз фарзандидан воз кечгани қайд этилган.

ОЛТИНЧИДАН:

Қонунчиликда фарзандликка олишнинг соддалаштирилган тартиби мавжуд эмас. Мазкур ҳолат яқин қариндошлар фарзандликка олишнинг одатдаги тартиби билан бир хил жараёнлардан ўтишига, расмийлаштириш муддатларининг узайиб кетишига сабаб бўлмоқда. Шу сабабли болаларни фарзандликка олишдан кўра васийликка олиш ҳолатлари сони ошиб бормоқда.

Маълумот учун: Ўзбекистон Халқ таълими вазирлигининг маълумотига кўра 2019 йилнинг дастлабки олти ойи мобайнида 1785 нафар бола фарзандликка, 2439 нафари васийликка, 1085 нафари ҳомийликка, 114 нафари оилага (патронат) тарбияга берилган.

Хорижий давлатлар, жумладан, Қозоғистон қонунчилигига қарайдиган бўлсак, унда болаларни уларнинг яқин қариндошларига фарзандликка беришнинг соддалаштирилган тартиби белгиланган. Шунингдек, чет эл фуқаролари томонидан Қозоғистон фуқароларини фарзандликка олишнинг тартиби ҳам алоҳида белгиланган.

ЕТТИНЧИДАН:

Болаларни фарзандликка бериш ёки олиш тўғрисида якуний қарорга келишда ҳамда уларнинг фарзандликка олинаётган оилада ўзи хоҳлаганидек ҳаёт кечириши мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш учун болани фарзандликка олган шахсларга синов муддатини белгилаш тартиби мавжуд эмас.

Масалан, Германияда фарзандликка олишда хатога йўл қўйишнинг олдини олиш учун болани фарзандликка беришдан аввал «ғамхўрлик вақти»

ёки «қўшимча вақт» деб аталувчи (қоюда тариқасида бу муддат бир йилгача давом этади) вақт жорий этилган. Мазкур вақт якунида боланинг у фарзандликка олинаётган оилага қанчалик мослашганлиги, бу оилага бериш ҳақиқатан ҳам унга фойдали эканлиги тўғрисида хулоса қилинади.

Малайзияда эса «Фарзандликка олиш тўғрисида»ги қонун (унинг нормалари аҳолининг ислом динига эътиқод қилувчи қатламига нисбатан

татбиқ этилмайди) амалда бўлиб, унга кўра фарзандликка олиш суд тартибида амалга оширилади. Шунингдек, суд томонидан оралиқ буйруқлар чиқарилиши мумкин. Мазкур буйруққа мувофиқ суд болани фарзандликка олиш ҳақиқатан ҳам унинг манфаатларига мослигини аниқлаш мақсадида 6 ойдан кам, лекин икки йилдан кўп бўлмаган муддатга болани ғамхўрлик қилиш даврини белгилайди.

Юқорида кўрсатилган ҳуқуқий бўшлиқлар ва қонунчиликдаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида ҳамда хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибасидан келиб чиқиб, қуйидагилар тақлиф этилади:

1. «Вояга етмаган болаларни фарзандликка ва болаларни оилага тарбияга олиш (патронат) тўғрисида»ги низом нормаларини амалдаги қонунчиликка мувофиқлаштирган ҳолда фарзандликка олиш суд томонидан амалга оширилиши билан боғлиқ ўзгартиришлар киритиш лозим.

2. Фарзандликка олувчилар учун қўйиладиган талабларни уларнинг ёш, оилавий аҳволдан келиб чиқиб, кенгайтириш, **бунда:**

- фарзандликка олишга номзодлар учун белгиланган энг кичик ёшни белгилаш;
- оиланинг моддий ва ижтимоий аҳволини, шу жумладан, муқим яшаш жойига эга бўлиши ҳамда муқаддам никоҳдан ажралган шахслар томонидан болаларни фарзандликка олишнинг тартибини кўрсатишга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

3. Халқ таълим вазирлиги ҳузурида ёки ундан мустақил равишда васийлик ва ҳомийлик масалалари билан шуғулланувчи алоҳида органни ташкил этиш;

4. Фарзандликка олишни истовчилар учун янада қулайлик яратиш ҳамда манфаатлар тўқнашувини камайтириш мақсадида фарзандликка олиш бўйича тегишли ҳужжатларни Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали электрон шаклда ва ҳудудий давлат хизматлари марказлари орқали қабул қилиш тартибини жорий қилиш;

5. Режалаштирилмаган ҳомила натижасида юзага келаётган нохуш ҳолатларнинг олдини олиш мақсадида бир ёшгача бўлган болаларни фарзандликка беришнинг алоҳида тартибини жорий қилиш, бунда фарзандликка олишнинг «оиладан – оилага» тизимини яратиш лозим. Бу тизим туғруқ комплексларида ўз фарзандидан воз кечиш ва боласини сотишга уриниш ҳолатларининг олдини олишга хизмат қилади. Мазкур ҳолатда болани фарзандликка бериш ҳеч қандай моддий манфаатни кўзламаган ҳолда суд томонидан амалга оширилиши мақсадга мувофиқ.

6. Қонунчиликда фарзандликка олишнинг соддалаштирилган тартибини белгилаш;

7. Болаларни фарзандликка бериш ёки олиш тўғрисида якуний қарорга келинишини таъминлаш, уларнинг фарзандликка олинаётган оилада ўзи хоҳлаганидек ҳаёт кечириши мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш мақсадида болани фарзандликка олган шахслар учун синов муддатини белгилаш ёки маълум муддатга патронатга бериш тартибини жорий этиш зарур.

**Адиба САФАРОВА,
Нурбек ТОШКАНОВ,**

Адлия вазирлиги ҳузуридаги
Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти
масъул ходимлари

Экология кодекси

хориж амалиёти ва тақрибий лойиҳа

Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга Мурожаатномасида саноат ривожининг экологияга салбий таъсирининг олдини олишга доир комплекс чора-тадбирлар дастурини ишлаб чиқиш, шунингдек, нуфузли халқаро экспертларни жалб этган ҳолда 1 октябрга қадар Экология кодекси лойиҳасини тайёрлаш зарурлиги ҳақида билдирган фикрлари мамлакатимизда экологияга оид қонунчиликни такомиллаштириш борасида янги даврни бошлаб берди.

Мамлакатимизда табиий ресурслардан оқилана фойдаланиш ва уларни экологик-ҳуқуқий муҳофаза қилишнинг зарур ҳуқуқий базаси яратилган. Хусусан, конституциямизнинг 50-моддасида «Фуқаролар атроф-муҳитга эҳтиёткорона муносабатда бўлишга мажбурдирлар», 55-моддасида «Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ва бошқа табиат захиралари умуммиллий бойликдир, улардан оқилана фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир» деган қоида мустаҳкамлаб қўйилган, экологияга оид 30 дан зиёд қонун ва 1000 га яқин бошқа норматив ҳужжатлар қабул қилинган.

Таъкидлаш ўринлики, шу кунгача экологик қонунчилик тизимида Экология кодексини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш масаласида айрим илмий-назарий фикрлар илгари сурилган бўлиб,

кодексни ишлаб чиқиш ва қабул қилишнинг бир қанча вариантлари мавжуд.

Биринчи лойиҳа экология қонунчилигини тубдан ўзгартириш, шу билан бир қаторда уни бошқача тахрирда, яъни «Атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги, «Табиатдан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги қонунлар шаклида қабул қилиш таклиф этилган эди.

Иккинчи лойиҳа ягона Экология кодекси қабул қилиниши билан боғлиқ бўлиб, Экология кодексининг аниқ тизими таклиф этилган фикрлар ҳам мавжуд эди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, экологик қонунчиликнинг бугунги ҳолати ҳамда Ўзбекистоннинг экологик сиёсати яқин истиқболда экологик қонунчиликни кодифика-

циялашни тақозо этмоқда. Ушбу масалага аксарият ўзбек ҳуқуқшунос олимлари ва жамоатчилик яқдиллик билан ёндашмоқда.

Шунингдек, сув ва ўрмон қонунчилигини такомиллаштириш ҳам давр талабига айланиб улгурди. Бугунги кунда Марказий Осиёда, шу жумладан, мамлакатимизда ҳам сув муаммоси анча кескинлашди. Бу, ўз навбатида, сув соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш асосларини замон талаблари билан ҳамнафас ҳолда қайта кўриб чиқишни тақозо этади. Ўзбекистондаги ҳозирги экологик вазият ўрмон қонунчилигини такомиллаштиришни ҳам талаб қилади. Ушбу соҳадаги қонунчиликни такомиллаштиришда уларни кодификациялаш йўлидан бориш мақсадга мувофиқ. Зотан, МДҲ мамлакатларининг аксариятида Ўрмон ва Сув кодекслари амал

қилади. Шунингдек, бундай амалиёт Ўзбекистон учун ҳам янгилик эмас.

Экологик муаммоларни, айниқса, трансегаравий тусдаги масалаларни ҳал этишда халқаро ҳамкорлик масаласига ҳам эътибор қаратиш лозим. Бизнингча, Марказий Осиё мамлакатлари трансегаравий экологик муаммоларни ҳал этиш борасида фаолиятини мувофиқлаштириб, айнан ушбу масалага бағишланган ҳолатлар Экология кодексига ўз ифодасини топиши ва бу соҳада алоҳида конвенция қабул қилиниши мақсадга мувофиқдир.

Экология кодекси қабул қилиниши билан бир қатор экологик қонунлар тизимида катта ўзгаришлар бўлиши ва айрим нормалар бекор бўлиши мумкин. Шундай экан, бу соҳада хорижий мамлакатлар тажрибасидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

ХОРИЖ ТАЖРИБАСИ:

Экологик қонунчиликни тизимлаштириш натижасида Экология кодексини қабул қилган хорижий давлатлар тажрибаси эътиборга лойиқ.

Швеция экологик қонунчиликни кодификациялаш бўйича муайян тажрибага эга давлат. Мамлакатда 1999 йил 1 январдан кучга кирган Атроф муҳит кодекси атроф табиий муҳит тўғрисидаги қонунчилик доирасини белгилаб берувчи яхлит ҳужжатдир. Кодекс бир қатор ордонанс (қарор)лар ва уларга мувофиқ чиқарилган йўриқномалар билан биргаликда амал қилади (*The Swedish Environmental Code. A resume of the text of the Swedish Environmental Code.//www.sweden.govwww.sweden.gov.se*).

Ушбу ҳужжат ҳуқуқий тартибга солиш доираси анча кенглиги билан тавсифланади. У атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш билан бир қаторда табиий ресурслардан фойдаланиш бўйича нормаларни ҳам қамраб олган. Бундан ташқари, кодексга аҳолининг санитария-эпидемиологик хотиржамлигини таъминлаш билан боғлиқ қоидалар ҳам киритилган. Кодекс у қабул қилингунга қадар амалда бўлган ҳамда у қабул қилиниши билан ўз кучини йўқотган 15 та қонунни: таби-

ий ресурслар; атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш; чиқиндиларни сувга оқишиш; қишлоқ хўжалиги ерлари бошқаруви; жамоавий санитария-гигиена; қайта ишлаш; соғлиқни муҳофаза қилиш; сув; пестицидлар (ўрмон ерларига қўлланиладиган); кимёвий маҳсулотлар; атроф табиий муҳитга зарар етказиш; табиатни муҳофаза қилиш; биологик пестицидлар (дастлабки тестдан ўтказиш); генетик модификациялашган организмлар; флора ва фауна тўғрисидаги қонунларни ўзида мужассамлаштирган (*Duner K. The Environmental Code // Swedish Environmental Protection Agency. 8 June 2004*).

Франциянинг Экология кодекси умумий ва махсус қисмлардан (975 модда) иборат. Умумий қисм (биринчи китоб) принциплар, қонуннинг мақсади, экологик жавобгарлик масалаларини қамраб олган. Махсус қисм (иккинчи-олтинчи китоблар) табиатни, ўрмонларни, сув, ҳавони муҳофаза қилишни тартибга солади.

Франция Экология кодексининг 1-моддаси биологик хилма-хиллик ва биологик мувозанатни умуммиллий мероснинг таркибий қисми деб эълон қилади.

Унинг қонунчилик қисми 7 китобдан (Livres) иборат.

I китоб «Умумий қоидалар» деб номланиб, 5 бўлимдан (Titre) ташкил топган: асосий принцип-лар (I бўлим), ахборот ва фуқаролар иштироки (II бўлим), ташкилотлар (III бўлим), атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида ассоциациялар (IV бўлим), молиявий қоидалар (V бўлим). Биринчи китобда шунингдек, ҳаво, чиқиндилар, сув, кимёвий ва ген инженериясига тааллуқли бўлган атроф табиий муҳитни муҳофаза қилишга оид кўрсатмалар ўз аксини топган. Биринчи китобдаги яна бир бўлим экологик алоқалар, маъмурий ва жинсий жавобгарликка оид муносабатларни тартибга солади (*Кромакер П. О чудо-кодексе Франции // Экологическое право.- Москва, 2002.-№ 5. – С. 39-40.*).

II китоб «Жисмоний муҳит» деб номланиб, 2 бўлимдан иборат: сув ва сув муҳити (I бўлим), ҳаво ва атмосфера (II бўлим).

«Табиий муҳит» деб номланган **III китоб** 6 бўлимдан иборат: табиий бойликларни ҳисобга олиш ва баҳолаш (I бўлим); соҳил бўйи (II бўлим); парк ва қўриқхоналар (III бўлим); участкалар (IV бўлим); пейзажлар (V бўлим); табиатда бўлиш (VI бўлим).

IV китоб «Фауна ва флора»га бағишланган бўлиб, 3 бўлимдан ташкил топган: флора ва фауна муҳофаза қилиш (I бўлим); ов қилиш (II бўлим); чучук сувда балиқ овлаш ва сув-балиқ ресурслари бошқаруви (III бўлим).

«Ифлосланиш, таваккалчилик ва зарарнинг олдини олиш» деб номланувчи **V китоб** ҳажман энг йириги бўлиб, 8 бўлимни қамраб олади: атроф-муҳитни муҳофаза қилиш учун қурилмалар тоифалари (I бўлим); кимёвий маҳсулотлар ва биоцидлар (II бўлим); генетик ўзгартирилган (модификацияланган) организмлар (III бўлим); чиқиндилар (IV бўлим); айрим қурилма ва иншоотлар учун алоҳида қоидалар (V бўлим); табиий таваккалчиликларнинг олдини олиш (VI бўлим); товушли тўсиқларнинг олдини олиш (VII бўлим); ҳаёт шарт-шароитларини муҳофаза қилиш (VIII бўлим).

VI китоб «денгиз орти ҳудудлар» (Янги Каледония, Француз Полинезияси ва бошқалар) билан боғлиқ қоидаларни мустаҳкамлайди.

VII китоб эса Антарктикада атроф-муҳитни муҳофаза қилишга бағишланган.

Экология соҳасидаги муносабатларни Экология кодекси воситасида тартибга солувчи давлатлардан яна бири **Кот д'Ивуар** ҳисобланади. Мазкур мамлакатда Атроф муҳит кодекси (Code de l'Environnement Republique de Cote D'ivoire. Loi n° 96-766 du 3 octobre 1996.) 1996 йил 3 октябрда қабул қилинган бўлиб, у ҳажман кичик, яъни 6 бўлим ва 113 моддадан иборат. Кодекс ўта оддий бўлиб, қисмларга ажратилмаган, балки тўғридан-тўғри бир қанча бўлимлардан ташкил топган: яъни асосий тушунчалар, унинг мақсад ва амал қилиш доираси (1-бўлим), муҳит (2-бўлим), умумий принциплар (3-бўлим), давлат ва маҳаллий ҳокимият органларининг мажбуриятлари (4-бўлим), жавобгарлик (5-бўлим), якуний қоидалар (6-бўлим)дан иборат.

МДҲ мамлакатлари ичида **Қозоғистон** биринчилардан бўлиб Экология кодексини қабул қилди (2007 йил 9 январь).

Қозоғистон Республикаси Экология кодекси (*Қозоғистон Республикаси Атроф муҳитни муҳофаза қилиш вазирлигининг расмий сайти*: <http://www.nature.kz/ru/strategy/ecologycode>) 9 бўлим, 47 боб ва 326 моддадан ташкил топган. У ўзида «Атроф муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида», «Экологик экспертиза тўғрисида», «Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида»-ги қонунларни жамлаган. Таъкидлаш жоизки, унда кодификациялаш учун ҳужжатларни тан-

лашда алоҳида изчиллик, кетма-кетлик кузатилмайди. Хусусан, Экология кодексида кодификацияланмаган «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»-ги қонун ҳали ҳам амал қилмоқда. Шунга кўра, Экология кодексининг қабул қилиниши Қозоғистоннинг амалдаги экологик қонунчилиги ҳажмини салмоқли қисқартирмади.

Экология кодекси умумий қоидалар (1-бўлим), атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятни лицензиялаш, экологик меъёрлаш, атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасини техник тартибга солиш, атроф табиий муҳитга таъсирни баҳолаш, экологик экспертиза, экологик рухсат бериш, экологик аудит (2-бўлим), атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан оқилона фойдаланишни иқтисодий тартибга солиш (3-бўлим), экологик назорат (4-бўлим), экологик мониторинг ва кадастр (5-бўлим), фавқулодда экологик вазият ва экологик офат зоналари (6-бўлим), экологик таълим ва маориф, илмий тадқиқотлар ва атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида халқаро ҳамкорлик (7-бўлим), хўжалик ва бошқа фаолиятни амалга ошириш соҳасида экологик талаблар (8-бўлим), экологик ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик ва экологик низоларни ҳал этишга (9-бўлим) оид нормалар мажмуидан ташкил топган.

Экология кодексининг умумий қоидалари:

● исботлаш мажбурияти тамойили – у ёки бу фаолиятни режалаштираётган ёки амалга ошираётган шахс кодекснинг «Умумий қоидалар»га бағишланган 2-бобидан келиб чиқувчи мажбуриятларга риоя этилганини исботлаши шартлигини назарда тутди;

● махсус билим талаб этилиши тамойили – унга мувофиқ муайян фаолиятни амалга оширувчи шахс фаолият ҳажми ва тавсифидан келиб чиқувчи зарур экологик билимларга эга бўлиши лозим;

● эҳтиёткорлик тамойили – кодексдаги фундаментал асосий қоидалардан бири бўлиб, зарар ёки зиён етказиш таваккалчилиги инсон саломатлиги ва атроф табиий муҳитга салбий таъсирнинг олдини олиш ёки уни бартараф этиш бўйича зарур чораларни кўриш мажбуриятини келтириб чиқаришини билдиради;

● янги замонавий технология ва инновациялардан фойдаланишда энг яхши ва мақбулини қўллаш тамойили;

● «ифлослантирувчи тўлайди» тамойили;

● муносиб жойлаштириш тамойили – фаолият амалга оширилиши мўлжалланаётган ҳудуднинг кодексдаги ер ва сувни бошқаришга тааллуқли мақсад ва қоидаларга мос келиши лозимлигини англатади;

● ресурслар ва экологик циклни бошқариш тамойили, унга мувофиқ ишлаб чиқариш жараёни хомашё ва энергиядан самарали фойдаланиш ҳамда истеъмол ва чиқиндини камайтиришни таъминлайдиган тартибда амалга оширилиши лозим;

● маҳсулот танлаш тамойили – унга биноан инсон саломатлиги ва атроф табиий муҳит ҳолати учун хавф соладиган кимёвий маҳсулотлар сотиш ёки ишлатишдан тийилиш даркор;

● оқилоналик тамойили – барча баҳолаш қоидалари фойда ва зарар нуқтаи назаридан қўлланиши;

● «яшил иқтисодиёт ва экологик дипломатия» талаблари асосида экологик хавфсизликни таъминлаш тамойилларини қамраб олиши мақсадга мувофиқдир.

Экология кодексининг тақрибий лойиҳаси

Юқоридагиларни инobatга олиб, Экология кодексининг куйидаги тақрибий лойиҳаси таклиф этилмоқда:

УМУМИЙ ҚИСМ.

Биринчи бўлим. *Умумий қоидалар.* 1-боб. Асосий қоидалар; 2-боб. Жисмоний шахслар, жамоат ташкилотлари ва Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳамда унинг жойлардаги органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари; 3-боб. Давлат органларининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари.

Иккинчи бўлим. *Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида лицензиялаш, сертификатлаштириш, стандартлаштириш, меъёрлаш. Экологик экспертиза ва экологик аудит.* 4-боб. Экологик меъёрлаш; 5-боб. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги техник талабларни тартибга солиш; 6-боб. Атроф-муҳитни муҳофаза қилишни баҳолаш; 7-боб. Экологик экспертиза; 8-боб. Экологик лицензиялаш ва сертификатлаштириш; 9-боб. Экологик аудит.

Учинчи бўлим. *Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланишни иқтисодий тартибга солиш.* 10-боб. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланишнинг иқтисодий механизмлари; 11-боб. Атроф-муҳитга етказилган зарарни қоплаш; 12-боб. Экологик суғурталаштириш.

Тўртинчи бўлим. *Экологик назорат.* 13-боб. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва уларни тиклаш соҳасида давлат назорати. 14-боб. Ишлаб чиқариш экологик назорати. 15-боб. Инспекциявий экологик назорат. 16-боб. Жамоат экологик назорати.

Бешинчи бўлим. *Экологик мониторинг ва кадраст.* 17-боб. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва табиий ресурслардан фойдаланиш соҳасида мониторинг. 18-боб. Атроф-муҳитни ифлослантириш участкаларининг давлат учети. 19-боб. Давлат ер кадастри. 20-боб. Фойдали қазилма конлари, белгилари ва техноген ҳосилалар давлат кадастри. 21-боб. Давлат сув кадастри. 22-боб. Давлат ўрмон кадастри. 23-боб. Ўсимликлар дунёси объектлари давлат кадастри. 24-боб. Ҳайвонот дунёси давлат кадастри. 25-боб. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар давлат кадастри.

26-боб. Бинолар ва иншоотлар давлат кадастри. 27-боб. Давлат шаҳарсозлик кадастри. 28-боб. Гидротехника иншоотлари давлат кадастри. 29-боб. Тарихий ва маданий ёдгорликлар давлат кадастри. 30-боб. Автомобиль йўллари давлат кадастри. 31-боб. Темир йўллари давлат кадастри. 32-боб. Транспорт қурувлари давлат кадастри. 33-боб. Алоқа объектлари давлат кадастри. 34-боб. Энергетика объектлари давлат кадастри. 35-боб. Чиқиндиларни кўмиб ташлаш ва утиллаштириш жойлари давлат кадастри. 36-боб. Табиий хавфи юқори бўлган теғралар давлат кадастри. 37-боб. Техноген хавфи юқори бўлган теғралар давлат кадастри. 38-боб. Картография-геодезия давлат кадастри. 39-боб. Ҳудудлар давлат кадастри.

Олтинчи бўлим. *Фавқулодда экология вазияти ва экология офати минтақалари.* 40-боб. Айрим ҳудудларни фавқулодда экология вазияти ва экология офати минтақалари деб эълон қилиш тартиби ва тушунчаси. 41-боб. Фавқулодда экология вазияти ва экология офати минтақаларини ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Еттинчи бўлим. *Экологик таълим-тарбия ва илмий тадқиқотлар.* 42-боб. Экологик таълим-тарбия, мутахассисларнинг малакасини ошириш. 43-боб. Экологик илмий тадқиқотлар. 44-боб. Экологик таълим-тарбия олиб боришнинг усуллари, формаси ва ўзига хос хусусиятлари.

МАХСУС ҚИСМ.

Саккизинчи бўлим. *Ҳўжалик ва бошқа фаолиятни юртишида экологик талаблар.* 45-боб. Экологик талаблар тўғрисида умумий қоидалар. 46-боб. Ҳўжалик ва бошқа фаолиятни юртишида умумий экологик талаблар. 47-боб. Ердан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 48-боб. Сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 49-боб. Ер ости бойликларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 50-боб. Ўрмонлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 51-боб. Ҳайвонот дунёсидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 52-боб. Ўсимлик

дунёсидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 53-боб. Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 54-боб. Оролбўйи минтақаларини муҳофаза қилиш, ҳудуддаги аҳоли генофонди, ўсимлик ва ҳайвонот оламига таъсир кўрсатадиган фаолиятни амалга оширишдаги экологик талаблар. 55-боб. Чиқиндилар билан муомалада бўлишдаги экологик талаблар. 56-боб. Атмосферани муҳофаза қилишдаги экологик талаблар. 57-боб. Радиация хавфсизлигини таъминлашдаги экологик талаблар. 58-боб. Хавфли кимёвий, биологик, гени-модификациялаштирилган моддаларни ишлаб чиқишдаги экологик талаблар. 59-боб. Микронутриент моддаларни ишлаб чиқишдаги экологик талаблар. 60-боб. Бўғхона ва иссиқхона газлари ташламалари инвентаризацияси ва эмиссияси соҳасидаги фаолиятни тартибга солиш.

Тўққизинчи бўлим. *Табиий ресурслардан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида халқаро ҳамкорлик.* 61-боб. Табиий ресурслардан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида халқаро ҳамкорлик тамойиллари ва йўналишлари. 62-боб. Табиий ресурслардан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида трансчегаравий тартибга солиш. 63-боб. Табиий

ресурслардан фойдаланиш ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасидаги халқаро низолар ва уларни кўриб чиқиш хусусиятлари.

Ўнинчи бўлим. *Экологик ҳуқуқбузарликлар учун жавобгарлик ва экологик низоларни ҳал қилиш тартиби.* 64-боб. Экологик қонун талабларини бузганлик учун юридик жавобгарлик турлари. 65-боб. Экологик низоларни кўриб чиқишнинг процессуал хусусиятлари. 66-боб. Якунловчи қондалар.

Хулоса ўрнида

Мамлакатимизнинг географик ва экологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда Экология кодексини қабул қилиш давр талаби. У экологик қонунчиликни такомиллаштириш ва экология билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишда, миллий экологик қонунчиликни халқаро андозалар талабларига мослаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

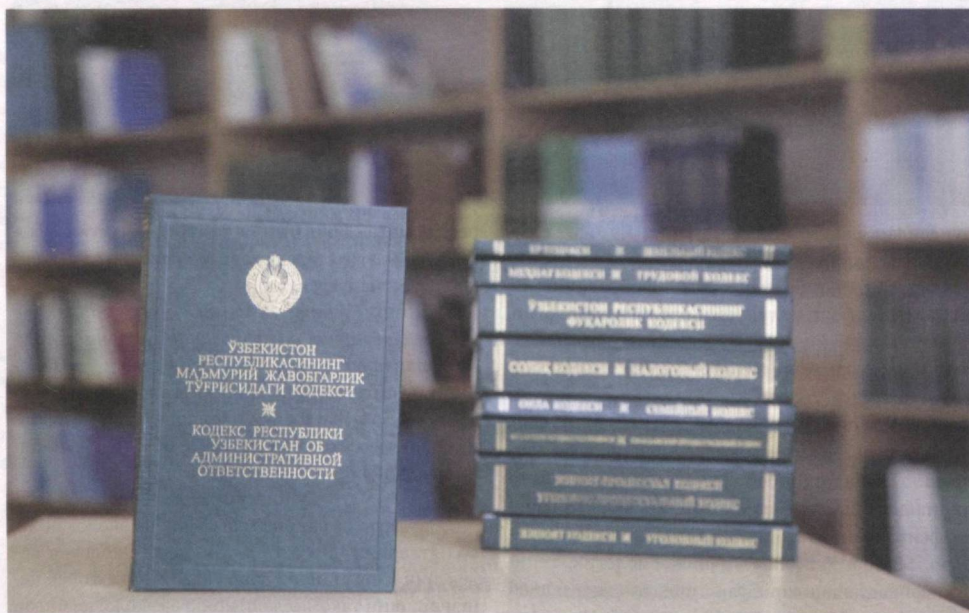
Зеро, Экология кодексининг қабул қилиниши бизни ўраб турган она табиатни ҳозирги ва келажак авлодлар учун асраш, муҳофаза қилиш, соғломлаштириш, аҳолининг қулай атроф табиий муҳитга эга бўлиш ҳуқуқини таъминлаш, барқарор ривожланиш ва экологик хавфсизликка хизмат қилади.

Жуманазар ХОЛМЎМИНОВ,

ТДЮУ «Экология ва аграр ҳуқуқи» кафедраси профессори,
юридик фанлар доктори

Мукаммал қонунлар тараққиёт гарови

Ҳуқуқий демократик давлат барпо этиб, жамиятда конституция ва қонун устуворлигига эришиш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва қонуний манфаатларини таъминлаш борасида Ўзбекистон тараққиётнинг янги босқичига қадам қўйди.

Янги босқичда амалга оширилаётган ислохотлар ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларини қамраб олган десак муболаға бўлмайди. Асосий мақсад – одамларни рози қилиш. Коррупцияга қарши аёвсиз курашиш. Инсон шаъни, кадр-қимматини улуғлаш. Мамлакатда ҳукм сураётган тинчликни янада мустаҳкамлаш. Аҳолининг турмуш даражасини кўтариш. Иқтисодиётни юксалтириш. Жамиятда илм, маърифатни юксак чўққиларга олиб чиқиш...

Албатта, бу рўйхатни биргина мақолага сифатида кўриш, унинг аҳамиятини очиб бериш қийин.

Шу боис фақат ислохотларнинг ҳаётга татбиқ этилишида муҳим аҳамият касб этган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар хусусида фикр билдиришмоқчимиз.

«Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида»ги қонун 2012 йил 24 декабрда янги тахрирда қабул қилинган. Унинг 3-моддасига кўра, норматив-ҳуқуқий ҳужжат ушбу қонунга мувофиқ қабул қилинган, умуммажбурий давлат кўрсатмалари сифатида ҳуқуқий нормаларни белгилашга, ўзгартиришга ёки бекор қилишга қаратилган расмий ҳужжатдир.

НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАРНИНГ ЕТТИТА ТУРИ БОР.

Биринчиси – Ўзбекистон конституцияси.

Иккинчиси – Ўзбекистон қонунлари.

Учинчиси – Ўзбекистон Олий Мажлиси палаталарининг қарорлари.

Тўртинчиси – Ўзбекистон президентининг фармон ва қарорлари.

Бешинчиси – Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

Олтинчиси – вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг буйруқ ва қарорлари.

Еттинчиси – маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари.

Ўзбекистонда конституция ва қонунларнинг устуворлиги сўзсиз тан олинади. Мамлакат конституцияси олий юридик кучга эга ва Ўзбекистоннинг бутун ҳудудида қўлланади. Давлатнинг қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари конституция асосида қабул қилинади ҳамда унинг норма ва принципларига зид келиши мумкин эмас.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар одатда қонун ҳужжатлари деб ҳам аталади ва улар Ўзбекистон қонун ҳужжатлари мажмуини ташкил қилади. Қонун ҳужжатлари асосан икки тоифага бўлинади. Биринчисига қонунлар, иккинчисига қонуности ҳужжатлари киради. Шундай қилиб, Ўзбекистон конституцияси ва қонунлари, Олий Мажлис палаталарининг қарорлари қонунлар саналади. Қо-

нуности ҳужжатлар сирасига эса президентнинг фармон ва қарорлари, ҳукуматнинг қарорлари, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг буйруқ ва қарорлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорлари киради.

Дунёнинг кўп демократик давлатларида қонун ҳуқуқининг асосий манбаи ҳисобланади. Ҳозирги замон юридик фани ва амалиётида қонун сўзи икки хил маънода қўлланади. Биринчиси – парламент томонидан (ёки референдум орқали) махсус тартибга мувофиқ қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжат. Иккинчиси – ҳар қандай давлат органининг ўзида юридик нормаларни, мажбурий юриш-туриш қоидаларини мужассам этган юридик акти ёки норматив ҳужжати.

ШУНДАЙ ЭКАН, ҲУҚУҚНИНГ ЕТАКЧИ МАНБАИ СИФАТИДА ҚОНУННИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ НИМАЛАРДАН ИБОРАТ?

Биринчидан, қонун – ўзида ҳуқуқ нормаларини мужассам этган норматив ҳужжат. Қолаверса, қонун давлат ҳокимияти олий органи (парламент, президент, ҳукумат, олий суд ва бошқалар) ёки умумхалқ қонун ижодкорлигининг самарасидир.

Иккинчидан, қонун жамиятдаги ўзига хос, энг муҳим аҳамиятга эга бўлган ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Шунингдек, қонун олий юридик кучга эга, бу жиҳат уни қабул қилган органдан ташқари ҳеч қайси орган ёки мансабдор қонунни бекор қила олмаслигида ҳамда бошқа қонуности ҳужжатлари қонунга зид бўлмаслигида намоён бўлади.

Учинчидан, қонун фундаментал аҳамиятга эга юридик ҳужжат. У бошқа давлат органлари ва судларнинг қонун ижодкорлиги учун маёқ, асос бўлиб хизмат қилади.

Парламент тизимига эга давлатда қонунчилик тизимининг шаклланиши ҳам табиий жараён. Жамият қанча ривожланган бўлса, унда сифатли қонунларга шунча катта эҳтиёж сезилади. Содда қилиб айтганда, қонуннинг мазмуни энг аввало ҳуқуққа асосланган, яъни инсоннинг узвий, ажралмас ва табиий ҳуқуқларига мувофиқ бўлиши шарт.

Жамият ҳаётининг барча соҳаларида қонун устуворлигини таъминлаш деганда давлат ва жамият ишларини бошқаришда ўзбошимчалик билан иш тутишга йўл қўйилмаслиги англашилади. Яъни, ҳокимият органлари ва мансабдорларнинг қонунларда назарда тутилганидан ташқари ҳар қандай ҳолатда инсонларнинг шахсий ҳаётига аралашувига йўл қўйилмайди.

«Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида»ги қонунга мувофиқ қонун лойиҳаларини тайёрлашда Ўзбекистон конституцияси, қонунлари ҳамда халқаро шартномаларининг принцип ва нормалари ҳисобга олинади. Лойиҳалар қонунчилик техникаси қоидаларига мос бўлиши керак. Акс ҳолда, бундай қонун лойиҳаси муҳокама қилинмайди.

Қонун лойиҳасини тайёрлаш унинг концепциясини ишлаб чиқишдан бошланади. Концепцияда, биринчидан, юзага келган ижтимоий муносабатни ҳуқуқий тартибга солишнинг асосий ғояси, мақсади ва предмети; иккинчидан, ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солишнинг амалда бўлган қонунлар ҳамда бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили илова қилинган умумий тавсифи; учинчидан, қонун лойи-

ҳасини ишлаб чиқиш зарурияти ва лойиҳанинг асосий қоидалари; тўртинчидан, бўлғуси қонуннинг ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий ва бошқа оқибатлари тахмини белгиланиши керак.

Қонун лойиҳаларини тайёрлашда халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган принцип ва нормалари ҳисобга олиниши, шунингдек, қонун билан тартибга солиш борасида бошқа давлатларнинг тажрибаси ўрганилиши лозим.

Бу вазифалар қонун талабларига мувофиқ биринчи навбатда қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга субъектлар томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон конституциясининг 83-моддасига мувофиқ қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига Ўзбекистон президенти, ўз давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи орқали Қорақалпоғистон Республикаси, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлари, Вазирлар Маҳкамаси, Конституциявий суд, Олий суд, Бош прокурор эгадир ва улар бу ҳуқуқни қонун лойиҳасини Қонунчилик палатасига киритиш орқали амалга оширади.

Яна бир муҳим жиҳати бор. «Қонунлар лойиҳаларини тайёрлаш ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига киритиш тартиби тўғрисида»ги қонунга мувофиқ қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти лойиҳани Қонунчилик палатасига кириттунига қадар жамоатчилик фикрини ўрганиши, шу жумладан, фуқаролик жамияти институтларининг ва илмий-тадқиқот муассасаларининг вакиллари иштирокида ўрганиши ташкил этишга ҳақлидир. Қонун лойиҳаси бўйича жамоатчилик фикрини ўрганиш тартиби ва шакли қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъекти томонидан мустақил белгиланади.

«НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР ТЎҒРИСИДА»ГИ ҚОНУННИНГ БИР ҚАТОР ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ МАВЖУД.

Биринчидан, ушбу қонунда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг давлат рўйхатидан ўтказилмаган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари ижтимоий муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш учун асос бўлмаслиги ва ҳуқуқий оқибатга олиб келмаслиги, шунингдек вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларнинг мансабдорлари давлат рўйхатидан ўтказилмаган норматив-ҳуқуқий ҳужжатни жорий этгани учун маъмурий жавобгарликка тортилиши белгиланган. Албатта, бу мансабдорларнинг ушбу соҳадаги масъулиятини янада оширишга хизмат қилади.

Иккинчидан, қонунда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг сифатига ва эълон қилинишига ҳам қўшимча талаблар белгиланган. Хусусан, қонун лойиҳасини уни қабул қилувчи органга киритаётганда халқаро ҳужжатларнинг ва чет мамлакатлар қонун ҳужжатларининг, Ўзбекистон қонун ҳужжатларининг тегишли қоидаларини, муайян халқаро тажрибани Ўзбекистонда қўллаш мақбуллиги тўғрисидаги асосли таклифларни кетма-кетлик тартибда кўрсатган ҳолда таҳлилий-қийсий жадвалларни тайёрлаш шарт. Бундай жадвалсиз киритилган қонун лойиҳаси кўриб чиқилмайди.

Учинчидан, қонунда вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари норматив-ҳуқуқий ҳужжатларининг электрон шакллари уларнинг расмий сайтларида эълон қилиниши шартлиги белгиланган, бу фуқароларнинг қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида тезкор ахборот олишида муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, ҳар қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжатни, энг аввало қонунни тайёрлаш ва қабул қилиш қўп босқичли, сермашаққат жараён бўлиб, унинг лойиҳасини тайёрлашга масъул бўлган ваколатли шахслардан жуда юқори масъулиятни, малака, билим ва тажрибани талаб қилади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январь куни Олий Мажлисга қилган мурожаатида белгилаб берилган кенг қамровли ислохотларни амалга оширишда энг аввало сифатли қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш, ижросини самарали ташкил этиш муҳим аҳамиятга эга.

Худоёр МАМАТОВ,

юрidik фанлар доктори, профессор

Жамиятда коррупцияга нисбатан мурасасиз муҳитни шакллантириш, бу иллатни келтириб чиқарувчи сабаб ва шароитларни бартараф этиш, жиноятга жазо муқаррарлигини таъминлаш энг долзарб масалалардан бирига айлангани – бугунги кун ҳақиқати. Зеро, бу курашда ҳар бир бўгин фаол бўлмоғи талаб этилади. Хоссатан, мазкур йўналишда хориж амалиётини ўрганмоқ, таҳлил ва тадқиқ этмоқ устувор вазифаларимиз сирасига киради.

«Эл-юрт умиди» жамғармаси стипендиати, айти пайтда Латвия Республикаси Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат даромадлари хизмати ҳамда Рига техника университетида стажировка ўтаётган ватандошимиз – Саҳодулла ШОМИРЗАЕВ коррупцияга қарши курашиш элементларини Латвия мисолида таҳлил этган.

Коррупцияга қарши курашишда Латвия тажрибаси

«Коррупцияга қарши кураш мезони «қамаш»лар микдоридангина иборат эмас, шундай муҳит яратиш керакки, жамият ўзини барча ҳуқуқбузарликлардан олиб қочсин».

Екабс Страуме,

Латвия Республикаси Коррупцияга қарши кураш ва унинг олдини олиш бюроси (KNAB) раҳбари

Ўтган асрнинг 90-йилларида Совет иттифоқи таркибида бўлган бошқа давлатлар сингари Латвияда ҳам коррупция даражаси юқори бўлган. Transparency International ноҳукумат халқаро ташкилотининг 1998 йил якунлари мониторинги натижаларига кўра 85 та мамлакат орасида 71-ўринда турган Латвия 2015 йил якунига келиб 38-ўринга кўтарилди. 2019 йилда эса 56 балл билан 44-поғонани эгаллаган. Бу кўрсаткич 2017-2018 йилларга нисбатан 3 поғона пастлаган бўлса-да, Европа иттифоқига аъзо 27 давлат орасида 8 та давлатдан юқорида турганидан келиб чиқилса, Латвиянинг ўрни қониқарли эканини кўриш мумкин.

Мониторинг натижаларидан қатъи назар, Латвия коррупцияга қарши кураш борасида ўз йўли ва тажрибасига эга. Бу мамлакатда эркинлик ва адолатни ҳис қилиш, инсонларнинг бир-бирига инсоф билан муносабатда бўлаётгани ва ҳамма ўз вазифасига виждонан ёндашаётганига гувоҳ бўлиш мумкин.

Ўтган йиллар мобайнида Латвияда коррупцияга қарши кураш борасида қандай чора-тадбирлар амалга оширилди?

Аввало, мамлакатда антикоррупциявий таълимни жорий этишга жиддий эътибор қаратилди. Бунга Европа иттифоқи ташаббуси билан Шарқий Европа мамлакатлари учун ишлаб чиқилган PHARE (французча – Pologne et Hongrie aide à la reconstruction économique – «Польша ва Венгрия: иқтисодий тикланишга ёрдам») коррупцияга қарши курашиш дастурининг ижроси ўлароқ киришилди. Мазкур лойиҳа ҳозирга қадар давом этмоқда.

Бугун Латвия – антикоррупциявий таълим тизими олий ўқув юртлирида ҳам, мактабларда

ҳам яхши йўлга қўйилган мамлакат сифатида намуна бўла олади.

Буни мамлакатда коррупцияга қарши курашиш тизимида муносиб ўрин тутувчи Латвия мустақил ўқув маркази фаолияти мисолида ҳам кўриш мумкин. Марказ Европа иттифоқининг қўллаб-қувватлаши орқали суд тизими барча фуқаролар, шу жумладан, ўқувчи ёшлар учун ҳам шаффоф бўлишини таъминлашга қаратилган қатор дастурлар ишлаб чиқди.

Шунингдек, Латвия таълим тизимида ёшлар ўртасида ҳалоллик ва виждонли бўлишни тарғиб қилиш, коррупция ва порахўрликнинг зарари тўғрисидаги тушунчаларни шакллантириш, ёш авлодни фуқаролик назоратига тайёрлашга қаратилган лойиҳа ҳам жорий қилинган. Ушбу лойиҳа доирасида мактаб ўқувчилари ўртасида турли мусобақалар уюштирилади. Мисол учун, 1-4-синф ўқувчиларига ўқитувчилари ноинсофлик, виждонсизлик эпизодлари бўлган эртақ айтиб беради ва муҳокамага ташлайди. Бу жараёнда ҳамма болаларнинг фикри ёзиб олинди, тайёрланган ишлар сараланди ва танловга юборилади. Юқори синф ўқувчилари эса лойиҳада эълон қилинган мавзулардан бирини танлаб, тайёрлаган ижодий ишини «Коррупцияга қарши биргаликда» шиори остида ташкилотчиларга юборишлари мумкин (<https://transparency.org.ru/projects/antikorrupsionnoe-obrazovanie/praktiki-antikorrupsionnogo-obrazovaniya-v-evrope.html>).

Дастур иштирокчи-экспертларнинг фикрича, коррупциянинг кенг тарқалиш сабабларидан

бири нодавлат нотижорат ташкилотлари фаолияти таъсирининг етарли эмаслигидир.

Transparency international ташкилотининг Латвияда жойлашган бўлими ходимлари ҳар йили мамлакат бўйлаб коррупцияга қарши семинарлар ташкил этади. Бу семинарлар шунчаки расмиятчилик ва кўзбўямачилик учунгина ўтказилмайди, улар муайян антикоррупциявий механизмларни яратишга бағишланади.

Коррупцияга қарши курашдаги асосий омил давлатда сиёсий ироданинг мавжудлигидир. Латвияда бу кураш 1990-йиллар охири – 2000-йиллар бошида давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланди. Ўтиш даври иқтисодиёти жараёнида халқаро стандартлар асосида коррупцияга қарши курашиш бўйича йўл харитаси ишлаб чиқилди.

2001 йилда ҳукумат таркибида иккита кенгашни қайта ташкил этиш орқали тўғридан-тўғри Бош вазир (Латвияда вазирлар президенти деб аталади) (<https://www.mk.gov.lv/ru/amatpersonas>) раислик қиладиган Коррупция ва жиноятларнинг олдини олиш кенгаши тузилди. 2002 йилда эса ҳукумат ҳузурида Коррупцияга қарши кураш ва унинг олдини олиш бюроси (KNAB) ташкил этилди. 2002 йилда Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг хорижий мансабдор шахслар порахўрлигига қарши курашга доир конвенциясига қўшилди. Шунингдек, мазкур ташкилотнинг СІМЕ қўмитасининг халқаро ишбилармонлик муомалаларида порахўрликка қарши тузилган ишчи гуруҳи билан мулоқот ўрнатди. Бундан мақсад ушбу йўналишда ташкилотнинг коррупцияга қарши кураш воситаларини қўллашда аниқ усулларни белгилаб олиш эди.

Бу ҳаракатлар давлат сиёсий иродасининг ташкилотлар ва уларнинг вазифалари ижроси шаклида намоён бўлиши эди.

Ваҳоланки, мамлакатда 1997 йилдан бери коррупцияга қарши курашувчи турли тузилмалар ҳам, 1995 йилдан бери «Коррупцияга қарши кураш тўғрисида»ги қонун ҳам бор эди. Шунингдек, «Сиёсий партияларнинг молиялаштирилиши тўғрисида»ги, «Антикоррупциявий бюро тўғрисида»ги, «Мансабдор шахсларнинг фаолиятида манфаатлар тўқнашувининг олдини олиш тўғрисида»ги, «Мулкнинг дастлабки фиксацияси тўғрисида»ги, «Давлат харидлари тўғрисида»ги ва «Давлат хизмати тўғрисида»ги қонунлар қабул қилинди, қонуний презумпция тамойили ишлаб чиқилди. Жиноят процессини мақбуллаштириш ва самарадорлигини ошириш мақсадида Жиноят процессуал кодекси қайта кўриб чиқилди.

KNAB, яъни Коррупцияга қарши кураш ва унинг олдини олиш бюросининг бошлиғи Вазирлар Маҳкамаси тавсиясига асосан Сейм (Латвия парламенти) томонидан тайинланади (https://www.knab.gov.lv/upload/rus/zakon_o_knab.pdf). Қонунга кўра, Вазирлар Маҳкамаси бюро раҳбарлигига очиқ танлов белгилаши мумкин, фақат номзод қонунда белгиланган талабларга жавоб бериши керак (Латвияда жуда кўп ҳолларда ташкилотлар раҳбарлигига очиқ танлов ўтказилади). Бюро бошлиғи ўринбосарларидан тортиб, республика бўйича тизимдаги барча мансабдор шахсларни ўзи тайинлайди ва лавозимдан озод қиладди. Бюро бошлиғини лавозимдан озод қилиш зарурияти туғилган алоҳида ҳолларда ҳукумат Бош прокурор ёки обер-прокурор бошчилигида комиссия тузади ва ишни кўриб чиқади.

Коррупцияга қарши кураш ва унинг олдини олиш бюроси фаолиятининг асосий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- коррупция билан боғлиқ жиноий қилмишларни фош этиш ва бартараф қилиш;
- мазкур йўналишда судга қадар тергов олиб бориш ва жиноий таъқибни мувофиқлаштириш;
- мансабдор шахслар фаолиятини, белгиланган тақиқ ва чекловларни назорат қилиш;
- манфаатлар тўқнашуви юзасидан мансабдор шахсларни маъмурий жавобгарликка тортиш;
- сиёсий партияларни молиялаштириш қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш;
- антикоррупциявий стратегияни ишлаб чиқиш, коррупциянинг олдини олиш нуқтаи назаридан қонунчиликни таҳлил қилиш ва бошқалар.

Бюронинг 2016 йил биринчи ярмидаги фаолияти юзасидан Вазирлар Маҳкамаси ва Сейм учун тайёрлаган ахборотига кўра (<https://www.knab.gov.lv/ru/knab/reports/>), ташкилотда 140 нафар ходим фаолият кўрсатган. Шу даврда бюронинг «ишонч телефони»га фуқаролардан 3499 та кўнғироқ бўлган.

Бюро фаолияти билан танишиш жараёнида қизиқ маълумотларга ҳам дуч келиш мумкин. Жумладан, 2019 йилнинг сентябрида Латвиянинг собиқ президенти Раймонд Вейонис (2015-2019-йиллар) коррупциявий жиноий қилмиш юзасидан гувоҳ сифатида терговга чақирилган. Шунингдек, бюро яна бир собиқ президент, мазкур бюрони ташкил этиш ҳақидаги қонунни имзолаган Вайра Вике-Фрейбергани (1999-2007-йиллар) президентлик даврида совға сифатида қабул қилган 850 евролик RADO соатини ўзлаштиргани, 2017 йилда эса ўзи учун қабристоннинг қиммат еридан жой ажратиб олгани бўйича текшириш ўтказган. Яқинда, 2020 йилнинг 14 февралда эса бюро мамлакат пойтахти Рига шаҳар думасида шаҳар бюджетидан 20 млн. евронинг нотўғри сарфланиши бўйича тинтув ўтказди.

Жамиятда адолатсизликлар виждонсиз кишилар сабаб урчиди. Адолатсизликдан эса коррупция озиқланади, у авж олган жойда иқтисодий ривожланиш бўлмайди.

Президент Шавкат Мирзиёев ўз маърузаларида, мурожаатларида такрор ва такрор «адолат, адолат ва яна адолат» дейиши бежиз эмас. Мансабдор шахслар адолатли, фуқаролар виждонли бўлган жамиятда коррупцияга ўрин бўлмайди.

Саҳодулла ШОМИРЗАЕВ,

Давлат Божхона қўмитаси
Божхона институти кафедра бошлиғи

Тиббиёт кодекси керак(ми?)

Мамлакатимизда фуқаролар соғлиғини сақлашнинг ҳуқуқий асослари конституциявий қоидалардан келиб чиқади. Конституциянинг қатор нормаларида фуқаролар соғлиғини сақлашга бевосита ёки билвосита оид бўлган муайян қоидалар белгиланган. Хусусан, конституциянинг 40-моддасига мувофиқ ҳар бир инсон малакали тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Хўш, малакали тиббий хизмат нима ўзи? Унинг қандай мезонлари бор?

Асосий қонунимизнинг 40-моддасида белгиланган малакали тиббий хизмат аслида қандай бўлиши кераклиги борасида илмий жамоатчилик ягона тўхтама келмаган. Фикримизча, малакали тиббий хизмат деганда, мулкчилик шаклидан қатъи назар, чуқур билимга эга бўлган, ихтисослашган, кучли салоҳиятли кадрлар (шифокорлар) орқали фуқароларнинг касаллигини даволаш, касалликларнинг олдини олиш, аҳолининг санитария осойишталигини сақлаш, давлатнинг назорат қилувчи функцияларини қўллаш билан тиббий таълим ва даволаш-профилактика ишлари сифатини кафолатлаш, аҳолининг маълум қатламини кучли тиббий ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган, объекти фақатгина фуқароларнинг соғлигини сақлаш бўлган тизим тушунилиши керак.

Унинг мезонлари эса соҳанинг мақсади ва объектидан келиб чиқиб, фақатгина фойда олиш эмас, балки мақсади ва объекти фуқароларнинг соғлигини сақлаш бўлган шошилинч ва тез тиббий ёрдам, их-

тисослаштирилган даволаш, санитария профилактика муассасаларининг ташкил этилиши, шунингдек, шифохоналар, шошилинч ва тез тиббий ёрдам муассасалари аҳолининг транспортда ёки пиёда қисқа муддатларда бориши мумкин бўлган жойда жойлашгани, соҳада замонавий даволаш, таъхис қўйиш усуллари, технология ва техникаларини қўллаш таъминлангани билан баҳолашни лозим.

Юқорида қайд этилган конституциявий ҳуқуқ негизидан 1996 йил 29 августда «Фуқаролар соғлигини сақлаш тўғрисида»ги қонун қабул қилинган.

Ушбу қонун билан соғлиқни сақлашнинг вазифалари ва асосий принциплари, ҳукумат ва маҳаллий ҳокимият органларининг ваколатлари, соғлиқни сақлаш тизими, тиббий хизмат кўрсатиш шакллари, вояга етмаганлар, ногиронлар, харбий хизматчилар, фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахсларга тиббий хизмат кўрсатиш, тез ва ихтисослаштирилган тиббий хизмат кўрсатиш, тиббий фаолият билан шуғулла-

ниш, тиббий аралашув шартлари, яъни шахсни розилиги билан ёки розилигисиз тиббий текширувдан ўтказиш шартлари, тиббий меҳнат ва суд тиббиёти, психиатрия экспертизалари, тиббиёт ходимининг қасамёдига оид нормалар белгиланган.

Бироқ таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, конституция билан кафолатланган малакали тиббий хизматга оид муносабатлар мазкур қонунда тўлиқ қамраб олинмаган. Энг эътиборлиси, соғлиқни сақлашга оид ҳуқуқларни амалга ошириш, соҳага доир ваколатлар тарқоқ ҳолда қонун ва қонуности меъёрий ҳужжатлар асосида белгилаб келинмоқда.

Хориж давлатлари тиббиёт ҳуқуқининг фуқаролик-ҳуқуқий асослари ўрганилганда, ягона, тизимлаштирилган соғлиқни сақлаш ҳуқуқини ишлаб чиқиш замон талаби эканини кўриш мумкин.

ХУСУСАН:

Франция ва АҚШда Тиббиёт этикаси кодекси, Россияда Врачнинг профессионал этикаси кодекси қабул қилинган. Қозоғистонда Халқ соғлиғи ва соғлиқни сақлаш тизими кодекси, Тожикистонда эса Соғлиқни сақлаш кодекси қабул қилинган.

Ўзбекистонда соғлиқни сақлашга оид кўплаб ислохотлар амалга оширилган ва соҳага жуда катта аҳамият берилган бўлса-да, ягона, тизимлаштирилган қонун қабул қилинмаган.

Фуқароларнинг соғлиғини сақлаш тўғрисидаги қонунда малакали тиббий хизматдан фойдаланиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солиш борасида кўплаб ҳаволаки

нормалар кўрсатилган. Жумладан, қонуннинг 32-моддасида «Ижтимоий аҳамиятга молик касалликларга чалинган фуқароларга давлат соғлиқни сақлаш тизимининг тегишли

даволаш-профилактика муас-
сасаларида тиббий-ижтимоий
ёрдам кўрсатилади ва доимий
тиббий кузатув таъминланади.
Ижтимоий аҳамиятга молик ка-
салликлар рўйхати ва бундай
касалликларга чалинган шахс-
лар учун имтиёзлар Ўзбекистон
Республикаси Вазирлар Маҳкам-
маси томонидан белгиланади»
дейилган.

**Вазирлар Маҳкамасининг 1997 йил 20 мартдаги 153-қарорининг 1-илоvasи
билан тасдиқланган Ижтимоий аҳамиятли касалликлар рўйхатига кўра
қуйидагилар ижтимоий аҳамиятли касалликлар ҳисобланади:**

1. Сил касаллиги.
2. Онкология касалликлари, янгидан пайдо бўладиган хатарли ўсимталар.
3. Жинсий йўл билан ўтадиган касалликлар.
4. ОИТС.
5. Моҳов (лепра) касаллиги.
6. Руҳий касалликлар.

Лекин шу билан бирга «Аҳо-
лини сил касаллигидан муҳо-
фаза қилиш тўғрисида»ги,
«Психиатрия ёрдами тўғриси-
да»ги, «Одамнинг иммунитет
танқислиги вирус келтириб
чиқарадиган касаллик (ОИВ ин-
фекцияси) тарқалишига қарши
курашиш тўғрисида»ги қонун-
ларда ҳам ушбу касалликлар
ижтимоий аҳамиятли касаллик
ҳисобланиши, уларга чалинган-
ларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятла-
ри белгиланган.

Бундан кўринадики, кон-
ституция билан кафолатланган
малакали тиббий хизматни
тартибга солиши керак бўлган
қонун ҳужжатлари тарқоқ ва
айримлари бир-бирини такроп-
лайди ёки тўлдиради.

Бундан ташқари, «Фуқаро-
лар соғлигини сақлаш тўғриси-
да»ги қонунда белгиланган та-
лаблар ижросини таъминлаш
мақсадида «Йод етишмаслиги
касалликлари профилактика-
си тўғрисида»ги, «Гиёхванд-
лик воситалари ва психотроп
моддалар тўғрисида»ги, «Аҳо-
лининг санитария-эпидемио-
логик осойишталиги тўғриси-
да»ги, «Аҳоли ўртасида микро-
нутриент етишмаслиги профи-
лактикаси тўғрисида»ги, «Дори
воситалари ва фармацевтика
фаолияти тўғрисида»ги, «Қон
ва унинг таркибий қисмлари
донорлиги тўғрисида»ги қо-
нунлар қабул қилингани ҳам
конституция билан кафолат-
ланган малакали тиббий хиз-

матни тартибга солувчи қонун
ҳужжатлари тарқоқ эканини
тасдиқлайди.

Давлатимиз раҳбарининг
2018 йил 7 декабрдаги «Ўзбе-
кистон Республикаси соғлиқни
сақлаш тизимини тубдан та-
комиллаштириш бўйича ком-
плекс чора-тадбирлар тўғри-
сида»ги 5590-фармони билан
2019-2025 йилларда Ўзбекис-
тон Республикаси соғлиқни
сақлаш тизимини ривожланти-
риш концепцияси тасдиқланган
тиббийёт соҳасида янги давр-
ни бошлаб берди.

Фармонда соғлиқни сақ-
лашга оид қонун ҳужжатларини
такомиллаштириш, бошқарув
ва молиялаштириш тизимини
тубдан такомиллаштириш, ҳу-

дудларда «кластер» моделини шакллантириш, тиббий ёрдам сифати ва қўлайлигини ошириш, соғлом турмуш тарзини қўллаб-қувватлаш, юкумли ва юкумли бўлмаган касалликларнинг олдини олиш ҳамда уларга қарши курашиш, оналик ва болалик муҳофазасини кучайтириш, хусусий соғлиқни сақлаш тизими, давлат-хусусий шериклик ва тиббиёт туризминини ривожлантириш орқали инвестицияларни кенг жалб этиш каби устувор вазифалар белгилаб берилган.

Амалдаги қонун ҳужжатлари бугунги интеграциялашган, рақамлашган тиббиёт ҳуқуқини тўлиқ таъминлаб бермайди. Жумладан, амалдаги қонун ҳужжатларида тиббиёт кластери, тиббий суғурта, рақамлаштирилган тиббиёт, электрон тиббий карталарни юритишга оид муносабатларни тартибга солиш билан боғлиқ замонавий фуқаролик-ҳуқуқий асос яратилмаган.

Президентнинг 1998 йил 10 ноябрдаги «Ўзбекистон Республикаси соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилиш давлат дастури тўғрисида»ги 2107-фармонига асосан болаларга тиббий хизмат кўрсатиш, аҳолига бирламчи амбулатор ва тез тиббий хизмат кўрсатиш бепул амалга оширилади. Шунингдек, 2003 йил 26 февралдаги «Соғлиқни сақлаш тизимини янада ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 3214-фармон билан болаликдан ногиронлар, чин етимлар, I ва II гуруҳ ногиронлари, 1941-1945 йиллардаги уруш ногиронлари ва қатнашчилари, уларга тенглаштирилган шахс-

лар, ёшга оид пенсияга чиққан ишламайдиган шахслар, 1941-1945 йиллардаги уруш даврида меҳнат жабҳасининг қатнашчилари, Чернобыль АЭС фалокатини тугатишда иштирок этган шахслар жумласига кирувчи ногиронлар, байналмилалчи жангчилар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларидан моддий ёрдам олувчи кам таъминланган оилаларга мансуб шахслар, Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан тасдиқланадиган рўйхат бўйича 18 ёшга тўлмаган патологияли болалар, қақирув комиссияларининг йўлланмалари бўйича қақирув ёшидаги (18-27 ёшдаги) шахслар, патологияли

тўғрисида»ги қонунда давлат муассасасида ёки хусусий тиббиёт муассасасида бепул стационар даволаниш ҳуқуқига эга бўлган фуқаролар ёки касаллик турларининг аниқ рўйхати келтирилмаган.

Мазкур ҳолатлар фуқароларнинг соғлиқни сақлашга оид ҳуқуқларидан фойдаланишида адоқсиз қийинчиликларни вужудга келтирмоқда.

Юқоридагиларга қўра соғлиқни сақлаш ва санитария осойишталигига оид тарқоқ қонун ҳужжатларини ягона бир кодексда тизимлаштириш ва бугунги кундаги интеграциялашган, рақамлаштирилган, бозор иқтисодиётига мос бўл-

ҳомиладор аёллар, эндокрин касалликлари, жинсий йўл билан юктириладиган касалликлар, сил касаллиги, онкология касалликларига чалинган шахслар ихтисослаштирилган тиббиёт марказларида бепул амбулатор ва стационар даволаниш ҳуқуқига эга. Бироқ «Фуқаролар соғлиқини сақлаш

ган, замонавий шартномавий муносабатлар (давлат-хусусий шериклик, тиббий суғурта, тиббий туризм ва бошқалар) жорий этилган тиббиёт ҳуқуқини назарда тутувчи, муҳими, тўғридан-тўғри ишловчи Соғлиқни сақлаш кодексини ишлаб чиқиш ва қабул қилиш тақлиф этилади.

Фикримизча, кодекс умумий ва махсус қисмлардан иборат бўлиши ва унда:

- асосий тушунчалар, қўллаш доирасини назарда тутувчи асосий қоидалар, соғлиқни сақлаш соҳасида давлат бошқаруви ва тартибга солиш механизмлари, давлат ва маҳаллий бошқарув органларининг ваколатлари, соғлиқни сақлаш соҳасида лицензиялаш, аккредитация ва аттестациядан ўтказиш тартиблари, реклама, хизмат кўрсатиш ва ишлар бажаришга оид тартиблар, соғлиқни сақлаш соҳасида давлат назорати (бунда тиббий хизмат сифати ва санитария талабларига риоя этилиши устидан назорат ўрнатилиши лозим);
- соғлиқни сақлашни молиялаш тизимини аниқ белгилаш, пулли ва бепул хизмат кўрсатиш соҳалари, касаллик турлари, шахслар доирасининг аниқ рўйхатини келтириш, халқаро ҳамкорлик тартибини белгилаш;
- махсус қисм сифатида соғлиқни сақлаш тизими ва тиббий хизматни ташкил этиш шартлари, меъёрлари ва ҳажмини белгилаш, бунда пулли ва бепул хизмат кўрсатиш ҳажмини белгилаш, тиббий фаолият турлари ва улар билан шуғулланишга талаблар, амбулатор, стационар, шошинч, тез тиббий хизматларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш, соғлиқни сақлаш соҳасида экспертиза ўтказиш тартиби, фармацевтика фаолияти, дори ва тиббий буюмларни ишлаб чиқариш, қўллаш ва уларнинг муомаласи бўйича талаблар, шартлар белгиланиши лозим;
- фуқароларнинг ёши, жинси, касаллиги бўйича ижтимоий кафолатларни аниқ белгилаш, тиббий аралашув ва бу борадаги ҳуқуқ ва мажбуриятлар доирасини белгилаш, репродуктив саломатликни сақлаш, бошқаларга хавф туғдирувчи, жумладан, сил, ОИТС, тери-таносил, асаб-руҳий, наркологик ва бошқа касалликларга чалинган беморларни даволаш, уларни госпитализация, изоляция қилиш тартиби, ижтимоий ҳимоя қилиш, ушбу касалликлар билан оғриган беморларга жамиятда юриш-туриш қоидаларини белгилаш, аҳолининг алоҳида ижтимоий қатламлари (масалан, ногиронлиги бўлган шахслар, камбағаллар, ҳарбийлар ва бошқалар)га тиббий хизмат кўрсатиш шартлари ва тартибини белгилаш;
- аҳолининг санитария осойишталигини сақлашга доир шартлар, қоида ва меъёрларни ишлаб чиқиш тартиби, ваколатлар, жамият соғлиғини сақлашга оид тадбирлар, яъни йод танқислиги, микронутриентлар етишмовчилигининг олдини олиш тадбирлари бўйича махсус нормалар;
- бугунги кунда юртимизда ҳам яқин қариндошлар орасида тана аъзолари трансплантацияси жорий этилган. Шунга кўра кодексда қон ва унинг компонентлари, қон донорлари ва тана аъзолари донорлигининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ижтимоий муҳофазаси, тана аъзолари, ички аъзолар, тўқималар, биологик суюқликларни олиб кириш, ташиш шартларини белгилаш;

- ривожланган давлатларда соғлиқни сақлашга стратегик соҳа сифатида қаралади ва бунда тиббий таълимга катта аҳамият берилади. Шунга кўра кодексда тиббий таълим, илмий фаолиятга оид нормаларни белгилаш;
- афсуски, юртимизда тиббиёт ходимларининг шаъни, қадр-қиммати, обрўси ривожланган давлатлар эришган даражада эмас. Шу сабабли ушбу кодексда врачлик қасамёди, обрў-эътибори, тиббиёт ходимининг этикаси, меҳнатга оид муносабатлари, ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ижтимоий кафолатлари, ҳуқуқий мавқеига оид талаблар белгиланиши;
- аҳолини даврий тиббий кўриқдан ўтказиш шартлари ва тартиби белгиланиши керак.

Бундан ташқари, ушбу кодексда жавобгарлик масалалари, шифокорлик сири, таваккалчилиги ва шифокорлик хатоси ўртасидаги чегара ҳам назарда тутилиши мақсадга мувофиқ. Шунингдек, таклиф этилаётган кодексда тиббиёт соҳасида давлат-хусусий шериклиги, кластер ишлаб чиқариш, соҳани рақамлаштириш, электрон ҳужжатлар юритиш тартибининг ҳуқуқий асослари ўз ифодасини топиши зарур.

Аброрбек КАРИМОВ,
ТДЮУ мустақил тадқиқотчиси

«Электрон жиноят иши» ижобий ва салбий жиҳатлар

Президент Шавкат Мирзиёев 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллаш, уларни давлат ва жамият бошқаруви, ижтимоий соҳаларга кенг жорий этиш масаласига алоҳида тўхталиб ўтди.

Давлатимиз раҳбари бу борадаги ишларни такомиллаштириш юзасидан зарур таклифлар билдириб, рақамли технологиялар нафақат маҳсулот ва хизматлар сифатини ошириши, ортиқча харажатларни камайтириши, шу билан бирга коррупция балосини йўқотишда ҳам самарали восита бўлишини таъкидлади.

Ҳозирги вақтда замонавий жамиятнинг барча соҳаларини такомиллаштириш ва ривожлантиришга қаратилган чоралар янги технологияларга асосланган ҳолда амалга оширилиши ҳал қилувчи омил сифатида эътироф этилмоқда. Бугунги ахборотлаштириш асрида эскириб қолган ишлаш механизмлари, фаолият юритиш усул ва услубларини қайта кўриб чиқиш, дунёқарашимизни тубдан ўзгартириб, замонавий ахборот технологияларига асосланган усулларга ўтишни устувор вазифа деб қабул қилишимиз зарур.

Замонавий инновацияларни, хусусан, ахборот-коммуникация ва рақамли технологияларни барча соҳаларга жорий этиш масаласи давлатимиз раҳбарининг доимий эътиборида эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Президентнинг 2018 йил 14 майдаги «Жинойят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 3723-қарори фикримизни тасдиқлайди. Мазкур қарорда суд-тергов фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг жорий қилиниши жуда паст даражада экани таъкидлаб ўтилган эди. Қарорга мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси, Тошкент шаҳрининг Яқкасарой ва Миробод туманларида «Электрон жиноят иши» лойиҳасини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилди. Шунингдек, ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланган ҳолда суд-тергов фаолиятида, хусусан, «Электрон жиноят иши» ва «Масофадан сўроқ қилиш» тизимларини жорий этиш вазифалари белгиланди.

Электрон жиноят иши – электрон ҳужжатлар айланишининг энг юқсак даражаси десак, муҳолафа бўлмайди. Аксар ривожланган мамлакатларда судга қадар ва суд иш юритувини электрон тарзда шакллантириш бўйича аҳамиятга молик ишлар амалга оширилиб, турли даражадаги са-

мараларга эришилди. Электрон жиноят иши юритуви АҚШ, Канада, Белгия, Германия мамлакатларида жорий қилинмоқда. Белгияда 2005 йилда электрон суд иш юритув лойиҳаси жорий этилган бўлиб, электрон ҳужжатлар айланишининг «электрон файли» полиция, адвокатлар, тарафлар ва суд томонидан тўлдириб борилган. Аутентификация масаласи электрон паспортдан фойдаланган ҳолда ҳал қилиб келинган.

“

Саудия Арабистонида электрон жиноят иши юритиш тизимига ўн йил олдин ўтилган бўлиб, тергов муддатларини тахминан 80 фоиз қисқартиришга эришилди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги ислохотларнинг ижобий тажрибасини Грузия мисолида кузатишимиз мумкин. Бу мамлакат жиноят ишининг электрон шаклига 2011 йилда ўтишга муваффақ бўлди. Корея Республикаси, Сингапур, Эстония ҳам бу борада муайян тажрибага эга. Озарбайжонда эса 2016 йилдан буён солиқ соҳасидаги жиноятлар бўйича тергов ишларини юритиш учун «Электрон жиноят иши» дастури жорий этилган.

Дастлабки тергов органларининг фаолияти бўйича ўтказилган тадқиқотлар жиноят иши бўйича суриштирув ва тергов ишларини олиб бориш муддатларини узайтириш борасида суриштирув ёки терговни олиб бораётган шахсга боғлиқ бўлмаган объектив ҳолатлардан ташқари, суд, прокуратура, тергов ва суриштирув органлари фаолиятига тааллуқли қонун ҳужжатларида назарда тутилган маъмурий ва ташкилий сабаблар ҳам мавжудлигини кўрсатган. Бундай сабаблар қаторига суриштирув ва дастлабки тергов органларида қонунлар ижроси устидан назоратни амалга оширувчи прокурор ўз ваколати доирасида суриштирув ва дастлабки тергов органларидан ишларни текшириш учун, шунингдек, суриштирувчи ёки терговчининг ҳаракатлари ёки қарорлари устидан тушган мурожаатларни кўриб чиқишда суриштирув ва дастлабки тергов

ишларининг боришига доир ҳужжатларни, материалларни ҳамда бошқа маълумотларни талаб қилиб олиши; ички ишлар органларидаги тергов ишларини юритиш жараёнида ИИВ (ИИББ, ИИБ) ҳузуридаги Тергов департаменти (тергов бошқармалари) раҳбарлари ҳам тергов муддатларини узайтириш ёки муружаатларни кўриб чиқиш масалаларини ҳал қилиш мақсадида жиноят ишини ўрганиш учун талаб қилиб олиши кабилар қиради.

Электрон жиноят иши – электрон ҳужжатлар айланишининг энг юксак даражаси десак, муболаға бўлмайди. Аксар ривожланган мамлакатларда судга қадар ва суд иш юритувини электрон тарзда шакллантириш бўйича аҳамиятга молик ишлар амалга оширилиб, турли даражадаги самараларга эришилди. Электрон жиноят иши юритuvi АҚШ, Канада, Белгия, Германия мамлакатларида жорий қилинмоқда. Белгияда 2005 йилда электрон суд иш юритув лойиҳаси жорий этилган бўлиб, электрон ҳужжатлар айланишининг «электрон файли» полиция, адвокатлар, тарафлар ва суд томонидан тўлдириб борилган. Аутентификация масаласи электрон паспортдан фойдаланган ҳолда ҳал қилиб келинган.

Юқоридаги каби ҳолатларда терговчи (суриштирувчи) жиноят иши унинг юритувидида мавжуд бўлмагани боис ҳеч қандай тергов ҳаракатларини олиб бормади, оқибатда тергов қилиш муддатларини ўринсиз узайтиришга тўғри келади.

Жиноят-процессуал қонунчилиги соҳасида тадқиқот олиб бораётган олимлар ва экспертлар мазкур муаммоларни ҳал қилиш учун жиноят ишларини судга қадар ва судда кўриб чиқиш босқичида электрон тарзда шакллантириш, шу-

нингдек, жиноят процесси иштирокчилари – терговчи, суриштирувчи, эксперт, прокурор ёки судья томонидан, агар қандайдир экспертизалар ўтказиш ёки қоғоз шаклидаги жиноят иши материалларини таҳлил қилиш зарур бўлмаса, электрон тарзда шакланган жиноят ишини ўрганиш ва текширишини қонун нормалари билан мустаҳкамлаш бўйича таклифлар билдиришган.

Илмий доираларда суд-тергов амалиётида «Электрон жиноят иши» имкониятларидан фойдаланишнинг зарурлиги кўплаб муҳокамаларга сабаб бўлмоқда: «Электрон жиноят иши»нинг ҳам ижобий, ҳам салбий жиҳатлари ҳақида турли фикрлар билдирилмоқда.

Суд-тергов жараёнига жалб қилинган шахсларнинг ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг мураккаблиги кўриб чиқиляётган масаланинг салбий жиҳати сифатида баҳоланмоқда. Соҳа мутахассисларининг фикрича, замонавий технологиялардан фойдаланиш жараёнида шахсни идентификация қилиш, шунингдек, жиноят ишида фойдаланиляётган электрон ҳужжатларга ташқаридан ўзгартишлар киритиш муаммоси юзага келиши мумкин.

Бундай масалаларни ҳал қилиш учун юқори сифатли техник ечимлар талаб қилинади. Бундан ташқари, яна бир жиддий салбий жиҳат терговчи (суриштирувчи)нинг маълумотларни сохталаштириш ёки мазмунан ўзгартириш имкониятига эга бўлишидир. Рақамлаштирилган маълумотларни очиб кўриш ва танишиш имкониятининг мавжудлиги, бундай маълумотларнинг ишончли ва ҳақиқий эканига шубҳа туғдириши мумкин. Рақамлаштирилган маълумотларнинг яхлитлигини таъминлашга қаратилган турли ҳимоя усулларининг қўлланишига қарамадан, шахсга оид маълумотларнинг ошкор бўлиши, шунингдек, тижорат, касбий, хизмат ва давлат сирларига тааллуқли маълумотларни ўғирлаш каби муаммолар юзага келиши мумкин.

Электрон жиноят ишининг ижобий сифатлари сифатида бошқаришга қулайлиги, ихчамлиги, мобиллиги ва бошқа жиҳатлари эътироф этилмоқда. Жиноят иши материалларини юборишда (терговга тегишлилиги бўйича бир бў-

лимдан бошқа бўлимга; текшириш ёки ўрганиш учун терговчи (суриштирувчи)дан прокурорга ёки тергов органи раҳбарига; кўриб чиқиш учун прокурордан судга ва бошқа ҳолатларда) вақтни тежайди; қоғоз сарфи камаяди; шунингдек, жиноят процессида иштирок этувчиларнинг жиноят иши материаллари билан танишиш қулайлигини, осонлик билан нусха кўчиришини, сақлаш ихчамлигини таъминлайди.

Яқин келажакда жиноят ишини қоғоз шаклида юритишдан воз кечилиб, иш материалларини электрон тарзда шакллантириш, электрон маъ-

рур. Шунингдек, электрон ҳужжатларнинг мазмуни ўзгармаслигини таъминловчи, келгусида жиноят процессида иштирок этувчилар учун бемалол ўрганишга имконият берадиган электрон нусхаларини сақлашга топширишда, электрон ҳужжатлардан нусхалар олиш, кўздан кечириш, ахборот олиш каби ҳаракатларда албатта мутахассис иштирок этишини таъминлаш, дастлабки тергов органларининг хизмат хоналарида тергов ҳаракатларини ўтказиш жараёнининг видеоёзувга олинишини ҳуқуқий нормалар билан мустаҳкамлаш муҳим аҳамият касб қилади.

лумотлардан нусха кўчириш, сақлаш, жўнатиш ва бошқа ҳаракатлар замонавий рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. Бу эса соҳадаги қўплаб муаммоларни ҳал қилишда муҳим омил бўлади. Электрон ҳужжатлар айланишига ўтиш, жиноят процессида амалга оширилиши лозим бўлган тергов ва суд ҳаракатларининг сифати ҳамда қонунийлик даражасини оширишга хизмат қилиши табиийдир.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда ўтказиладиган тергов ва бошқа ҳаракатларни, шунингдек, электрон ҳужжатларни электрон тарзда шаклланган далиллар деб эътироф этадиган ва уларнинг ҳақиқийлигини кафолатлайдиган ҳуқуқий нормаларни қабул қилиш за-

Электрон жиноят ишини суриштирув ва дастлабки тергов тамомлангандан сўнг судга юбориш учун эмас, балки ҳужжатлари қоғоз тарзида шаклланган жиноят ишини суриштирув, тергов органларининг раҳбарлари, экспертлар, прокурорлар, судьяларга уларнинг сўровларига биноан ўрганиш учун қисқа муддатларда жўнатиш имконияти бўлмаса ёки уни ўрганиш кўп вақтни талаб этса, шунингдек, экспертиза ўтказиш, тергов ёки қамоқда ушлаб туриш муддатини узайтириш масалаларини ҳал қилиш, иш бўйича келиб тушган мурожаатларни кўриб чиқиш ва шунга ўхшаш бошқа ҳолатларда жиноят ишининг электрон нусхасини тақдим этиш мақсадга мувофиқ.

Айрим экспертлар қуйидагиларни таклиф этишмоқда:

- 1) жиноят ишини электрон тарзда шакллантириш ваколатига эга бўладиган субъектларни аниқлаштириш;
- 2) электрон жиноят ишини манфаатдор шахсларга жўнатиш усул ва каналларини белгилаш;
- 3) электрон жиноят иши манфаатдор шахсларга юборилгани фактини тасдиқлаш усулини ҳамда уларни ўзгартирмаслик кафолатларини белгилаш;
- 4) юқорида кўрсатилган мақсадлар учун электрон жиноят ишидан фойдаланиш тартибини норматив ҳужжатлар билан мустаҳкамлаш.

Ҳозирги пайтда терговчи (суриштирувчи)лар барча процессуал ҳужжатларни электрон тарзда шакллантириб, сўнг қоғозга кўчиришади ва процесс иштирокчилари ҳамда уни тузган ходим имзо қўйганидан сўнг ҳужжат ҳуқуқий кучга эга бўлади. Электрон ҳужжатлар файллари қоида тариқасида сақлаб қўйилади ва алоҳида папкаларда жамланади. Бундай электрон ҳужжатлар юридик кучга эга бўлмаса-да, терговчи (суриштирувчи) шунга ўхшаш ҳужжатларни шакллантиришда улардан шаблон сифатида ёки турли процессуал ҳужжатларни тайёрлашда маълумот манбаи сифатида фойдаланади.

Хулоса қилиб айтганда, суд-тергов соҳасига электрон жиноят иш юритувини тўлақонли жорий этиш жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилиги тизимида фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилиш, жиноят ишлари бўйича судгача ва суд жараёнида қонунийликни таъминлашнинг муҳим омили бўлиши муқаррар.

Шухрат АБАКУЛОВ,
Бош прокуратура ҳузуридаги
МИБ бўлим бошлиғи

«Адолат – қонун устуворлигида»

Ўзбекистон Республикаси Олий суди
Ўзбекистон журналистлари ижодий уюшмаси
билан ҳамкорликда суд-ҳуқуқ ислохотларини,
шунингдек, судлар фаолиятини оммавий ахборот
воситаларида ёритишни янада
такмиллаштириш мақсадида
«Адолат – қонун устуворлигида»
танловини эълон қилади.

Танловга республика миқёсидаги газета, журналларда чоп этилган, интернетда ёритилган, телевидение ва радиода берилган судлар тизимидаги ислохотларни ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тарғиб қилишга, аҳолининг бу борадаги ҳуқуқий саводхонлигини оширишга, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга йўналтирилган мақолалар, интернет материаллари, кўрсатувлар, эшиттиришлар қабул қилинади.

Мақолалар чоп этилган газета ва журналлар, интернет материаллари, кўрсатув ва эшиттиришлар ёзилган тасмалар Олий суд матбуот хизматига таҳририят, телевидение, радио ходимлари ёки муаллифлар томонидан тақдим қилиниши лозим. Танловга беш ва ундан ортиқ мақола, кўрсатув, эшиттириш ва интернет материаллари билан иштирок этиш мумкин. Тақдим этилган мақола, кўрсатув, эшиттириш ва интернет материаллари муаллифининг тўлиқ исм-фамилияси, иш жойи ва лавозими, телефон рақами ҳақидаги маълумотлар ҳамда паспорт нусхаси илова қилиниши шарт.

Танловга 2020 йил 1 январдан 15 ноябргача чоп этилган мақолалар,
интернет материаллари, кўрсатув ва эшиттиришлар қабул қилинади.

ТАНЛОВДА ҚУЙИДАГИ ЙЎНАЛИШЛАР БЎЙИЧА ҒОЛИБЛАР АНИҚЛАНАДИ:

1. «Телевидение ва радио йўналишида энг фаол журналист» (1, 2, 3-ўринлар);
2. «Босма ОАВ йўналишида энг фаол журналист» (1, 2, 3-ўринлар);
3. «Интернет-журналистика йўналишида энг фаол журналист» (1, 2, 3-ўринлар);
4. «Энг фаол судья ва суд ходими» (1, 2, 3-ўринлар);
5. «Энг фаол илмий ходим» (1, 2, 3-ўринлар).

Барча йўналишлар бўйича ғолиблар танлов рамзи, диплом ва қимматбаҳо совғалар билан тақдирланади.

Таниб олиш учун кўрсатиш жиноят процессида унга оид процессуал қоидаларнинг такомиллашиши

«Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да танимоқ сўзига «Ўзига тегишли ёки таниш кимсани, нарсани кўринишидан ёки бошқа бирор белгисидан билмоқ, ажратмоқ» деб изоҳ берилган. Ушбу изоҳ юридик бўлмаса-да, Ўзбекистон жиноят-процессуал кодексигадаги таниб олиш учун кўрсатиш тергов ҳаракатининг мазмунига жуда яқин.

Жиноят процессида таниб олиш учун кўрсатишнинг ҳуқуқий аҳамиятини чуқурроқ очиб бериш ушбу тергов ҳаракатининг ривожланиш босқичларини ўрганишни тақозо этади.

Тарихий манбаларда мамлакатимиз ҳудудидаги қадимги давлатларда жиноят ишлари одат ҳуқуқи ва шариат нормалари асосида юритилгани ҳақида маълумотлар мавжуд.

Хусусан, шариат нормалари муслмон ҳуқуқига асосланган бўлиб, тўртта манба (Қуръони карим, ҳадислар, ижмо ва қиёс) асосида тар-

тибга солинган. Давлатда суд ишлари қозилар томонидан олиб борилган, ҳарбий ишларни эса ҳарбий қозилар кўриб чиққан. Бу даврларда тергов ҳаракати ёки дастлабки тергов деган тушунча бўлмасдан, олий суд ҳокимиятининг иш юри-

туви хон ва амирнинг қатъий назоратида бўлган.

Ушбу маълумотлар ўша даврларда республикамиз ҳудудидаги давлатларда таниб олиш учун кўрсатиш тергов ҳаракати шаклланмаган ва амалга оширилмаган деган ҳолосага келиш имконини беради.

Мамлакатимиз ҳудудини Россия империяси босиб олганидан кейин суд ишларини юритиш бўйича бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинган, бироқ уларда судларнинг шарият ва одат нормаларини қўллаши тақиқланмаган.

1922 йилда РСФСР Жиноят-процессуал кодекси, 1926 ва 1929 йилларда ЎзССРнинг Жиноят-процессуал кодекси қабул қилинган бўлса-да, ушбу процессуал ҳужжатларда таниб олиш учун кўрсатиш тергов ҳаракати сифатида белгиланмаган.

Процессуал ҳуқуқий ҳужжатларда таниб олиш учун кўрсатиш тергов ҳаракати сифатида илк марта ЎзССРнинг 1959 йилги ЖПКнинг 11-бобида юзлаштириш тергов ҳаракати билан бирга ёритилган.

Шу ўринда қайд этиш жоизки, айрим адабиётларда таниб олиш учун кўрсатиш процессуал ҳаракат сифатида сўроқ қилишнинг таркибида бўлган деган ғоя илгари сурилади. Хусусан, М.Строгович таниб олиш учун кўрсатишни идентификациялаш (айнанлигини аниқлаш) деб кўрсатиб, сўроқнинг бир шакли сифатида унинг икки турини ажратиб кўрсатган: биринчиси – одамларни идентификациялаш, иккинчиси – нарсаларни идентификациялаш.

Кейинроқ И.Гуткин ҳам шунга ўхшаш фикрни билдириб, юридик хусусиятига кўра таниб олиш учун кўрсатишни гувоҳни сўроқ қилишнинг бир шакли сифатида тушунтиришга ҳаракат қилган.

Исботлаш субъектлари сўроқ қилиш жараёнида шахсни ва нарсаларни гувоҳларга кўрсатиш орқали унинг айнанлигини аниқлашган ва шу тарихқа иш учун аҳамиятли далиллар тўпланган.

Бундан ташқари, оддий сўроқ ҳамда шахс ва нарсаларнинг айнанлигини аниқлашга қаратилган сўроқ бир-биридан фарқ қилган. Шахс ва нарсаларнинг айнанлигини аниқлашга қаратилган сўроқда фақатгина шахс ёки нарсалар эмас, балки таниб олиш учун мурдалар ва хайвонлар ҳам кўрсатилган. Бу таниб олиш учун кўрсатишнинг ривожланиши сўроқ қилишдан бошланади ва ушбу процессуал ҳаракатдан сўроқ қилишнинг

бир тури сифатида исботлаш жараёнида фойдаланиб келинган ҳамда кейинчалик унинг мақсади, ҳал этиши лозим бўлган вазифалари доираси кенгайганидан сўнг алоҳида тергов ҳаракатида айланган деган фикрга келиш имконини беради.

ЎзССРнинг 1959 йилги ЖПКда таниб олиш учун кўрсатиш тергов ҳаракати сифатида белгиланган бўлса-да, унга алоҳида боб ажратилмагани ва бошқа тергов ҳаракатлари билан битта бобга жойлаштирилгани суд-тергов амалиётида уни фаолроқ қўллаш имконини пасайтирган.

Шу боис Ўзбекистоннинг амалдаги ЖПКда назарда тутилган таниб олиш учун кўрсатишнинг процессуал тартибга солинишини 1959 йилги ЖПК билан таққослаганда айрим умумий ва алоҳида ҳолатлар кўзга ташланади.

Биринчидан, қонун чиқарувчи таниб олиш учун кўрсатишни аввалгидек юзлаштириш ва кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш билан бир бобга жойлаштирмасдан, алоҳида бобларга ажратган ва шу тариқа мазкур тергов ҳаракатларининг мустақил эканлигини таъкидлаган.

Иккинчидан, таниб олиш учун кўрсатишнинг асослари алоҳида моддада аниқ белгилаб берилган. Ваҳоланки, 1959 йилги ЖПКда ушбу тергов ҳаракатини ўтказиш учун нималар асос бўлиши белгиланмаган.

Учинчидан, 1959 йилги ЖПКда фақатгина терговчига таниб олиш учун кўрсатиш ҳуқуқи берилган. Амалдаги ЖПКга кўра ушбу процессуал ҳаракатни терговчидан ташқари прокурор, тергов бўлими бошлиғи, суриштирувчи ва терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахси ҳам ўтказиши мумкин.

Тўртинчидан, қонун чиқарувчи таниб олиш учун кўрсатилувчи объектлар доирасини кенгайтирган ва шахсни (ЖПКнинг 127-м.), кўчар нарсаларни (ЖПКнинг 128-м.), кўчмас объектни (ЖПКнинг 129-м.) таниб олиш учун кўрсатиш тартибини белги-

лаган ҳамда ушбу тергов ҳаракатини 1959 йилги ЖПКдаги каби учта норма (140–142-м.) билан эмас, балки алоҳида боб доирасида еттига норма асосида тартибга солган (14-боб, 125-131-моддалар.) Бу орқали ушбу тергов ҳаракатининг фаолроқ қўлланишига замин ҳозирлаган.

Бешинчидан, таниб олувчининг хавфсизлигини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган ва ушбу ҳаракат суриштирувчи, терговчи, прокурор ёки суднинг қарорига кўра таниб олинувчининг таниб олувчини кўриб туриши истисно этиладиган шароитда ўтказилиши белгиланган (ЖПКнинг 127-м. 6-қ.).

ЖПКнинг 125-моддасида таниб олиш учун кўрсатиш асослари келтирилган бўлиб, унга кўра «Таниб олиш учун кўрсатиш гувоҳ, жабрланувчи, гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчининг бирор шахс ёки нарса тўғрисидаги кўрсатувини текшириб кўриш учун қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- 1) бу кўрсатув муайян бир шахс ёки муайян бир нарсага оид эканлигини аниқлаш зарур бўлганда;
- 2) суриштирувчи, терговчи ёки судга маълум бўлган кўплаб шахс ёки нарсалар орасидан кўрсатувда тасвирлаб берилган шахс ёки нарсани топиш зарур бўлганда».

Юқорида келтирилган фикр ва таҳлиллардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, жиноят процессида таниб олиш учун кўрсатишнинг тарихий ривожланиш босқичлари шартли равишда қуйидагилардан иборат бўлган:

- биринчи босқич республикаимиз ҳудудида илк давлатлар пайдо бўлган даврдан 1959 йилга қадар давом этган, бу даврда суд ишларини юриштиш одат ва шариат нормалари асосида тартибга солинган ва таниб олиш учун кўрсатиш сўроқнинг бир кўриниши сифатида намоён бўлган;
- иккинчи босқич 1959 йилдан 1994 йилга қадар бўлган даврни ўз ичига олган, таниб олиш учун кўрсатиш мустақил тергов ҳаракати сифатида илк бор ЎзССРнинг 1959 йилги ЖПКда тартибга солинган ва унга алоҳида боб ажратилмасдан, юзлаштириш ва кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш билан битта бобга жойлаштирилган;
- учинчи босқич 1994 йилдан кейинги даврни ўз ичига олади. Ўзбекистоннинг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган Жиноят-процессуал кодексида таниб олиш учун кўрсатишга алоҳида тергов ҳаракати сифатида қаралиб, 14-бобдаги 125–131-моддалар ва 52-бобдаги 447-модда унга бағишланган.

Энг муҳими, таниб олиш учун кўрсатиш юзлаштириш ва кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текширишдан ажратилиб, уни ўтказиш учун асослар ва унинг объектлари сезиларли даражада кенгайтирилган. Бу эса таниб олиш учун кўрсатишнинг процессуал мустақил-

лигини таъминлаш билан бирга унинг аниқроқ тартибга солинишига ва суд-тергов амалиётида кенгроқ қўлланишига хизмат қилган.

Мамарасул УММАТОВ,
Ички ишлар вазирлиги академияси
мустақил изланувчиси

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ БОШ ПРОКУРАТУРАСИ ХАБАР ҚИЛАДИ!

Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш, фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган рухсатномаларнинг берилиши, ер ажратилиши, ҳисоботлар тақдим этиш, банк-молия хизматларидан фойдаланишда белгиланган мuddатлар ва тартибларнинг бузилиши ёки бошқа кўринишдаги бюрократик тўсиқларга дуч келсангиз;

давлат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат қилувчи органлар томонидан тадбиркорлик субъектлари ва хусусий мулкдорлар фаолиятига ноқонуний ара-лашилган, қонунга хилоф равишда текширишлар ўтказилган тақдирда ёхуд норматив-ҳуқуқий ва бошқа турдаги ҳужжатларнинг тадбиркорлик субъектлари фаолиятига салбий таъсири бор деб ҳисоблаб, уларни такомиллаштириш зарур десангиз;

Ўз ҳуқуқларингизни ҳимоя қилиш ҳамда тақлифлар билдириш учун Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасида ташкил этилган «Мурожаатларни телефон орқали қабул қилиш маркази»нинг 1007 қисқа рақамига кўнгироқ қилинг.

Шунингдек, Бош прокуратурада тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва тадбиркорлик субъектларининг ҳуқуқий ҳимоясини янада кучайтириш бўйича мутасадди давлат органлари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари ходимларидан иборат таркибда тузилган ташкилий-таҳлилий гуруҳга 0371-233-65-23 телефон рақами орқали мурожаат қилиш имконияти ҳам яратилган.

Ҳуқуқ ва қонуний манфаатларингизнинг тезкорлик билан ҳимоя қилиниши таъминланади.

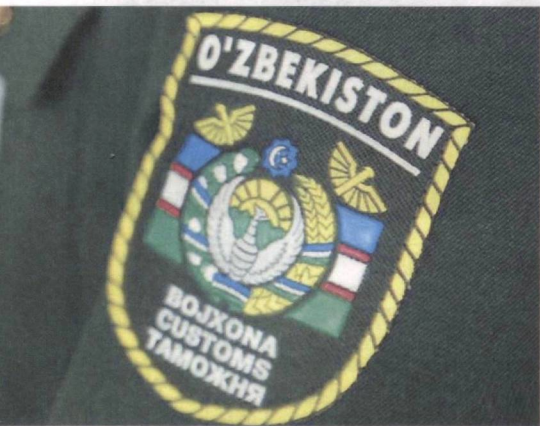

№	Прокуратура органлари	Код	«Ишонч телефон»лари
1.	Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси	0371	232-10-07
2.	Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти	0371	233-10-07
3.	Андижон вилояти прокуратураси	0374	227-10-07
4.	Бухоро вилояти прокуратураси	0365	221-10-07
5.	Жиззах вилояти прокуратураси	0372	226-10-07
6.	Қашқадарё вилояти прокуратураси	0375	228-10-07
7.	Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси	0361	222-10-07
8.	Навоий вилояти прокуратураси	0436	210-10-07
9.	Наманган вилояти прокуратураси	0369	227-10-07
10.	Самарқанд вилояти прокуратураси	0366	232-10-07
11.	Сирдарё вилояти прокуратураси	0367	235-10-07
12.	Сурхондарё вилояти прокуратураси	0376	223-10-07
13.	Тошкент шаҳар прокуратураси	0371	271-10-07
14.	Тошкент вилояти прокуратураси	0371	230-10-07
15.	Фарғона вилояти прокуратураси	0373	244-10-07
16.	Хоразм вилояти прокуратураси	0362	227-10-07

Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси

Шахсий божхона кўриги ва инсон ҳуқуқлари

Божхона кодексига шахсий кўрик (196-модда) божхона назоратининг эксклюзив шакли сифатида тан олиниб унда, Ўзбекистон конституциясида мустаҳкамланган инсон ва фуқаролик ҳуқуқларига риоя этилишининг барча зарур кафолатлари мавжуд.

Божхона шахсий кўриги божхона чегараси орқали ўтаётган ва божхона назорати зонаси (божхона расмийлаштируви жойи)да ёки аэропортнинг халқаро йўналишлар учун очиқ бўлган транзит зонасида бўлган жисмоний шахсга нисбатан ўтказилади. Шахсий кўрик божхона ҳудудига олиб кириш ёки ушбу ҳудуддан олиб чиқиш тақиқланган ёхуд Божхона кодексига белгиланган тартибни бузган ҳолда олиб ўтилаётган товарларни жисмоний шахс ёнида яширмоқда ва уларни ўз ихтиёри билан тақдим этмоқчи эмас деб тахмин қилишга асослар бўлган тақдирда божхона органининг мансабдор шахси томонидан амалга оширилади. Божхона расмийлаштируви жойи халқаро денгиз (дарё) ва ҳаво портлари, Ўзбекистон Республикасининг божхона чегараси орқали автомобиль ўтказиш пунктлари ва транспортлар ҳисобланади.

Амалдаги қонунчиликда шахсий кўрик учун асослар рўйхати мавжуд эмас. 2004 йил 2 февралда

қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси божхона чегарасидан ўтаётган шахсларни кўздан кечириш тартиби тўғрисидаги 1307-йўриқнома (ҳужжат Давлат божхона қўмитасининг 2016 йил 9 апрелдаги қарори билан ўз кучини йўқотган)га қўра: фуқароларнинг хабарлари ёки аризалари; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва Ўзбекистон Республикасининг бошқа давлат органларидан тушган материаллар; хорижий давлатларнинг божхона ва бошқа органлари, халқаро ташкилотларнинг маълумотлари; Ўзбекистон Республикасининг божхона органларидан келган ахборотларда мавжуд бўлган маълумотлар; жисмоний шахс томонидан божхона чегараси орқали олиб ўтилиши тақиқланган ашёлар яширилаётгани ва божхона назоратига тақдим этилмаётганлиги тўғрисида гумон қилинишига тўғридан-тўғри ёки билвосита ишора қилувчи аломатларнинг мавжудлиги шахсий кўрик учун асос бўлиши мумкин.

Кўрсатиб ўтилган йўриқнома ўз кучини йўқотганини ҳисобга олиб, шахсий кўрик олиб бориш учун ҳуқуқий асосларни белгилаш зарур.

Шахсий кўрик инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг чекланиши билан боғлиқ, шунинг учун уни амалга ошириш тўғрисидаги қарор фақат божхона расмийлаштируви ўтказилаётган божхона органининг раҳбари ёки унинг ўрнини босувчи шахс томонидан қабул қилиниши мумкин.

Шахсий кўрик жараёни уч босқичдан иборат: тайёргарлик босқичи, бевосита шахсий кўрик босқичи ва якуний босқич.

Тайёргарлик босқичи шахсий кўрик ўтказишга масъул бўлган божхона ходимининг текширилаётган шахсга шахсий кўрик ўтказиш тўғрисидаги қарорни эълон қилиш, уни ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан таништириш, яширин товарларни ўз ихтиёри билан топширишни тақдир қилиш мажбуриятини ўз ичига

олади. Шахсий кўриқдан ўтган шахс унинг қарори билан танишганини ёзма тасдиқлаши шарт. Бунда божхона органининг мансабдор шахси ўз имзоси билан тасдиқловчи белги қўяди.

Шахсий кўриқ божхона органининг бир ёки бир нечта мансабдор шахси томонидан, иккита холис иштирокида ўтказилади. Унда иштирок этадиган шахслар вояга етган бўлиши шарт, тиббий ходим бундан мустасно, божхона органининг кўриқдан ўтказилаётган шахс билан бир жинсдаги мансабдор шахси томонидан худди шу жинсдаги икки холис ҳозирлигида ўтказилади. Бунда шахсий кўриқ фақат асосий мақсадлар учун жиҳозланган божхона органининг алоҳида санитария-гигиена талабларига жавоб берадиган (бошқа жисмоний шахсларнинг бу ҳолатга руҳсатсиз кириши ва шахсий кўриқдан ўтказишни кузатишига йўл қўйилмайди), ажратилган хонада ўтказилиши мумкин. Кўриқдан ўтказилаётган шахснинг танасини текшириш фақат тиббиёт ходимлари томонидан, зарур бўлганда, махсус тиббий техникадан фойдаланган ҳолда амалга оширилади. Заруратга қараб таржимон жалб қилинади.

Алоҳида ҳолларда шахсий кўриқ аэропортнинг, темирийўл станциясининг, санитария-гигиена талабларига жавоб берадиган транспортнинг (салон, бўлинма ва бошқалар), шунингдек, транспорт ташкилотлари, Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ва бошқа давлат органларининг алоҳида хонасида ўтказилиши мумкин.

Таъкидлаш жоизки, божхона ходимлари фақат шахснинг кийимларини ва айни пайтда у билан бўлган нарсаларни текшириш ҳуқуқига эга. Фақатгина тиббий мутахассис танани текширишга ҳақли ва танани фақат юзак текширувдан ўтказиш керак. Шахсий кўриқ ўтказиш учун қўшимча талаблар ёки чоралар кўрилиши мумкин эмас, шунинг учун рентген текширувидан ўтиш тақлифи асосли эмас. Бироқ амалда бундай текширишлар олиб борилмоқда, бу сўнгги йилларда ички органларда тақиқланган товарларни ташиш йўли билан наркотик моддаларни етказиб берувчи курьерларнинг фаоллашгани билан боғлиқ.

Товарларни ноқонуний олиб кирувчиларни аниқлаш учун қонун ҳужжатларида бошқа усуллар назарда тутилмагани сабабли зарур тиббий тадбирларни, шу жумладан, рентгеноскопик текширувларни ўтказиш мақсадга мувофиқ. Шу боис ушбу процедура шахсий кўриқ ўтказиш қоидаларининг бузилиши деб ҳисобланмайди.

Давлатнинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликла-

рини ҳурмат қилиш борасидаги мажбуриятдан келиб чиққан ҳолда, божхона органлари шахснинг кадр-қиммати камситиши ва унинг соғлиги ва мол-мулкига асоссиз зиён етказиши истисно этганда, яширин товарларни аниқлаш учун зарур бўлган даражада шахсий кўриқ ўтказишга мажбурдирлар. Бироқ бунинг чегаралари қонун билан белгиланмаган.

Агар шахсий кўриқ вақтида божхона ходимларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида текширилаётган шахснинг мол-мулки зарар кўрса ёки шикастланган бўлса, шахс ўз ҳуқуқидан фойдаланади ва етказилган зарарни қонунга мувофиқ қоплашни талаб қилиши мумкин.

Қайд этиш керакки, зарар нафақат божхона органларининг ноқонуний хатти-ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) туфайли, балки божхона тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳаракатлар натижасида етказилиши мумкин. Чўнки божхона назорати кўпинча зарар етказиш заруратини келтириб чиқаради, акс ҳолда самарали божхона назоратини амалга ошириш мумкин эмас.

Шахсий кўриқнинг якуний босқичида ҳужжатлар расмийлаштирилади: шахсий кўриқ натижалари бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитаси томонидан белгиланадиган шаклда баённома тузилади. Бунда расмийлаштирилган қўшимча равишда процедураларнинг барчаси батафсил баён қилиниши ва натижалари кўрсатилиши керак.

Баённома икки нусхада тузилади, божхона органининг шахсий кўриқни ўтказган мансабдор шахси, холислар, шахсий кўриқдан ўтказилган жисмоний шахс ёки унинг қонуний вакили ёхуд уни кузатиб борувчи шахс томонидан ва шахснинг тана аъзоларини кўриқдан ўтказган тиббиёт ходими томонидан ҳамда кўриқда иштирок этган бошқа шахслар томонидан имзоланади. Баённомани имзолаш вақтида шахсий кўриқ ўтказилаётган шахс унда баён этилган қонунбузарликларни кўрсатиши мумкин. Шахсий кўриқдан ўтказилган жисмоний шахсга баённоманинг кўчирма нусхаси имзо қўйдириб тақдим этилади.

Бундай ҳолатда шахсини жиноий жавобгарликка тортишда ҳам, божхона ходимларининг хатти-ҳаракатлари устидан шикоят қилганда ҳам фақат баённома асосий далил бўлиб хизмат қилади.

Ботир ШЕРАЛИЕВ,

ДБҚ божхона институти «Махсус фанлар» кафедраси катта ўқитувчиси

1-кун

...Ҳар доимгидек зерикарли. У гавжум ва сершовқин кўчада одамлар орасидан туртиниб-суртиниб ўтиб бораркан, торгина уйига қандай қилиб тезроқ етиб бориш ва якраг кунининг қолган қисмини нима билан ўлдиришни ўйларди. Эртага худди шунақа яна бир кунга қадам қўйиш учун...

...Мана у маконида. Дим кўчадан қутулиб, катакдек уйига келди. Бир қадам ташлаганингдан бошинг деворга тақалади. Тор бўлса ҳам, ўзининг ошёни. Бу ерда унинг хаёллари кашандалар ўпкасидан таралаётган тамаки ҳидига қўшилиб ҳавога учиб кетмайди, қулоқлари жимжитлиқни эшитида, нигоҳлари эса оппоқ деворлар тимсолидаги бўшлиққа қадалган бўлади. Қайси томонга қараса ҳам.

Бир муддат ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилди. Бунинг иложи йўқлигини кўп бора синаган, шунда ҳам ҳар сафар қандайдир янгилик кашф этиш илинжида қайта-қайта жазм қилади. Янгилик ўрнига

доимгидек мағлубиятга учрагач, ўзининг ожизлигини яна бир бор тан олади.

«Нега одам ўйлайди? – фикр юритади у. – Ҳатто ҳозир ҳам ўйлапман. Агар бир лаҳза хаёл оғушидан чиқиб кета олсам, ана шунда балки ўзимга керакли нарсга етишарман. Менга нима керак ўзи? Билмайман...».

Ниҳоят, бу фойдасиз машғулотдан ҳоригач, ўзига янги эрмак қидира бошлади. Ҳа, интернет. Неча кунлардан буён интернет аталмиш техника ҳазили билан кўнглини ёзади. Янгилик, кишилик жамияти тараққиётининг улкан қадами. Илм-фан аҳлининг башариятга навбатдаги совғаси... Аслида эса ҳеч қанақа янгилик эмас, худди ўша нарсга: ўша сўзлар, яна бироз тушунарсизроқ, ўша овозлар, яна бироз ноинсонийроқ, ўша тасвирлар, яна бироз сохтароқ. Бу прогрессми, регрессми – аниқ айтиш қийин. Барча «янгилик»ларнинг тараққиёт йўлакчасидан орқага ёки олдинга ташланган қадамлигини унинг ижодкорлари белгиламайди, зеро.

Интернетдан ҳамма қандайдир йўлда фойдаланади. Кимдир иш юзасидан, кимдир ахборот олиш мақсадида, кимдир пул топиш илнжиди, яна кимдир бекорчилик фаришталарининг кўнглини овлаш учун. У эса нима мақсадда тармоққа ўлашишни аниқ айтолмайди. Шунчаки ўланади.

Интернетда чат деб аталадиган, одамлар йиғилишиб, бир-бирининг устидан кулиб ўтирадиган хизмат бор. Чойхонага ўхшаган. Лекин чойхонадан қўлайроқ, ҳавфсизроқ: бировни билиб-билмай сўққанингда бетингга пиёла учиб келмайди.

У ўзига «Ҳеч ким» деган исм бериб, соатлаб чатда ўтиради. Соатлаб бир-бирини танимайдиган одамларнинг масофавий сўхбатини ўқийди. Ҳўда қизиқ. Ҳаётнинг ўзичалик ёлгон иш. Иккита сўхбатдош жанжаллашиб қолса, қайси бири мард, қайси бири қўрқоқлигини аниқлаб бўлмайди. Бировнинг кўнглига тегсанг, айбинги тан олишинг, ўз сўрашинг шартмас. Ҳисларингни яширишдан осонроқ нарса йўқ чатда. Ёки, аксинча, йўқ ҳисларингни бўрттиришдан... Бир сўз билан айтганда, ёлгонликда телефондан ошади...

Бугун ҳам у ўзи мутлақо танимаган одамларнинг ғойибона сўхбатидан баҳраманд бўлмоқда. Салом-алик, севаман-ёнаман, кимсан ўзи менга ортиқча гапирадиган... Нега чатда мавзулар доираси бу қадар чекланган? Нега бир-бирини сўқиш ва севишдан бошқасини билмайди булар? Ажабо, неча муддатдан буён бирор марта ўзи сўхбатга қўшилмабди. Ким билан, нимани гаплашади?

Ногоҳон кўзи рўйхатдаги «Аноним» исмли фойдаланувчига тушиб қолди. Ичида нимадир қимирлаб кетгандек бўлди. Балки исм, балки исм ортига яширилган, бир фойдаланувчи, бир ҳўдо биладиган қандайдир мўъжизакор куч уни ўзига боғлаб қўйди. Умрида ҳеч ким билан сўхбатлашмаган, ҳеч кимнинг бағрига интилмаган, ҳеч кимга ишонмаган инсон негадир мана шў ўзи бирор марта кўрмаган ва, афтидан, ҳеч қачон кўрмайдиган «Аноним»га яқинлик ҳис қилди. Ва беихтиёр уни сўхбатга тортди.

«Ҳеч ким» – Салом.

«Аноним» – Салом.

«Ҳеч ким» – Биров билан сўхбатлашаётганмидинг?

«Аноним» – Йўқ.

«Ҳеч ким» – Унда нега каналда ўтирибсан?

«Аноним» – Сен-чи?

«Ҳеч ким» – ...

«Аноним» – Мен ҳам шунинг учун.

«Ҳеч ким» – Сен ўзи... кимсан?

Элдар Асанов – тилшунос, журналист, блогер. Бадиий ижодга ҳам қизиқади. Бадиий сўзни тафаккурнинг энг юксак босқичи деб билади. Ўрхон Помук, Салмон Рушдийни замонамиз даҳолари ҳисоблайди. Сеҳрли реализм услубига айнақса қизиқади. Аммо бу ишонч қўлига тез-тез қалам олишига тўсқинлик қилади: бадиий сўзни айтсанг шундай айтки, ҳаммадан ўтказ, йўқса ёзиб ўтирма дейди.

Шунинг учун бўлса керак, бадиий ғоясини ўқувчига ўзига хос шаклда тақдим этишга ҳаракат қилади. Исмлардан, жой номларидан қочади, маъхумиятдан маъно қидиради. Буни қай даражада уддалайди – ўзингиз баҳо беринг.

«Аноним» – Бу муҳим эмас.

«Ҳеч ким» – Лекин мен ўзим мутлақо танимаган инсоним билан сўхбатлаша олмайман.

«Аноним» – Таниган инсонларинг билан-чи, ҳеч сўхбатлашасанми?

«Ҳеч ким» – Ҳа.

«Аноним» – Нимани сўхбатлашасан?

«Ҳеч ким» – Айтарли ҳеч нарса. Ҳол-аҳвол сўрайман. Уларнинг гапини эшитаман.

«Аноним» – Сен шунини сўхбат ҳисоблайсанми?

«Ҳеч ким» – Мен бошқачасини билмайман.

«Аноним» – Дунё сенинг ақлинг билан ўлчанмайди. Агар дунё фақат сенинг ақлинг билан ўлчанса, билгинки, у фақат сенинг дунёнг ва унда фақат сен яшайсан.

«Ҳеч ким» – Мен барча бирдай яшайдиган дунёни кўрмаганман.

«Аноним» – Шу боис сени у дунёга қабул қилишмаган.

«Ҳеч ким» – Сен... мени танийсанми?

«Аноним» – Қаердан танийман, ахир ўзинг сўхбатга тортдинг.

«Ҳеч ким» – Мен ҳақимда нима биласан?

«Аноним» – Фақатгина нимадандир қочишинг ва ниманидир топа олмаслигингни биламан.

«Ҳеч ким» – Қаердан биласан?

«Аноним» – Буни ўзинг айтиб турибсан.

«Ҳеч ким» – Ахир бу ғойибона сўхбат, мени кўрмасанг, рост ёки ёлғон гапирётганимни аниқ билмайсан-ку?

«Аноним» – Рост билан ёлғоннинг чегарасини белгилаб бера оласанми?

«Ҳеч ким» – Реал ва виртуал ўлчам.

«Аноним» – (кулги) Одамни ушлаш мумкин дегани бу ҳали у реал дегани эмас. Инсон ўнта бунақа интернет ўйлаб топса ҳам, ҳақиқатни алдай олмайди. Ҳамма нарса битта асосга бориб тақалади аслида. Ёлғон тақдирларни белгилашни бошлаганда ҳақиқат ўлароқ қабул қилинади. Ва унутилган ҳақиқатлар ёлғонга айланади.

Алоқа узилди.

У ўзини қўярга жой тополмасди. Ким бу «Аноним», нега бунча кўп нарса билади – бу сингари саволлар уни мутлақо қийнамайди. Унинг хаёли битта нарсада – яна бир бор сўхбатлашиш, яна бирор нима ҳақида гаплашишда. Бундан уни бир кун ажратиб турарди. Бутун бошли йигирма тўрт астрономик соат. Вақтни ўлдириш керак...

2-кун

Эртасига у яна чатда ўтирарди. Ҳар кунгидан фарқи шундаки, энди бошқаларнинг сўхбатини ўқиш билан машғул эмас. У бир кишини кутиб турибди...

Ниҳоят, «Аноним» каналга уланди.

«Аноним» – Салом, эски таниш.

«Ҳеч ким» – Кеча қутилмаганда каналдан айрилдинг?

«Аноним» – Имкониятлар чекланган.

Сукут.

«Ҳеч ким» – Нимани ўйлаяпсан?

«Аноним» – Ҳеч нарсани.

«Ҳеч ким» – Ҳеч нарса ўйламасликнинг иложини борми?

«Аноним» – Бу дунёда ҳамма нарса нисбий. Агар мундоқ қарасанг, вақтни ҳам бошқариш имконига эга бўласан.

«Ҳеч ким» – Наҳот?! Мен эса инсоннинг имкониятлари чекланган деб юрарканман.

«Аноним» – Аксинча, бизни имкониятлар чеклайди. Моҳиятни англаган кунинг ўзингни материядан юқори ҳис қиласан.

«Ҳеч ким» – Дарвин таълимоти-чи?

«Аноним» – Ҳақиқий ёлғон, ёлғон ҳақиқат (кулги).

«Аноним» каналдан чиқди.

Нималар бўляпти? Нега яна алоқа узилди? Уни яна бир кун куттириш учунми? Қанақа қилиб ўтказадим бунақа узоқ вақтни?

3-кун

«Аноним» – Биров билан чин дилдан сўхбат кўрганманми?

«Ҳеч ким» – Йўқ. Мен ичимдаги гапни бировга айтолмайман.

«Аноним» – Нега?

«Ҳеч ким» – Агар бировнинг юзига қараб дардимни айтсам, кўзларида унга мендан кўра ўзи муҳимроқ эканлигини кўраман. Унга дардимни айтгандан нима фойда?

«Аноним» – Ўзингга-чи, ким муҳим?

Сукут.

«Аноним» – Ҳеч кимга ўзинг ҳақингда гапирманганми?

«Ҳеч ким» – Гапирганман... севган инсонимга.

«Аноним» – Севгилинг борми?

«Ҳеч ким» – Бор эди. Ҳаммаса тугаганига анча бўлди.

«Аноним» – Нега бунақа бўлди? Келиша олмадиларингми?

«Ҳеч ким» – Йўқ. Бошидан шунақа бўлишини билардик. Лекин моддиятдан устунлик қила олмадик (кулги). Бу эҳтирос эди. Биз бир-биримиз билан тиррик эдик. Тўғри, қисқа муддат. Кейин ҳаммаса ўзгарди. Шунчаки ўзгарди. Биз бир-биримизга меҳрдан бошқа ҳеч нарса бера олмасдик, бошқа ҳеч нарса талаб ҳам қила олмасдик.

«Аноним» – Қанақа қилиб ажрашдинглар?

«Ҳеч ким» – Шунчаки алоқамиз узилди. Сенинг интернетинг узилиб қоладигани сингари. Орамизда низо чиққани йўқ. Хайрлашмадик ҳам ҳатто. Ичимиздаги гапни бир-биримизга айта олмадик. Ҳарқалай, мен айта олмадим... У кетди. Мен эса уни ўзим билан олиб қолишга ҳаракат ҳам қилмадим. Имкониятлар мени чеклаган эди...

«Аноним» – Аччиқ қисмат.

«Ҳеч ким» – Мен билан боғлиқ ҳамма нарсанинг қисмати шунақа. Мендан доимо кечишади. Мен кечмасам ҳам.

«Аноним» – Балки бунга ўзинг айбдорсан?

«Ҳеч ким» – Билмасам, ўйлаб кўрмаганман.

«Аноним» – (кулги) Бировнинг айбини кўриш осон-а?

«Ҳеч ким» – Тўғриси, ҳамма нарсада ўзимни айб-
лашдан чарчадим.

Яна алоқа узилди. Яхшиям узилди. Бўлмаса мут-
лақо билмайдиган инсонига барча сирларини айтиб
берарди. Эртадан интернетга кирмайди...

4-кун

Компьютер мониторида «улашиш» ойнаси ту-
рибди. У курсорни «чақирув» тугмасига олиб келиб,
бир муддат ўйга толди. Нима қилса?.. Ҳеч кимга
ишонмаган дардини қандайдир «Аноним»га дастур-
хон қилиш... Шунча пайт қафасда сақланган юрагига
эрк бериш қандай оқибатларга олиб келади... Ўйлаб
кўриш керак...

«Ахир бир умр ўйлашдан қутулишга интилган-
ман» миясига урди унинг ва «чақирув» тугмасини
босди. Алоқа бор. «Аноним» каналда.

«Ҳеч ким» – Кеча нега гапимни охирига етказма-
симдан чиқиб кетдинг?

«Аноним» – Охириги гапингни охириги нафасингга
қадар гапирасан.

Сукут.

«Аноним» – Ҳеч кимим йўқ дегин?

«Ҳеч ким» – Топишга ҳаракат ҳам қилмаганман.

«Аноним» – Кеча тилга олганинг-чи?

«Ҳеч ким» – Тасодиф, вақтинчалик эҳтирос.

«Аноним» – Вақт инсонни ўз чангалида сақлар
экан, боқий нарсанинг ўзи бўлмайди. Ҳаммаси бу-
нақалигидан пушаймон бўлмайсанми ҳеч?

«Ҳеч ким» – Пушаймондан наф йўқ. Орқага қара-
масликка интиламан.

«Аноним» – Айтишингча, фақатгина севги боби-
да омадсиз эмассан.

«Ҳеч ким» – Ҳа... Менинг ҳеч кимга керагим йўқ.

«Аноним» – (кулги) Олти миллиард инсондан
бирма-бир сўраб чиқдингми?

«Ҳеч ким» – Нега унда мен интилган инсонлар
мендан қочади? Нега муҳит мени қабул қилмайди?
Нега мени эмас, бошқани танлашади? Нега ҳар до-
им, ҳамма учун мен узоғи билан иккинчиман?

«Аноним» – Сен реал ўлчов атаганинг
«ҳақиқат» шунақа: ҳар доим яхшироғини танлайди.
Маъшуқангга ўхшаб.

«Ҳеч ким» – «Маъшуқам»нинг бунақалигини қа-
ердан биласан?!

«Аноним» – Ахир сен унга меҳрдан бошқа нарса
бера олмас эдинг.

Сукут.

«Аноним» – Пушаймон бўлмайман дегандинг.
Нега пушаймон бўляпсан?

«Ҳеч ким» – Сен қаердан билдинг?

«Аноним» – Сукутинг айтиб турибди.

Сукут.

«Аноним» – Кўрдингми? Айтгандим, интернет
билан ҳақиқатни алдаб бўлмайди деб.

«Ҳеч ким» – Жин урсин, ҳамма нарсани тўғир-
лаш учун нима қилишим керак?

«Аноним» – Мослаштиришинг эмас, мослаши-
шинг керак. Нега муҳитни фақат ўз кўзинг билан
кўрасан? Бор нарсани акс эттиришга ярайдиган бу
ойнакка шунчалик ишонасанми?

Алоқа узилди.

5-кун

«Аноним» – Йиғлаганмисан ҳеч?

«Ҳеч ким» – Ҳеч.

«Аноним» – Бағринг тошми шунчалар?

«Ҳеч ким» – Кўнгли бўш одамларгина юрагига
эрк беради.

«Аноним» – Йиғлаш фақат фойда келтиради.
Ишонмасанг синаб кўр.

«Ҳеч ким» – Синаб кўраман. Лекин... йиғлашга
баҳонам йўқ.

«Аноним» – Шунақа деб ўйлайсанми? Яхшилаб
ўйлаб кўр қани. Яна ишқ дардига қайтсан (кулги). Не-
га ҳаммаси бунақа тугади?

«Ҳеч ким» – Шунақа бўлиши керак эди.

«Аноним» – Адашасан. Бунақа бўлмаслиги ҳам
мумкин эди-ку? Нега ҳаммасини тўғрилашга ҳаракат
қилмадинг? Яна менинг ҳеч кимга керагим йўқ дей-
сан-а?

«Ҳеч ким» – Айтайлик, у менга керак эди. Мен у
билан қолишга талпинишим мумкин эди. Лекин унга
бу керакмиди?

«Аноним» – Ҳамма ўзига яқин инсонидан нима-
дир кутади. Ўшани ололсагина бағрини очади. Акс
ҳолда... Тушунасан, чекланган дунё. Имкониятлар
дунёси. Имкониятдан устун чиққанингдагина ўзинг
хоҳлаган нарсага эришасан. Айтайлик, машина со-
тиб олишга имкониятинг бор. Сотиб олдинг. Ўзингни
бахтли ҳис қиласанми?

«Ҳеч ким» – Ўйлаб кўрмаганман.

«Аноним» – Биринчи хаёл иккинчисини чақира-
ди. Ўйловнинг охирига ета олмайсан. Саволни бош-
қача қўяман: севганингдан сўраганмидинг, мен би-
лан бутунлай қолишни истайсанми, мен учун нима-
дандир кеча оласанми деб?

«Ҳеч ким» – Йўқ. Ичимдагини ўзим тан олишга
қўрқаман баъзан...

«Аноним» – (кулги) Яна ўзининг айбингни кўрмайсан. Яна муҳит мени қабул қилмади дейсан. Муҳитнинг дилига қулоқ солдингни ҳеч?

Сукут.

«Аноним» – Йўқ. Чунки сен худбинсан.

«Ҳеч ким» – Бу айбловми?

«Аноним» – Бу ҳукм.

Алоқа узилди.

Унинг кўзларига ёш ёпирилиб келди. Аммо йиғи-га йўл беришдан чўчиди...

6-кун

«Ҳеч ким» – Йиғламадим.

«Аноним» – Кўз ёши чойнакнинг тагида қолган шамага ўхшайди. Тўкиби турмасанг, тошиб кетади.

«Ҳеч ким» – Балки уни тўкмасдан яшаш мумкин-дир...

«Аноним» – Бунинг учун чойнакнинг ўлчови бўл-маслиги керак.

«Ҳеч ким» – Нега ҳамма нарсанинг ўлчови бор-а? Нега ўлчовдан ташқарида яшаб бўлмайди? Нега бер-масанг ололмайсан? Нега дунё ўлчовга эга? Нима ўзи дунё?

«Аноним» – Соатли бомба. Орқага ҳисоб кетаве-ради, кетаверади, бир куни портлайди. Ҳар бир ин-сон – дунёнинг митти кўриниши. Тананг ичида экан-сан, бундан қоча олмайсан.

«Ҳеч ким» – Ҳаммамиз маҳкум эканмиз-да де-мак?

«Аноним» – Қанақа қарашга боғлиқ. Балки биз бу дунёда яшашга маҳкумдирмиз. Қисқа муддат бўлса ҳам.

«Ҳеч ким» – Нега яшаймиз унда бу дунёда?

«Аноним» – (кулги) Билганимда худо бўламан.

«Ҳеч ким» – Аммо моҳиятни англагач, ўзингни материядан юқори ҳис қиласан дегандинг?

«Аноним» – Инсон ақли билан моҳиятни англаш мумкинмикин? Материя ичида материядан юқори туриш мумкинмикин?

Сукут.

«Ҳеч ким» – Билмайман.

«Аноним» – Нега йиғламайсан унда?

Алоқа узилди.

Унинг кичкина бошини чек билмайдиган, ақлга сигмайдиган шакллар қамраб олди. У нимани ўйла-ётганини, нимадан хафа, нимадан хурсандлигини, нима истаётганини мутлақо тушунмай қолди. Бир нарсанигина сезиб турарди – тўлиб-тошган вулқон сингари ҳис-туйғулари жунбўшга келиб, кўзларига

интиларди. У кўзини қаттиқ юмиб олди, ҳеч қачон очмасликка тайёр эди, ҳисларини бошқара билса бўлгани. Бирдан ақлига келди – йиғи кўзда тугил-майди. Нима у кўз – бор нарсани акс эттирадиган ой-нак холос.

Кўз ёши тизиллаб оқа бошлади. Бўғзида мод-дийлашган ўкирик тиқилиб қолди...

7-кун

«Ҳеч ким» – Мен бугун енгилман.

«Аноним» – Йиғладингни?

«Ҳеч ким» – Ҳар доимгидай ҳақсан.

«Аноним» – Бирор нимани тушунгандирсан?

«Ҳеч ким» – Йўқ. Ҳеч нарсани тушунмадим. Бал-ки бу дунёни тушунишга ҳожат йўқдир? Шунчаки яшаш керақдир?

«Аноним» – Бўлиши мумкин.

«Ҳеч ким» – Сен нима деб ўйлайсан?

«Аноним» – Мен ўйлашни ёқтирмайман. Англаш учун ўйланади. Англаш эса муҳим эмас.

«Ҳеч ким» – Нега ўзинг ҳақингда гапирмайсан?

«Аноним» – Сен ҳеч сўрамагансан-ку?

«Ҳеч ким» – Дарҳақиқат... Мендан яхши суҳбат-дош чиқмайди.

«Аноним» – Ҳечқиси йўқ, иккита яхши суҳбатдош келиша олмайди. Ҳўш, нима қилмоқчисан энди?

«Ҳеч ким» – Билмайман. Лекин... пушаймон-ман. Ҳа, ҳаммасига ўзим айбдорман. Муҳит мени унутмаган, мен муҳитни унутганман. Севги мендан эмас, мен севгидан кечганман. Топган куним кечган-ман. Аввал бошидан шунақа бўлишини билардим. Агар билмасам, балки бу ҳақиқатга айланмасмиди? Ниҳояни ўйламаганимда, у ҳеч қачон келмасмиди?..

«Аноним» – Баракалла.

«Ҳеч ким» – Лекин...

Сукут.

«Аноним» – Нима лекин?

«Ҳеч ким» – Лекин энди бундан фойда борми-кин? Имкониятлар мени чеклаган, зеро.

«Аноним» – Имкониятдан устун чиқ.

«Ҳеч ким» – Қийин, кучим етмаслигидан кўрқаман. Ахир орада вақт турибди. Қанча замон ўтиб кетди. Мен вақтни қандай қилиб тезроқ ўтказишни билмай юрардим, энди эса умримнинг ён-бошлашга жой етмайдиган қабр мисоли торлигини кўряпман. Қандай қилиб ҳамма нарсани орқага қай-тарсам? Нима қилсам йўқотганларимни топаман?

«Аноним» – Кимнидир йўқотамиз, кимнидир топамиз.

«Ҳеч ким» – Лекин мен унинг ўрнига ҳеч кимни қўя олмайман.

«Аноним» – Севги шахс танламайди. Инсон юрагининг ядросида меҳр зарралари вужудга келаверар экан, уни кимгадир узатиш, эвазига меҳр олиш битмас эҳтиёж бўлиб қолаверади. Кимгадир меҳринг керак бўлмаса, бошқага албатта керак. Сенга меҳрини улашувчи ҳам топилади. Бу ҳаётни ҳаракатга келтирувчи кучдир.

Сукут.

«Ҳеч ким» – Кеча у билан ўтган кунларимни ёдга олдим. Вақтдан изн сўрамайдиган бахт шамоли юрагимни ялаб ўтди. У қолдирган ярага эса бахтсизлик пашшалари ёпишди. Қанчалар бахтиёр бўлган эканман бир вақтлар... Ўша дамларни қайтарсам, яна ҳаммаси олдингидай бўлиши мумкинми? Ишонмайман. Ҳамма нарса тугаркан. Кеча англаган ягона нарсам – вақт олдинга эмас, орқага юраркан. Мен муҳитдан ҳам ажралишни хоҳламайман. Майли, мослашишга тайёрман, у мени қабул қилсин фақат. Аммо... у мени ким сифатида қабул қилади энди? Шунча вақт орқага кетди ахир... Лаънати, нима қилади?!

«Аноним» – Бунинг фақат битта чораси бор.

«Ҳеч ким» – Нима?

«Аноним» – Нима?!

Алоқа узилди.

Яна бир кун кутиши керак! У биринчи марта уйининг нақадар торлигига эътибор берди. Ва ҳеч нарсани ўйламасдан ташқарига отилиб чиқиб кетди...

8-кун

Мониторда «улашиш» ойнаси. Ортиқ чидаб бўлмайди. У «чақирув» тугмасини босди. Алоқа бор. Чатда ҳар доимгидек сўкишиш ва севишиш. Лекин «Аноним» кўринмайди. Тўғри-да, бугун эртароқ уланди. Бироз кутиш керак. Кутамиз...

«Аноним» йўқ. Ҳа, негадир бугун интернетга кирмабди. Жин урсин, яна қанча кутиш мумкин? Қаредасан, «Аноним»?

9-кун

Бугун ҳам у йўқ. Нима, устидан кулмоқчимми? Нега энг масъулиятли дамда интернетда йўқ у? Тўхта. У яна айбни бировлардан қидиришни бошлади. Уни ҳам тушуниш керак. Балки имконият чеклагандир... Ҳарна яна бир кун кутиш мумкин.

10-кун

Нима бўлди ўзи? Нега «Аноним» йўқ? Балки уни хафа қилиб қўйгандир? Тўғри-да, фақат ўзининг дардини дастурхон қилди, у ҳақида сўрамади ҳатто. Ҳозир тармоқда бўлганида нима қиларди? Ўзи ҳақида гапирарди. Ичида чойнинг шамаси мисол йиғилиб қолган гапларни тўкиб соларди. «Аноним» унга шунинг учунгина керак. Инсон сифатида эса қизиқмас...

Тавба, ўзи шунчалик худбин экан, бошқалардан нега ўқсийди? «Аноним»нинг дардини сўрадимми? Севгилисининг дардини сўрадимми? Муҳитга дил тутдимми?

Нақадар пасткаш эканлигини тушунди. Ўзидан нафратлана бошлади.

Аммо шу чоғ «Аноним» унга жуда ҳам керак. У билан суҳбатлашмаса бўлмайди. Қолган ҳамма нарса иккинчи ўринда.

11-кун

Яна шу аҳвол. Чатдагиларнинг суҳбатини ўқиш илгаригидай завқ бағишламаяпти. Кўзи фойдаланувчилар рўйхатида. Қанийди «Аноним» деган ёзув пайдо бўлса...

12-кун

Йўқ, ортиқ чидаб бўлмайди. Унинг асаблари дош бермайди. Қанча чидаш мумкин ахир? Яна бир кун чидай оладими? Ҳаракат қилиб кўради...

13-кун

«Аноним» йўқ. Энди бўлмаса ҳам керак.

Балки бунга кўникиш керакдир? Афсуски, мослашувчанлиги билан ажралиб турмайди. Мана, севгилисидан ажралганига ҳануз кўнгани йўқ. Яна бир нарса йўқотди бу бебош ҳаётида. Нима қилса энди?

Нега уйи бунчалар тор? Олдин нега сезмаган экан? Балки ҳамма нарсани ўзича баҳолагани учундир?

Дунё сенинг ақлинг билан ўлчанмайди. Агар дунё фақат сенинг ақлинг билан ўлчанса, билгинки, у фақат сенинг дунёнг ва унда фақат сен яшайсан.

Балки бунинг ҳаммаси туш бўлгандир? Ҳеч қанақа «Аноним» бўлмагандир? Тушдир? Ёки интернет усталарининг қўпол ҳазили? «Аноним» ёлғондир?

Инсон ўнта бунақа интернет ўйлаб топса ҳам ҳақиқатни алдай олмайди. Ҳамма нарса битта асосга бориб тақалади аслида. Ёлғон тақдирларни белгилашни бошлаганда ҳақиқат ўлароқ қабул қилинади. Ва унутилган ҳақиқатлар ёлғонга айланади.

Нима бўлишидан қатъи назар, у яна бир маротаба кимгадир юрагини ишонди. Ва яна алданди.

Ким эди у? Нега ҳамма нарсани билди? Бекорчилар макони бўлмиш чатда у нима қилади?

Бошида буларни ўйлаб кўрмаганини қара. Қани энди имкони бўлса-ю, шунча кун қилмаган ишини қилса – «Аноним»нинг кимлигини аниқласа. Афсуски...

Бизни имкониятлар чеклайди. Моҳиятни англаган кунинг ўзингни материядан юқори ҳис қиласан.

Материя, материя... Торлигини қара материянинг. Уйи тугул, кенг дунёга сиғмаяпти.

Йўқ, бунақа бўлмаслиги керак эди. Озгина қолганди. Фақат охириги гап қолувди.

Охириги гапингни охириги нафасинга қадар гапирасан.

Тўғри, охириги гапини гапиришга имкони бор ҳали. Мундоқ ўйлаб қараганда, «Аноним» билан сўхбатлари боқий давом этмаслигини биларди. Энг узоғи билан умрининг сўнгига қадар. Фақатгина кутилмаган пайтда тугаб қолгани... Ниманинг тугаши кутилади ўзи?

Вақт инсонни ўз чангалида сақлар экан, боқий нарсанинг ўзи бўлмайди.

Балки «Аноним» ҳам ундан зериккандир? Ахир унинг дилида ҳам қандайдир дард бордир. У эса сўрамади. Худбинларча фақат ўзини ўйлади. У ёмон сўхбатдош, дунё эса...

Ҳар доим яхшироғини танлайди. Маъшуқангга ўхшаб.

Ҳаётнинг ўзи шунга мажбур қилади. Шу боис ҳеч кимни ҳеч нарсада айбладан наф йўқ. Олам узун занжирга ўхшайди. Сен заиф ҳалқасан. Агар ўзинг эргашмасанг, силсила эргаштириб кетади. Бироқ...

Имкониятдан устун чиққанингдагина ўзинг хоҳлаган нарсага эришасан.

Занжирнинг кичкина, арзимас ҳалқаси бўла туриб қай йўсин имкониятдан устун чиқиш мумкин? Битта йўли бор – узилиш... Хаёллар, хаёллар, бунча шафқатсизсиз?

Биринчи хаёл иккинчисини чақиради. Ўйловнинг охирига ета олмайсан.

Ўйлагандан маъни йўқ. Ҳаракат қилиш керак. Ким учун, нима учун ҳаракат қилади? Шу дунё учунми? Ўзи учунми? Ўзи нима, дунё нима?

Соатли бомба. Ҳисоб орқага кетаверади, кетаверади, бир куни портлайди. Ҳар бир инсон – дунёнинг митти кўриниши. Тананг ичида экансан, бундан қоча олмайсан.

Ҳар бир инсон кичкина бир дунё, зеро. Портлашни кутгандан кўра заифгина милтираб ўчган маъқулдир балки?

Унинг фикрлари чалкашиб кетди. Бирор нарсани англаш тугул, нимани англаш кераклигини фаҳмламай қолди.

Инсон ақли билан моҳиятни англаш мумкинмикин? Материя ичида материядан юқори туриш мумкинмикин?

Ғофил, Сукротлар англолмаган моҳиятни сен англаридингиз? Ҳаётни билмай туриб-а? Яшашдан қочиб яшадингиз-ку ахир? Бу ҳаёт эмас.

Бунинг фақат битта чораси бор.

У чорасини топди. Ҳа, қутулиш керак. Материядан қутулиш керак. Биринчи навбатда мана шу лангати уйдан. Оппоқ деворлар бунчалар чекламаса одамни?

Кейин дунёдан. Кейин кичкина дунёдан... танадан.

...Деразани очди. Тоза ҳаво унинг тор кулбасини соғинган эканми, шиддат билан ёпирилиб кирди.

Йўқ, бу кам. У дераза четига оёғини қўйди. Мана, уй қамоғидан қутулди. Кўз олдида янада каттароқ қамоқ намоён бўлди – олам. Хайр, олам.

Битта охириги қамоқ уни моҳиятдан ажратиб турарди. Танаси.

У олдинга қадам ташлади. Материядан узилгандек ҳис қилди ўзини, зеро биринчи марта юрғанида оёғи ерни сезмади.

Ўзини енгил ҳис қилди. Йўқликда сайр қилаяпти гўё...

Мана эрк. Ҳақиқий эркинлик.

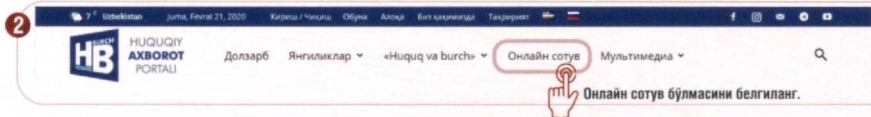
Ҳаво зарралари тиг мисол тўқималарига санчилди. Кислород агрегат ҳолатини ўзгартириб, танасини атомларга бўлиб юбораётган эди. Орғиқ узоқ давом этмади. У қўришдан, эшитишдан, сезишдан, ўйлашдан халос бўла бошлади. Ким билсин, балки «ягона чора» деганда «Аноним» шунинга назарда тутгандир. Нима бўлса ҳам, ёлғон ҳақиқатга айланди. Ёки аксинча...

Таассуф, мўъжиза рўй бермади. Бутун танаси сингари мияси ва ундаги нейрон боғламалари ҳам зарраларга бўлиниб кетаётганди. Боғламалар билан бирга тафаккур қобилияти ҳам изсиз ғойиб бўла бошлади.

Унинг кўнглидан кечган охириги нарса «Интернетни ким йўлаб топган ўзи? Ҳеч қизиқмаган эканман» бўлди.

«Huquq va burch» журналини онлайн харид қилиш учун ЙЎРИҚНОМА

1 www.huquqburch.uz сайтига кириш.

3 Ўзингизга зарур журнални танланг ва “саватга қўшиш” тугмасини босинг.

Huquq va burch 2019/1

20 000 сўм

Qo'shish

Yo'l: 2022.01.04

4 Ҳосил бўлган ойнадан “view cart” тугмасини босинг.

You cannot add another "Huquq va burch 2019/1" to your cart.

View cart

4 “Буюртма бериш” тугмаси орқали тасдиқлаш бўлимига ўтиб, тегишли маълумотларни тўлдириш.

Маълумотлар

Исм * Фамилия *

Фирма номи (мажбурий эмас)

Давлат *

Манзил *

Шаҳар / қишлоқ номи *

Вилоят *

Почта индекси *

Телефон рақам *

Email манзил *

5 Маълумотларни киритиб бўлганингиздан сўнг қулай тўлов усулини танланг.

Буюртмангиз

Номи	Жами
Huquq va burch 2019/1 × 1	20 000 сўм
Жами	20 000 сўм
Умумий тўловга	20 000 сўм

CLICK
Оплатить с помощью CLICK

Payme

Pay

Шунингдек, онлайн сотиб олиш бўлимига кириш учун ушбу QR-коддан фойдаланиш мумкин.

HUQUQIY
AXBOROT
PORTALI

Ушбу хизмат
орқали сиз

Электрон журнал

Нашрни PDF форматда
компьютер ёки смартфонингизга
юкляб олинг.

Онлайн обуна

Уйингиздан чиқмасдан
буюртма беринг.

Тўлов тизимлари

Хизмат учун тўловларни
Payme ҳамда Click тўлов
тизимлари орқали
амалга оширишинг.

Журналимиз энди ЭЛЕКТРОН ШАКЛДА!

ОНЛАЙН ОБУНА
3, 6 ва 9 ойлик

+ 10 йиллик архив
супер чегирма
нархларда

Азиз муштарий!

Нашримизни
энг биринчилар қаторида
уқишни истасангиз
«Онлайн обуна»
хизматимиздан фойдаланинг.

Журнални сотиб олиш ва онлайн обуна бўлиш учун куйидаги
ҳаволага кириг: <http://huquqburch.uz/shop/>